

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ**

**Kitab Azərbaycan xalqının ümummilli
lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının
86-cı ildönümünə ithaf olunur**

DAYANIQLI İNKİŞAFIN HEYDƏR ƏLİYEV M O D E L İ

**Heydər Əliyev idarəetmə məktəbinin
növbəti III buraxılışı**

BAKİ - 2009

**İqtisad elmləri doktoru, professor
Şəmsəddin Hacıyevin ümumi elmi redaktəsi ilə**

**Hadisələr gerçəkləşdikdən sonra tədbirlər haqqında
fikirləşməyə baxmayan həmişə uduzur.**

Buraxılışa məsul: i.e.d., prof. **Ə.İ.Baymamov**

**Dayanıqlı inkişafın Heydər Əliyev modeli/ Heydər Əliyev
idarəetmə məktəbinin növbəti III buraxılışı. Bakı: «İqtisad
Universiteti» Nəşriyyatı, 2009.**

Kitabda «Heydər Əliyev idarəetmə məktəbi» çərçivəsində aparılan araşdırmalar, Heydər Əliyev ideyasının tətbiqi xüsusiyyətləri, spesifikasi, Azərbaycan dövlətçiliyinin daha da möhkəmləndirilməsi yönündə əldə edilən nailiyyətlər, sosio-mədəni bütövlüyün formalaşdırılması prosesləri, ulu öndərin strateji baxışlarının hal-hazırda reallaşdırılması və əldə olunan yüksək səviyyəli nəticələri özündə əks etdirən məqalələr toplanmışdır.

© «İqtisad Universiteti» nəşriyyatı -2009

ŞƏMSƏDDİN HACIYEV

*Milli Məclisin Elm və təhsil komitəsinin
sədri, Azərbaycan Dövlət İqtisad
Universitetinin rektoru,
iqtisad elmləri doktoru, professor*

Heydər Əliyev və milli iqtisadi sistem: konseptual yanaşmanın əsasları

Qlobal səviyyədə informasiya cəmiyyətinə keçid prosesi kifayət qədər sürətlə getməkdədir. Dayanıqlı inkişafa nail olma istəyi əksər dünya ölkələrini bu gün yararsız olan mənəvi yanaşmalara, müxtəlif səviyyəli nəzəri konstruksiyalara, eləcə də bu yönümdə formalaşdırılan abstrakt baxışlar sisteminə qarşı keyfiyyətə yeni məzmunlu məqsədlər toplusunun prioritetliyini təmin etmək, fərqli mövqe nümayiş etdirmək məcburiyyətində qoymuşdur.

Dünya ölkələrinin son onillik inkişaf tarixi göstərir ki, qlobal inkişaf paradigmasının baza prinsiplərinə sözsüz əməl etmə ilə dayanıqlı inkişafa nail olma istəyi arasında tərsmütənasib asılılıq mövcuddur. Neoliberal dəyərlərin iqtisadi sferada “sərhədsiz” tətbiqi məqsədyönlü tənzimləmə imkanlarını ifrat dərəcədə məhdudlaşdırmaqla perspektiv planda böyük fəsadlarla incələmə bilər (məsələn, qlobal maliyyə böhranı). Ayrı-ayrı ölkələrin böhranla bağlı müxtəlif səviyyəli itkilərə məruz qalması faktı yuxarıda qeyd etdiyimiz tezisə gerçək məzmun daşdığını əyani surətdə ortaya qoyur. Böhran şəraitində dayanıqlı inkişaf tempini saxlayan və daha az itkilərə məruz qalan azsaylı ölkələr arasında

Azərbaycan Respublikası ön sıralarda yer tutur. Dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiya prosesində olan və regional səviyyədə “söz sahibinə” çevrilən Azərbaycanın qlobal səviyyəli problemlə situasiyadan effektiv qorunma mexanizminin baza prinsipləri ulu öndər tərəfindən formalaşdırılmış və bu gün də cənab Prezidentin birbaşa rəhbərliyi altında müvəffəqiyyətlə tətbiq olunmaqdadır.

“... Planlı siyasət islahatların keçirilməsində ən düzgün siyasətdir”¹ deyən Heydər Əliyev reallıqdan qaynaqlanan, gerçək durumla bağlılığı olmayan hər hansı bir “yeniliyi”, (qlobal səviyyədə dominantlığından asılı olmayaraq) tamamilə haqlı olaraq, düzgün hesab etmirdi. Belə ki, iqtisadiyyat – özünün bütün təzahür formalarında səbəbiyyət bağlılığına söykənir. Səbəbiyyət bağlılığından kənarında baş verən iqtisadi proseslər (gec ya tez) birmənalı olaraq böhranla yekunlaşır. Digər tərəfdən, iqtisadiyyat – ictimai həyatın digər sferaları (siyasət, sosial, mədəni sfera və s.) sız determinoloji bağlılıqdadır. Bu aspekti, ümumiyyətlə nəzərə almamaq mümkün deyildir. Hər iki halda söhbət hadisə və proseslər arasında səbəbiyyət bağlılığını (real gerçəklikdən qaynaqlanan) yarada biləcək prinsiplərin seçimindən gedir. Məhz buna görə Heydər Əliyev islahatların “...planlı siyasət” çərçivəsində həyata keçirilməsinin alternativsiz olduğu qənaətini ortalığa qoymuşdur. Buna görə də, milli iqtisadi sistemin formalaşması prinsipləri ilə həm siyasi, həm sosial xarakterli islahat prinsiplərinin üzvi bağlılığına nail olunmuş, yeni yaranışın (iqtisadi sistemin) sistemliliyi və kompleksliliyi təmin edilmişdir.

¹ Heydər Əliyev. Müdrik fikirlər. I cild, Bakı, 2008.- s.97.

Beləliklə, Azərbaycanın mövcud “qorunma” mexanizminin gerçək mahiyyəti öz başlanğıcını ulu öndər tərəfindən formalaşdırılan milli-iqtisadi sistemin təşəkkülünə yönəlmiş prinsiplərdən götürür. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həyata keçirilən islahatların əsas prinsipləri arasında sıx bağlılıq yaratmaqla, dəyişiklik, yaxud yeniliyin tətbiqi sferasında məntiqi ardıcılığa qeyd-şərtsiz əməl olunmuşdur. Belə ki, sosialist təsərrüfat tipindən bazar prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən iqtisadi sistemə keçid dörd istiqamətli dəyişikliklərin dialektik vəhdətinə söykənirdi.

- Sistem yaratma prosesinin məqsədyönlülüynün təminatı; yəni, məqsəd yalnız ondan ibarət deyildir ki, keçmiş bütün qalıqlarını qısa bir zamanda aradan qaldırmaq və real məna tutumunun necəliyindən asılı olmayaraq bazar iqtisadiyyatına adekvat olan milli iqtisadi sistemə nail olmaq. Heydər Əliyev bu baxımdan əsas vurğunu Azərbaycanın dayanıqlı inkişafına zəmin yaratmaq qabiliyyətində olan iqtisadi sistem seçiminin üzərinə qoyurdu. Yəni formalaşacaq milli iqtisadi sistem ölkənin həm mövcudluq, həm də inkişaf prizmasından ümummilli mənafeələrini tam və dolğun şəkildə ödənilməsinə imkan yaratmalı idi. Bu baxımdan ilkin yanaşma kimi iqtisadi hadisə və proseslərin məqsədyönlü tənzimlənməsinə nail olmaq üçün dövlət → bazar dixatomiyası arasında optimal mütənəsiblik formalaşdırıldı. Dövlət tənzimlənməsi arzu edilən nəticələrə çatmanın öhdəsindən böyük müvəffəqiyyətlə gələ bildi. Məhz dövlət tənzimlənməsinin effektivliyi sayəsində yenilik, yaxud yeniliklərin məntiqi ardıcılıqla tətbiqi, iqtisadi proseslərdə daha yüksək mərhələlərə rəvan keçidin təminatı, gözlənilən, yaxud gözlənilməyən fəsadların, problemləli situasiyaların önənməsi

mümkün olmuşdur. O dövrdə iqtisadi subyektlərin fəaliyyət müstəqilliyinin həyata keçirilməsinin mərhələli formada reallaşmasını yeni iqtisadi sistemə rəvan keçidin bariz nümunəsi kimi səciyyələndirmək olar. Müxtəlif dövlət qurumlarının, xüsusən hüquq-mühafizə orqanlarının iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinə müdaxiləsi iki mərhələdə aradan qaldırılmışdır. Əvvəlcə, ulu öndər sözügedən müdaxilə prosesinə 3 aylıq moratorium tətbiq etdi. O dövrdə çoxları bu tədbirin real mahiyyətini düzgün dərk edə bilmir və onun elə birdəfəlik aradan qaldırılmasının zəruriliyini önə çəkirdilər. Ümummilli lider özünəməxsus dahi uzaqgörənliklə 3 aylıq moratoriumun tətbiqinin zəruriliyini önə çəkirdilər. Ulu öndər özünəməxsus dahi uzaqgörənliklə 3 aylıq moratoriumun tətbiqinin zəruriliyini sistem dəyişikliyinə daxili məntiqi ilə bağlayırdı:

1. Müəyyən zaman kəsiyində fəaliyyət sərbəstliyi verilmiş iqtisadi subyektlərin davranış tərzinin öyrənilməsi. Başqa sözlə, dövlət nəzarəti olmadan müstəqil fəaliyyət göstərmə qabiliyyətlərinin aşkarlanması və qiymətləndirilməsi;
2. İqtisadi tərəkürün yeniləşmə dərəcəsini, yaxud yeni tərəkür tərzinin real məzmununun üzə çıxarılması; sahibkarlıq duyumu, qabiliyyəti və bacarığının yeni tələblərə cavab vermə dərəcəsini aydınlaşdırmaq, eyni zamanda mövcud problemlərin əhatə dairəsini dəqiqləşdirmək zərurətinin ortalığa qoyulması;
3. İqtisadi subyektlərin korporativ maraqlarının ümummilli mənafeələrin ödənilməsi prizmasından kəşifən nöqtələrin üzə çıxarılması; bu aspekt, hər şeydən əvvəl, formalaşması nəzərdə tutulan real məzmunlu bazarın məhz mənafeələr

sferasında, xüsusən ümummilli mənafeələrin tam və dolğun şəkildə ödənilməsi yolunda yarana biləcək, yaxud bazarın ortalığa çıxarma qabiliyyətində olduğu mənfəət təzahürləri önləmə məqsədi güdürdü.

“Milli iqtisadi sistemin formalaşdırılması prosesində mövcud potensialın məhz hansı yönümdə hərəkətə gətirilməsi daha effektiv və daha realdır” sualına ulu öndər diferensiasiya olunmuş yanaşma tərzilə cavab verdi.

Problemin həllini müşkülə salan əsas cəhətlərdən biri ondan ibarət idi ki, milli iqtisadi sistemin formalaşdırılması və tənəzzülün qarşısının alınması, inkişaf trayektoriyasına keçid eyni vaxt intervalında həyata keçirilməli idi. Başqa sözlə, iqtisadi nizam siyasəti ilə iqtisadi inkişafın dialektik vəhdətindən çıxış etməklə sistem quruculuğunu başa çatdırmaq tələb olunurdu. Əgər, nəzərə alsaq ki, sözügedən dövrdə dövlətin özünün mövcudluğu böyük təhlükə altında idi və sosial-iqtisadi böhran ictimai həyatın bütün sferalarını çulğalamışdı, onda Heydər Əliyevin dəhi uzaqgörənliklə nail olduğu sistemli yaranışın mövcud analoqlardan hansı yönümdə fərqləndiyini, özünəməxsusluğunu aydın şəkildə dərk etmək mümkündür. Həmçinin, o da qeyd olunmalıdır ki, hətta bütün şərtlər əlverişli olduğu şəraitdə belə milli iqtisadi sistem quruculuğu ilə inkişafın təminatı proseslərinin eyni vaxt intervalında həyata keçirilməsi, hər iki prosesin üzvi bağlılıq halında reallaşdırılması mövcud nəzəri yanaşmaların heç birinin çərçivəsinə sığmır. Yəni, sözügedən proseslərin sosial-iqtisadi təbiətindən və daxili məntiqindən çıxış edən iqtisadi nəzəriyyə belə bir qənaəti ortalığa qoyur ki, mahiyyət fərqliliyinə görə reallaşma prosesi paralelliyə yox, ardıcılığa nail olunmalıdır. Həqiqətən də, problemə

yanaşmanın rəşional yozumu ən yaxşı halda müxtəlifliklərin kontiniumu kimi götürülə bilən hadisə və proseslərin eyniyyətə gəlmə imkanını qəbul etmir. Belə ki, inkişaf əslində (ilkin başlanğıc anında) tarazlıqdan çıxma, natarazlıq effekti yaradır. Yalnız müəyyən zaman sürəcindən sonra (əgər inkişaf meyli, yaxud meyilləri fraktal xarakter alarsa) müəyyən sistemlilik keyfiyyətinə yiyələnir və yüksələn xətlə irəliləməyə başlayır. Milli iqtisadi sistem isə elə ilkin başlanğıcdan sistemli xarakter daşıyır. Beləliklə, araşdırmalarımız göstərir ki, iqtisad elminin “rəşional yozum” kimi metodoloji tələb formasında və mütləq anlamda ortalığa qoyduğu şey, əslində real gerçəkliyin ideallaşdırılması və bəsitləşdirilməsindən başqa bir şey deyildir. Ulu öndər tam haqlı olaraq qeyd edilən yanaşma tərzinin “mütləqliyini” qəbul etməmiş, bütövlükdə rəşionalizmin plüralist xarakter daşdığını, hadisə və proseslər arasında səbəbiyyət bağlılığının aparıcı mövqeyə malikliyini sırf praqmatik anlamda təsbit etmişdir.

- İqtisadi inkişafda sosial sferanın prioritet yönümə çıxarılması, sözün həqiqi mənasında sosial-iqtisadi inkişafın realizasiyası milli iqtisadi sistemin dayanıqlılığına nail olma istəyi mövqeyindən, həmçinin prosesin (inkişaf prosesinin) fasiləsizliyinin təminatı nöqtəyi-nəzərindən həll edici əhəmiyyət kəsb edir. Ulu öndərin sırf praqmatik anlamda formalaşdırdığı yanaşma tərzilə və yekun olaraq qərarlaşan sistemli yaranış hədəflənən məqsədlərə çatma yolunda ağıla gələn və gəlməyən əksər maneələrə, problemliliq situasiyalara qarşı qibtə ediləcək dözümlülük keyfiyyətini ortalığa qoymuşdur. Ciddi elmi maraq doğuran əsas cəhət ondan ibarətdir ki, yuxarıda qeyd edilən konseptual

yanaşma hansısa nəzəri baxış, reallığın fraqmentləri kimi götürülən abstraksiyalar, yaxud xarici təcrübəyə deyil, milli iqtisadi təfəkkürə əsaslanmaqla formalaşdırılmışdır. Sözün müstəqim mənasında söhbət tamamilə yeni və fərqli prinsiplərə söykənməklə milli iqtisadi sistemin effektiv fəaliyyətinə nail olmadan gedir. Ulu öndər qeyd edilən sferada, hər şeydən əvvəl, sosial ədalətin qərarlaşmasını, sosial həmrəyliyin real, gerçək məzmun kəsb etməsini ön plana çəkirdi.

- Milli iqtisadi sistemin institusional açıqlıq dərəcəsi ilə dövlət müstəqilliyinin qorunması və daha da möhkəmləndirilməsi zərurəti arasında optimal tənəsüblüyün yaradılması dahi siyasətçinin böyük önəm verdiyi əsas prinsiplərdən biri idi. Dünya iqtisadiyyatına, yaxud regional səviyyəli iqtisadi məkana inteqrasiya prosesi yekun etibarilə milli hökumətin səlahiyyət sferasının daraldılmasına səbəb olmamalı, yalnız qarşılıqlı faydalılıq konsepsiyası bazasında təşəkkül tapmalıdır. Açıqlıq – hüdudsuz deyil, yaxud “açıqlığın” dayandığı xətt təhlükəsizlik həddidir. Yəni, iqtisadi sistemin açıqlığı ən yaxşı halda milli təhlükəsizlik həddinə qədər “uzana” bilər. Digər tərəfdən, bilibitərəf asılılıq və onun müxtəlif təzahür formaları (bir məhsuldan, bir ölkədən, bir nəqliyyat kommunikasiya xəttindən və s.) da hökumətin suveren hüquqlarının bu və ya digər dərəcədə məhdudlaşdırılmasına zəmin yaradır. Buna görə də, qeyd edilən yönümdə ümummilli liderin başladığı və bu gün cənab İlham Əliyev tərəfindən böyük müvəffəqiyyətlə həyata keçirilən diferensiasiya prosesləri gözlənilən və inkişaf prosesində labüd yaranış kimi meydana çıxan fəsadlardan yan keçmək imkanı verir.

Paralel olaraq, qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi, bütövlükdə ölkənin rəqabət qabiliyyətliliyinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər sistemi milli iqtisadi sistemin dayanıqlılığına və sabitqədemli keyfiyyət yeniləşməsinə şərait yaradır.

Milli iqtisadi sistemin təşəkkülü prosesinə ümummilli lider Heydər Əliyevin yanaşma tərzinin konseptual mahiyyəti bir sıra nəzəri-praktiki əhəmiyyət kəsb edən qənaətlərə gəlmək imkanı verir:

1. Milli iqtisadi sistemin, ümumiyyətlə sistemli yaranışın dayanıqlılığı ilkin başlanğıcda istinad edilən prinsiplərin gerçəkliyə adekvatlığı dərəcəsindən düzmütənasib asılılıqdadır.
2. İqtisadi proseslərin daxili təbiətindən çıxış etməklə bir-mənalı şəkildə belə bir qənaətə gəlmək olar ki, sistem quruluşunda istinad edilən prinsiplərin gerçəkliyə adekvatlığı həmin gerçəkliyin dəyişmə prosesində, yəni yeni situasiyaların (həm milli, həm də regional və qlobal səviyyələrdə) meydana çıxdığı gələcək zaman kəsiyində sistemin “özünü qoruma”, başqa sözlə həmin məqsədlə maneəvər etmə imkanlarını kifayətedici dərəcədə genişləndirmək iqtidarındadır. Bu tezisə real məzmun kəsb etdiyini qlobal iqtisadi böhran şəraitində ölkənin ən az itkilərə məruz qalması fonunda aydın şəkildə görmək mümkündür.
3. Nəhayət, milli iqtisadi sistemin özünəməxsusluğu, konkret “sərhədlər” çərçivəsində fəaliyyətinin zəruriliyi empirik səviyyədə öz təsdiqini tapmışdır. Konkret “sərhədlər” – təhlükəsizlik həddi ilə müəyyənləşən

çərçivədir. Bu “sərhədi” keçmək, istənilən səviyyəli problemlə situasiyaların ölkənin sosial-iqtisadi məkanına maneəsiz daxil olması deməkdir. Başqa sözlə, bazar eyniyasına qapılanların – iqtisadi proses sərhədsizdir – tipli deyimləri həqiqətə uyğun deyildir. İqtisadi proses ölkə hökumətinin fəaliyyəti nöqtəyi-nəzərindən “əl çatan yer” qədər gedə bilər. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, məhz bu aspektin mühüm əhəmiyyət daşıdığından çıxış edən ulu öndər hətta regional xarakterli inteqrasiya proseslərində də belə suverenliyin hər hansı bir çərçivədə məhdudlaşdırılmasının əleyhinə çıxış edirdi.

Beləliklə, ilkin başlanğıcdan dayanıqlılığı təmin edilmiş milli iqtisadi sistemin inkişaf dinamikasının, eləcə də qlobal səviyyəli meyil və təmayüllərin ortaliğa çıxardığı problemlərin sosial-iqtisadi mahiyyətinə uyğun şəkildə təkmilləşməsi cənab İlham Əliyevin bu gün həyata keçirdiyi ümumi iqtisadi siyasətin əsas ünsürlərindən biri kimi çıxış etməkdədir.

Bu gün həm qlobal, həm də milli və regional səviyyələrdə gedən proseslərin təhlükə doğuran vektorlarından qorunma yönündə həyata keçirilən tədbirlərin ilkin yaranışla səbəbiyyət bağlılığı çox aydın şəkildə müşahidə edilməkdədir.

Ulu öndər tərəfindən formalaşdırılan milli iqtisadi sistem və Azərbaycanın inkişaf modeli hər cür gözlənilməzliklərə, böhranlara və onların müxtəlif təzahür formalarına qarşı hansı dərəcədə dözümlü olduğunu əyani şəkildə aşkarladı. Nazirlər Kabinetinin 2009-cu ilin doqquz ayının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına həsr edilmiş geniş iclasında Prezident İlham Əliyev qeyd edilən nəticəni “sevindirici hal” kimi dəyərləndirdi.

“...Demək olar ki, bütün ölkələrə bu böhranın çox mənfi təsiri olmuşdur və dünya miqyasında ölkələrin mütləq əksəriyyətində iqtisadi tənəzzül müşahidə edilir. Azərbaycan iqtisadiyyatı isə inkişaf edir.” Həqiqətən böhran dövründə əldə edilən nəticələr ölkədə dayanıqlı inkişafın bir proses olaraq qərarlaşdığından xəbər verir. Belə ki, bu dövr ərzində (2009-cu ilin 9 ayı nəzərdə tutulur) ÜDM 6,1%, sənaye istehsalı 5%, kənd təsərrüfatı istehsalı 3% artmış, ölkənin tarixində ilk dəfə olaraq 3 mln. ton taxıl istehsal edilmiş, əhalinin pul gəlirləri 10%, banklara qoyduğu əmanətlər 11% artmış, inflyasiya cəmi 2,1% təşkil etmişdir. Qlobal iqtisadi böhrandan qorunmanın əsas səbəbləri sırasına Respublika Prezidenti İlham Əliyev “... Biz öz iqtisadi siyasətimizi aparmarkən ancaq daxili resurslarımıza əsaslanırıq və bununla bərabər, heç vaxt, heç bir müqayisə aparmamışıq. Biz öz söylərimizi daxili məsələlər ətrafında qoyuruq. Belə olan halda, Azərbaycanın iqtisadiyyatı istənilən iqtisadi şəraitdə öz imkanlarını ortaya qoyur” tipli və məzmunca “təhlükəsizlik limitini” keçməyə imkan verməyən konseptual yanaşmanı da daxil edir.

Beləliklə, cənab İlham Əliyevin birbaşa rəhbərliyi altında həyata keçirilən və məzmunca ulu öndərin formalaşdırdığı struktur prinsiplərə söykənən iqtisadi siyasətin həm inkişafın dayanıqlılığı, həm də milli iqtisadi sistemin effektiv fəaliyyəti nöqtəyi-nəzərindən alternativsiz olduğu, mahiyyətə fərqliliyi və unikalığı artıq dünya mətbuatında da etiraf edilməkdədir.

ƏLİ ABBASOV

Rabitə və informasiya texnologiyaları naziri, akademik

Heydər Əliyevin texnoloji inkişaf strategiyası

Ölkəmizin yaxın keçmişinə nəzər saldıqda görürük ki, Azərbaycanın son 40 ildə ümumən davamlı və yüksələn xətlə inkişaf edən bir tarixi vardır. SSRİ-nin süqutu ərəfəsi, süqutu və onun sonrakı təzahürləri illərini çıxsaq, bu inkişaf bilavasitə ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır və onun bütün həyat yolu Azərbaycanın güclənməsi və qüdrətinin artmasına həsr olunmuşdur. Bu illər gələcəyə istiqamətlənmiş, dayanıqlı inkişafı təmin edən, elm və texnologiyaların inkişafını şərtləndirən, iqtisadiyyatın hər bir sektorunun davamlı tərəqqisinə yönələn və cəmiyyətin hər bir üzvünün rifahına xidmət edən müdrik siyasət dövrü olmuşdur. Bu illərdə aparılan siyasətin tərkib hissəsi kimi ölkənin texnoloji potensialının gücləndirilməsi, əsas istiqamətlərdən biri idi. Zavod və fabriklərin tikilməsi, elektronika sənayesi müəssisələrinin yaradılması, yeni texnologiyaların ölkəmizə gətirilməsi ölkə başçısının Azərbaycanın iqtisadi imkanlarının artırılması və bunun sayəsində əhalinin rifahının yüksəldilməsi üzrə gördüyü işlər sırasında idi.

Ümummilli liderin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövrünü əhatə edən 1970-1983-cü illərdə respublikanın maşınqayırma və metal emalı sənayesi müvəffəqiyyətlə inkişaf etdirilmişdir. Həmin dövrdə bir sıra yeni elektron-maşınqayırma müəssisələri tikilib istifadəyə verilmiş və iri isteh-

salat birlikləri yaradılmışdır. Bakı elektrik maşınqayırma zavodu, «Azərelektromaş» İstehsalat Birliyi, Yüksək cərəyanlı elektrik avadanlığı zavodu, «Azərelektroterm» İstehsalat Birliyi, «Elektrosentrolit», Bakı «Elektroavtomat» zavodlarını, «Bakı məişət elektrik cihazları» İstehsalat Birliyi, Bakı ixtisaslaşdırılmış yük avtomobilləri zavodu, Bakı məişət kondisionerləri zavodu, Bakı dərin özüllər zavodu, Bakı dəzgahqayırma zavodu və daha neçə müəssisə bunlara misaldır.

Bunun sayəsində respublikanın maşınqayırma və metal emalı sənayesində məhsul istehsalının həcmi 4,3 dəfə artmışdır və Dünya Bankının tədqiqatlarına görə, həmin dövrdə Azərbaycan Amerika Birləşmiş Ştatlarından sonra neft maşınqayırma məhsullarının istehsalı üzrə toplanmış istehsal və intellektual potensiala görə dünyada ikinci yeri tuturdu. Bu nailiyyət Azərbaycanı dünyanın elmi və sənayesi inkişaf etmiş qabaqcıl xalqları sırasına çıxarmışdı. Belə bir misilsiz nailiyyət məhz Heydər Əliyevin rəhbərliyinin tarixi xidmətidir.

Daha sonra respublikada yeni və son dərəcə əlverişli bir sənaye sahəsi təşkil olundu, ölkənin elektronika sənayesinin əsas müəssisələri «Nord», «Ulduz», «EHM» elmi-istehsalat birlikləri, «Ozon», «Büllur», «Peyk» zavodları yaradıldı. Bakıda, Naxçıvanda, Gəncədə, Sumqayıtda, Mingəçevirdə, Əli Bayramlıda, Tərtərdə və digər bölgələrdə 30-dan artıq elektron və cihazqayırma müəssisələri işə salındı.

Bu sahənin elmi təminatı yaradıldı. Elmlər Akademiyasının fizika-riyaziyyat və texniki elmlər bölməsinin «Fizika», «Kibernetika», «Riyaziyyat və mexanika» institutlarında aktual problemlərlə məşğul olmağa başlandı.

İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, “Nord” və “İnformatika” Elmi-İstehsalat birlikləri, Milli Aerokosmik Agentliyi kimi elmi-tədqiqat müəssisələri yaradıldı. Müxtəlif elmi-tədqiqat institutlarının nəzdində “Kristal”, “Registr”, “Tellur”, “Kibernetika”, “Biotex”, “Mikroelektronika”, “Kaskad” xüsusi konstruktor büroları fəaliyyətə başladı. Bakı Dövlət Universiteti, Dövlət Neft Akademiyası, Azərbaycan Texniki Universiteti, Dövlət İqtisad Universiteti, Sumqayıt Dövlət Universiteti, Lənkəran Dövlət Universiteti, Naxçıvan Dövlət Universiteti kimi ali təhsil müəssisələrində İKT ixtisasları üzrə mütəxəssislər hazırlanması üçün maddi-texniki baza yaradıldı.

Bu illərdə rəhbərliyin, elektron avadanlıqlar və telekommunikasiya texnologiyaları sektorunun inkişafının geniş vüsət alması da məhz ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycanın yaxın onilliklər üçün inkişaf perspektivlərinin biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatla birbaşa bağlı olduğunu uzaqgörənliklə düşünən ümummilli lider informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sektorunun inkişafının təməlini hələ 70-ci illərdə qoymuşdur.

1972-ci ildə Bakıda SSRİ EA-nın prezidenti, akademik M.Keldişə həsr olunmuş görüşdə möhtərəm Heydər Əliyev ətraflı çıxış edərək, bu böyük alimin elmi-ictimai fəaliyyətinə professionallıqla elə yüksək qiymət vermişdir ki, bu onu həm təəccübləndirmiş, həm də məmnun etmişdir. Bundan sonra Keldişin Azərbaycan Elmlər Akademiyasına olan münasibəti kökündən dəyişmiş və bunun nəticəsində o, respublikaya son nəsil avadanlıqların ayrılmasına göstəriş verməklə elmimizin gələcək inkişafı üçün yüksək səviyyəli texniki və texnoloji baza yaratmağa kömək etmişdir. Bu

avadanlıqların içərisində o zamanlar yalnız hərbi müəssisələrə verilən super-hesablayıcı maşın olan BESM-6 tipli kompleksin verilməsi məsələsi də həll edildi. Bu da respublikada müxtəlif iqtisadi və elmi əhəmiyyətli problemlərin həll edilməsi üçün çox əlverişli şərait yaratmışdır. Bununla yanaşı, müxtəlif nazirliklərdə və birliklərdə 120-dən artıq informasiya-hesablama mərkəzləri, informatika elmi-istehsalat birliyi və informasiyalaşdırma ilə məşğul olan başqa müəssisələr də yaradılmışdır.

Ümummilli lider keçmiş SSRİ-nin siyasi rəhbərliyində təmsil olunduğu illərdə də bu sahəyə daim diqqət yetirmişdir. Bununla əlaqədar iki xoş xatirəni yada salmaq istərdim. 1996-cı ilin 1-4 iyul tarixlərində Sankt-Peterburqda «İntellektual sistemlər» mövzusunda keçirilən beynəlxalq simpoziumda Sankt-Peterburq Dövlət Elektrotexnika Universitetinin rektoru, professor V.B.Yakovlev öz çıxışında bildirdi ki, “...rəhbərlik etdiyi universitetin əməkdaşları və şəxsən özü həmişə Heydər Əliyevə minnətdar olacaqlar. Universitetin, demək olar ki, ən yüksək səviyyədə təmirinə, onun texniki bazasının yeniləşməsinə, ümumiyyətlə, görülən bütün yaxşı işlərə görə ona minnətdarıq. Universitet çox pis vəziyyətdə idi. Dəfələrlə ən yüksək səviyyədə müraciətlər etmələrinə baxmayaraq, heç kim real bir iş görmürdü. Bir dəfə Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında SSRİ ali təhsil müəssisələrinin problemlərinə həsr edilmiş müşavirə aparılırdı. Mən müşavirədən sonra ona müraciət edib, öz çətinliklərimizdən danışdım. O, mənə dediklərimi qeydiyyata alırdı. Mənə dedi ki, gözləyin, yaxın vaxtlarda sizin məsələ həll ediləcəkdir. Az sonra bütün bu gördüyünüz möcüzələr

baş verdi. Bizim hamımız heç vaxt bunu unutmuruz və unutmayacağıq.”

İkinci hadisə isə SSRİ ali təhsil müəssisələri rektorlarının Ümumittifaq yığıncağında olub. Tədbirin aparılmasına cənab Heydər Əliyev və cənab Yeqor Liqaçov rəhbərlik edirmiş. Simpoziumda son çıxış edən Sankt-Peterburq Dövlət Universitetinin rektoru əvvəldən hazırlanmış və razılaşdırılmış çıxışının təkrar olacağını nəzərə alaraq, bir neçə yeni təkliflə çıxış etmək qərarına gəlir. Həmin təklifdən biri o zamankı aspirantların təqaüdünün xeyli artırılmasına aid olur. O, çıxışında bunu kifayət qədər əsaslandırır. Bunu eşidən kimi cənab Yeqor Liqaçov ona populist fikirlər deməyinə görə irad tutur və onun çıxışına tənqidi yanaşır. O, bundan özünü itirir və artıq özünə qarşı çox mənfi münasibət yarandığını hiss edir. Bu an Heydər Əliyev Liqaçovun qulağına nəsə dedikdən sonra, simpozium iştirakçılarına, bu təklifin çox mühüm əhəmiyyətli olduğu barədə öz fikrini bildirir və bu məsələnin yaxın vaxtlarda həllini tapacağını vəd edir. Bir neçə gündən sonra, həqiqətən də, aspirantların təqaüdlərinin xeyli artırılması barəsində qərar qəbul olunur.

Müstəqil Azərbaycanın da İKT sektorunun formalaşması və dirçəliş dövrü bilavasitə ümumilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 1993-cü ilin avqustunda Azərbaycanla Amerika qitəsi arasında birbaşa rəhbərliyin yaradılmasına imkan verən peyk-rəhbərliyin sisteminin açılışı zamanı çıxışında ümumilli lider demişdir: «...Telekommunikasiya, rəhbərliyin, əlaqə böyük əhəmiyyətə malik olan bir sektordur. Bu sektorda bizim nailiyyətlərimiz Azərbaycanın iqtisadi əlaqələrini, insani əlaqələrini, bütün dünya ölkələri ilə əlaqələrini və bütün Azərbaycan Respublikasının həyata

keçirəcəyi siyasəti dünya miqyasında bildirilməsi üçün çox əhəmiyyətlidir».

Ümumilli lider kommunikasiya texnologiyalarının perspektivini görür və bu sahədə inkişafa nail olmaq üçün daim səylər göstərirdi. Azərbaycanda mobil rəhbərliyin bu gün yüksək inkişaf səviyyəsi də məhz Heydər Əliyev səylərinin bəhrəsidir. 1994-cü ildə «Bakcell» və 1996-cı ildə «Azercell» birgə müəssisələrinin yaradılması Azərbaycanda mobil rəhbərliyin inkişafının əsasını qoydu və hazırda bu sahə dinamik tərəqqidədir. Hazırda Azərbaycanda hər 100 nəfərə təxminən 75 mobil telefon aparatı düşür. 1995-ci il dekabrın 9-da Bakıda Azərbaycanda ilk beynəlxalq telefon stansiyasının, habelə yenidən qurulmuş şəhərlərarası rəhbərliyin telefon stansiyasının birinci növbəsinin açılışı olmuşdur. Bu da Heydər Əliyevin Azərbaycanda rəhbərliyin inkişafına göstərdiyi diqqətin əyani nümunəsidir. Azərbaycanda rəhbərliyin sektoruna ilk investisiyaların cəlb edilməsi də ümumilli liderin səyləri nəticəsində mümkün olmuşdur. Məhz buna görə də ilk olaraq Türkiyənin «Teletaş», «Netaş» şirkətləri Azərbaycanda geniş fəaliyyətə başlamış və yeni texnologiyaların tətbiqinə start vermişdir.

Azərbaycanda radio-televiziya yayımının dünya standartlarına uyğun təşkilində uğurlar qazanılması da məhz ümumilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 1996-cı ildə Az.TV1 milli televiziya proqramı «TÜRKSAT» sünii peyki vasitəsilə yayımlanmağa başlanmış, Avropa və Yaxın Şərq dövlətləri ilə yanaşı, blokada şəraitində olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının əhalisi də milli televiziya proqramlarını seyr etmək imkanı qazanmışdır. 1996-cı ildə həmçinin 1981-ci ildə əsaslı Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan

Teleqüllə istifadəyə verilmişdir. Azərbaycanda dünya standartları səviyyəsində teleradio yayımı sahəsində əhəmiyyətli qanunvericilik tədbirləri görülmüşdür. 5 oktyabr 2002-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Avropa Şurası standartlarına tam uyğun olan Milli Teleradio Yayımı Şurasının yaradılması haqqında fərman imzalamışdır.

Bütün bu qeyd olunanların məntiqi nəticəsidir ki, regionun ən dinamik inkişaf edən ölkəsi kimi Azərbaycan bu gün informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsinin genişləndirilməsi üçün böyük imkanlara malikdir. Bizim cəmiyyətimiz bu imkanlardan maksimum bəhrələnərək, dünya birliyinə inteqrasiyanı özünün ən başlıca vəzifəsi kimi görür. Bu vəzifənin yerinə yetirilməsi üçün 2003-cü ildə ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən böyük uzaqgörənliklə imzalanmış və bu məqsədlərə çatmağın həlli istiqamətlərini müəyyənləşdirən “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları üzrə Milli Strategiya” çox düşünülmüş və proqramlı şəkildə həyata keçirilir.

Heydər Əliyev siyasi kursunun layiqli davamçısı kimi cənab İlham Əliyev prezidentlik fəaliyyəti dövründə, siyasətə də yeni ab-hava, yeni çalarlar gətirdi. Bu siyasi kurs nəinki ölkəmizdə və regionda, eləcə də dünyada cərəyan edən geosiyasi və iqtisadi proseslər, bu sahədəki müsbət beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilib. Təsadüfi deyil ki, qloballaşan dünyada sosial-iqtisadi inkişafın lokomotivi sayılan informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının Azərbaycanda tətbiqi bu siyasi kursda prioritet məsələ elan olunub. Azərbaycanın İKT sahəsində regionun aparıcı ölkəsinə çevrilməsi üçün məqsədyönlü dövlət siyasəti

həyata keçirilir. Belə ki, Milli Strategiyada qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı” (Elektron Azərbaycan)” qəbul olunmuş, «Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı Proqramı» və “2008-2012-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin informasiyalaşdırılması üzrə Dövlət Proqramı” haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamları verilmişdir. Eləcə də «Elektron imza və elektron sənəd haqqında», «Elektron ticarət haqqında», «Poçt rabitəsi haqqında», «Telekommunikasiya haqqında», «İnformasiya əldə etmək haqqında» qanunlar qəbul edilmişdir. Qeyd olunan sənədlərdə rabitə və informasiya texnologiyaları üzrə geniş islahatların aparılması, tənzimləmə prosedurunun təkmilləşdirilməsi, telekommunikasiya şəbəkələrinin tam elektronlaşdırılması, Milli Super Kompyuter Mərkəzinin, informasiya texnologiyaları üzrə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu isə o deməkdir ki, Azərbaycanda yüksələn xətlə müşahidə olunan ümumi inkişafın növbəti mərhələsi “Elektron Azərbaycan” olacaq və bununla da, uğurlu neft strategiyasından sonra estafetin yüksək texnologiyalar sektoruna verilməsi kimi iqtisadi tezisə həyata keçirilməsi üçün mühüm addımlar atılmaqdadır.

2007-ci il fevral ayının 13-də “Regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə (2004-2008-ci illər) Dövlət Proqramı”nın üçilliyi münasibətilə keçirilmiş konfransda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev “...mən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının

Azərbaycanda tətbiqini prioritet məsələ elan edirəm. Mənim informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsində dünyanın aparıcı şirkətlərinin rəhbərləri ilə görüşlərim də məhz bundan qaynaqlanır ki, onlar Azərbaycana gəlsinlər. Azərbaycana yeni investisiyalar gəlsin, biz özümüz dövlət tərəfindən, Dövlət İnvestisiya Şirkəti tərəfindən bu investisiyaları qoyaq. Texnoparklar yaradaq, Azərbaycanda çox güclü informasiya-kommunikasiya mərkəzi yaradaq. Bu, gələcəkdir, gələcəyin inkişafıdır” tezisini səsləndirməklə informasiya-kommunikasiya texnologiyaları sahəsinin inkişafı və modern texnologiyaların Azərbaycanda tətbiqi üçün yeni mərhələnin başladığını elan etdi.

XXI əsr informasiya cəmiyyətinin yaradılması, zəngin təbii sərvətlərin insan kapitalına çevrilməsi və yüksək intellektual səviyyənin formalaşması baxımından keyfiyyətə yeni eranın başlanğıcı sayılır. Qloballaşan, daim irəliləyən - yeniliyə doğru can atan dünyamızı bu gün ən müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyaları - İnternet, yüksək texnologiyalar və qlobal rabitə imkanları olmadan təsəvvür belə etmək mümkün deyil. Yeni minillikdə bəşər sivilizasiyasını düşündürən ən aktual və təxirəsalınmaz məsələ - telekommunikasiya və informasiya texnologiyaları sahəsində "inqilabi" dəyişikliklər yolu ilə əlçatmaz zirvələri fəth etmək, dövlətlər və xalqlararası zaman və məkan fərqlərini aradan qaldırmaqdır.

Müstəqil dövlət kimi gənc olmasına baxmayaraq, Azərbaycan qısa zaman kəsiyində bu mühüm sahədə də böyük nailiyyətlər əldə etmişdir. Siyasi sabitlik, dinamik sosial-iqtisadi inkişaf, cəmiyyətimizin tam demokratikləşməsi, beynəlxalq birliyə və Qərbi iqtisadiyyatına geniş inteqrasiya, nə-

həng enerji və nəqliyyat layihələrinin reallaşması, mütərəqqi təcrübənin mənimsənilməsi Azərbaycanın informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi, rabitənin inkişafı sahəsində də qabaqcıl dövlətlər sırasına çıxmaq üçün uğurlu addımlar atmasına imkan yaratmışdır. Ötən beş ildə, xüsusən də 2009-cu ildə İKT ölkənin ən dinamik və stabil inkişaf edən sektoru kimi yadda qalmışdır. Belə ki, İKT sektorunda ötən il artım tempi təqribən 30%, son 5 il üçün isə orta illik artım tempi 32-35% olmuşdur və bu göstərici üzrə ölkəmiz ümumdünya artım tempini təxminən 3 dəfə qabaqlamışdır. Beləliklə də, iqtisadiyyatın İKT sektoru son 5 ildə 4,5 dəfə genişlənməmişdir. Sektor üzrə orta aylıq əməkhaqqı 3 dəfə artaraq 505,8 manat olmuş, 5500-dən çox yeni iş yerləri yaradılmışdır. İKT məhsullarının istehsalı üçün yeni müəssisələr açılmış və 2003-ci illə müqayisədə ölkəmizdə İKT sənayesində istehsal 6-7 dəfə artmışdır. Yeni texnologiyaların tətbiqi və yeni xidmətlərin göstərilməsi nəticəsində rabitə və informasiya xidmətlərinin tərkibinin genişlənməsinə və keyfiyyətinin yüksəlməsinə nail olunmuşdur. Əsasən də regionlarda və ucqar yaşayış məntəqələrində xidmətin əhatə dairəsi genişləndirilmişdir. Ən ucqar yaşayış məntəqələrinin peyk texnologiyası vasitəsilə telefonlaşdırılması istiqamətində görülmüş məqsədyönlü işlər nəticəsində dünyanın əksər ölkələrində hələ də həllini tapmamış bir məsələ - ölkə ərazisinin tam telefonlaşdırılması (MDB ölkələri arasında ilk ölkə) başa çatmışdır. Bu gün ölkəmizin istənilən yaşayış məntəqəsində, hətta 4-5 evi olan kəndlərdə də vətəndaşların stasionar telefon xidmətinə çıxış imkanı vardır. Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyada konveyer üsulu

ilə kompyuter istehsal edən ilk kompyuter zavodu – “KÜR” Mingəçevir şəhərində istifadəyə verilmişdir.

Sahə üzrə inkişaf göstəricilərinə əsasən 2003-2009-cu illər ərzində hər 100 nəfərə düşən əsas telefon aparatlarının sayı artaraq təxminən 15,6 ədəd, əhalinin hər 100 nəfərinə düşən mobil abunəçilərin sayı 5 dəfədən çox artaraq 78,8 nəfər, ATS-lərin elektronlaşma səviyyəsi təqribən 2 dəfəyə qədər artaraq ölkə üzrə 84%, o cümlədən Bakı şəhəri üzrə 85,6%, respublikanın digər əraziləri üçün isə 82,4% təşkil etmişdir. Sabit telekommunikasiya şəbəkəsinin inkişafı “100 ailəyə - 100 telefon” layihəsi çərçivəsində həyata keçirilir. Layihə üzrə görülmüş işlər nəticəsində bu gün respublikamızda hər 100 ailəyə 65,3 telefon, o cümlədən Bakı şəhəri üzrə 119, digər ərazilərdə isə 46,6 telefon düşür.

Artıq iki ildir ki, poçt sektoruna dövlət əsaslı investisiya qoyulur və bunun nəticəsidir ki, ildən-ilə burada da gəlirlər və əmək haqları artır. 2003-2008-ci illərdə orta aylıq əməkhaqqı 2 dəfə artmış, 2371 iş yeri yaradılmış, poçt şöbələri üçün 680 bina tikilmişdir. 2009-cu ilin birinci yarımilliyində isə nazirlik üzrə 246 yeni iş yeri yaradılmışdır. 2005-ci ildən Azərbaycan hökuməti Dünya Bankı ilə birgə poçt sisteminin daha yüksək gəlirlərlə işləməsinə təmin etmək üçün “Maliyyə xidmətlərinin inkişafı” layihəsini həyata keçirir. Bu məqsədlə poçt təşkilatları müasir elektron və nəqliyyat sistemləri ilə təchiz olunaraq, vahid şəbəkə infrastrukturu yaradılmışdır. Layihə 2009-cu ildə başa çatacaqdır və müvafiq lisenziya alındıqdan sonra ölkə üzrə 1200 poçt şöbəsində vətəndaşlara yeni xidmətlərin (maliyyə və bank) göstərilməsi mümkün olacaqdır.

Son illərdə Azərbaycan Respublikasında elektron kütləvi informasiya vasitələrinin sürətli inkişafı və onun geniş miqyaslı tətbiqi ölkəmizdə yeni informasiya sistemlərinin yaradılmasına və radio-televiziya yayım texnologiyalarının yeniləşdirilməsinə zəmin yaratmışdır. Görülmüş tədbirlər nəticəsində hazırda Azərbaycan televiziyası və dövlət radiosunun əhatə dairəsi əhalinin 99,9 faizinə, İctimai televiziya və eyniadlı radionun əhatə dairəsi təxminən 88 faizinə, özəl televiziya və radio yayımlarının əhatə dairəsi isə təxminən 75-80 faizinə çatdırılır. Bu sahədə ən vacib məsələlərdən biri də sərhəd ərazilərdə efirə Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının təyin etdiyi qaydalardan kənar müdaxilələrin mövcudluğudur. Bu problemin həlli üçün 2008-ci ilin 10 iyul tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti sərəncam imzalamış və işlər 2009-cu ilin I rübündə başa çatdırılmışdır.

Son illərdə İKT sektorunda gedən proseslərə uyğun olaraq, İnternet xidmətləri də dinamik olaraq inkişaf etməkdədir. Artıq 2002-ci ildən İnternet xidmətləri üçün lisenziya tələb olunmur ki, bu da öz növbəsində sahədə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına geniş imkanlar açmışdır. Bunun nəticəsində qısa müddət ərzində bu sahənin göstəriciləri nəzərəcarpacaq dərəcədə yaxşılaşmışdır. Belə ki, son illərdə İnternetdən istifadə qiymətləri dəfələrlə aşağı düşmüş, İnternetə çıxış imkanları naqilsiz və mobil texnologiyaların tətbiqi ilə genişlənmiş, nəticədə 2009-cu ildə hər 100 nəfər əhaliyə düşən İnternet istifadəçilərinin sayı təqribən 37 olmuşdur. 2008-ci ildə qiymətlərdə 2 dəfə, 2009-cu ilin başlanğıcında 2,5, sentyabr ayının 1-dən etibarən isə təqribən 3 dəfə endirim olmuşdur. Bununla da, ölkəmiz İnternet

tariflərinin qiymətlərinin aşağı olmasına görə regionda ilk yerlərdən birini tutmuşdur. Ölkəmiz həmçinin region ölkələrinə İnternet xidmətləri ixrac edir. Respublikada fəaliyyət göstərən İnternet servis provayderlərinin sayı 3 dəfə artaraq 30-u keçmiş, Bakı şəhərində və regionlarda fəaliyyət göstərən İnternet klubların sayı 1000-i ötmüşdür. "AZ" domeni zonasında saytların sayı 3 dəfə artaraq 8000-dən çox olmuşdur. Son 3 il ərzində genişzolaqlı İnternet istifadəçilərinin sayı dəfələrlə artmışdır. Son beş ildə İnternet xidmətlərindən əldə olunan gəlirlər 6,5 dəfə artmış və gəlirlərin orta artım tempi 45%-ə yaxın olmuşdur. Demək olar ki, bütün rayon mərkəzlərində fiber-optik xətt vasitəsilə genişzolaqlı xidmətlər, o cümlədən sürətli İnternet xidməti üçün geniş imkanlar yaradılmışdır. Respublika ərazisinin telefonlaşdırılması başa çatdırılmış və dialap üsulu ilə vahid 3 nömrəli giriş vasitəsilə coğrafi yerindən asılı olmayaraq informasiyaya çıxış imkanı yaradılmışdır. Həmçinin, ölkə ərazisində fəaliyyət göstərən bütün internet provayderlərə eyni şəraitin yaradılması məqsədilə şəhərlərarası telefon kanallarından müvəqqəti olaraq ödənişsiz istifadəyə şərait yaradılmışdır ki, bu da regionlarda İnternetin inkişafına öz müsbət təsirini göstərmişdir. Belə ki, son dörd ildə rayonlar üzrə internet istifadəçilərinin sayı təqribən 12-15 dəfə artmışdır. Lakin bu göstəricilər bir çox ölkələrlə müqayisədə qənaətbəxş hesab olunmur və onların yüksəldilməsi üçün yeni texnologiyaların tətbiqi və infrastrukturun genişləndirilməsi ilə bu istiqamətdə dinamik iş aparılır.

Ölkəmizin İKT sahəsində beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində son illərdə dünyanın müxtəlif ölkələri ilə (Amerika, Avropa, Asiya, MDB ölkələri) 16 saziş, 16

memorandum, 14 protokol, 10 digər sənəd (razılıq, qrant, proqram müqaviləsi, barışıq sənədi, əməkdaşlıq planı, konvensiya, niyyət məktubu) imzalanmışdır. ABŞ-Azərbaycan, Sloveniya-Azərbaycan, İsrail-Azərbaycan və Latviya-Azərbaycan İKT Biznes Forumları təşkil olunmuş, müxtəlif beynəlxalq forum, konfrans və seminarlar keçirilmişdir. Bu tədbirlərdə dünyanın müxtəlif ölkələrindən çoxsaylı iştirakçılar, o cümlədən sahələr üzrə nazirlər, beynəlxalq təşkilatların və tanınmış şirkətlərin rəhbərləri, Nobel mükafatı laureatları bir araya gələrək, ölkəmizin İKT sektorunda baş verən müsbət dəyişikliklərlə əyani olaraq tanış olmuş, bu sahənin respublikamızda perspektivləri barədə Prezident İlham Əliyevin fikirlərini bilavasitə onunla görüşlərdə öyrənmişlər.

Son beş ildə respublikamızda bir çox tanınmış telekommunikasiya və informasiya texnologiyaları şirkətlərinin nümayəndəlikləri açılmış, milli şirkətlərimiz region bazarlarında özlərini tanıtdıra bilmişlər. Azərbaycan markalı kompüter və noutbuklar artıq region ölkələrinə ixrac olunur. 2008-ci ildə CNews Analytics beynəlxalq təşkilatının hazırladığı reyting cədvəlində adları çəkilən dünyanın 20 ən inkişaf etmiş İKT şirkətlərindən 10-u Azərbaycanda fəaliyyət göstərir. 2009-cu ildə Davosda keçirilən Ümumdünya İqtisadi Forumunun texnoloji hesabatında Azərbaycan İKT-nin inkişaf səviyyəsinə görə 134 ölkə arasında 60-cı yerdə olaraq, MDB və geniş region ölkələri arasında birinci yerə çıxmışdır. Beynəlxalq qurumların apardıqları təhlillərə görə, Azərbaycan 2008-ci ildə E-hökumət üzrə hazırlıq səviyyəsinə görə 182 ölkə arasında 89-cu yeri, İKT sənayesinin rəqabətlik indeksinə görə inkişaf etmiş 66 ölkə arasında 61-

ci yeri və ölkənin elektron hazırlıq səviyyəsinə görə isə dünyanın inkişaf etmiş 70 ölkəsi arasında yeri olmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin himayəsi və iştirakı ilə keçirilən "Bakutel" beynəlxalq sərgi və konfransı bu illər ərzində regionun İKT üzrə ən nüfuzlu tədbirinə çevrilmişdir. "Bakutel" beynəlxalq sərgi və konfransı 2008-ci ilin 11-14 noyabr tarixlərində artıq 14-cü dəfə keçirildi və sevindirici haldır ki, sərgidə iştirak edən şirkətlərin sayı ildən-ilə artır. Bu il sərgidə 30 ölkədən 130 şirkət, o cümlədən 60-a yaxın yerli şirkətlər iştirak etmiş, sərgini ziyarət edənlərin sayı isə 10 mindən çox olmuşdur. Sərgidə 1000-ə yaxın xarici mütəxəssis iştirak etmişdir. Sərgi çərçivəsində nazirlərin regional toplantısı, elmi-praktik konfrans, beynəlxalq təşkilatların üç seminarı, dörd ölkələrarası İKT biznes forumu keçirilmişdir. Həmçinin, dünya şöhrətli azərbaycanlı ABŞ alimi Lütfi Zadənin iştirakı ilə AMEA-da elmi seminar da keçirilmişdir. 20 ölkədən hökumət rəsmiləri, nazirlər, parlament rəhbərləri, nazir müavinləri, BMT-nin Baş katibinin xüsusi nümayəndəsi və digər rəsmilər iştirak etmişlər.

İKT sektorunun gələcəyi üçün insan resurslarının inkişafı da zəruri şərtidir. Hazırda İKT üzrə ixtisaslı kadr hazırlığı məqsədilə dünyanın bir neçə tanınmış informasiya texnologiyaları universiteti ilə əlaqələr qurulmuşdur. ABŞ-ın Corc Meyson, San-Xose Dövlət və Los-Anceles, Kaliforniya, İsveçin Çalmers Texnologiya və İnformasiya Texnologiyaları universitetləri ilə anlaşma memorandumları imzalanmışdır. Artıq bu müqavilələr əsasında 30 nəfər azərbaycanlı gənc dünyanın müxtəlif tanınmış universitetlərində müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları ixtisasları üzrə

bakalavr və magistr pillələrində təhsil alırlar. 30-dan çox gənc isə ixtisasları üzrə xarici ölkələrdə qısamüddətli hazırlıq kursları keçmişlər. Gürcüstanda yaşayan və bu ölkənin ali təhsil müəssisələrində təhsil alan 50-yə yaxın gəncə Nazirlik tərəfindən təqaüd verilir. Bu prosesə daha da təkan vermək üçün respublikada fəaliyyət göstərən yerli və xarici informasiya texnologiyaları şirkətlərinin həmtəsisçiliyi ilə İKT-nin İnkişafı Naminə İnsan Resursları Fondu yaradılmışdır. Ancaq bu sahədə ən əhəmiyyətli qərar Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin 16 aprel 2007-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı"dır.

Bu gün İKT həyatımızın bütün sahələrinə geniş daxil olub. Belə ki, "Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2005-2008-ci illər üçün Dövlət Proqramı" na (Elektron Azərbaycan)" uyğun olaraq, dövlət orqanlarının vətəndaşlara və təşkilatlara təqdim etdiyi xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və onların təqdim olunma müddətlərinin azaldılması, dövlət orqanlarının işinin səmərəliliyinin artırılması məqsədilə müxtəlif məzmunlu layihələr həyata keçirilir. Əhalinin dövlət reyestrinin formalaşdırılması, vergi ödəyicilərinə e-xidmətlərin göstərilməsi, sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatına alınması üçün Vahid pəncərə" sisteminin, gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəzarətinin avtomatlaşdırılmış sistemlərinin tətbiqi üçün "Vahid pəncərə" sisteminin, elektron sağlamlıq kartı xidməti, daşınmaz əmlakın milli kadastrı və qeydiyyatının şəbəkə-informasiya sisteminin, təhsilin idarə olunmasının məlumat sisteminin yaradılması, elektron satınalmalar sisteminin, internet vasitəsilə ali məktəblərə tələbə qəbulu üzrə xidmət sis-

teminin, məntəqələrdə quraşdırılmış veb kameralar vasitəsilə seçkilər prosesinin İnternet üzərindən canlı müşahidə sisteminin yaradılması deyilənlərə əyani misaldır.

Elektron idarəetmə şəbəkəsinin yaradılması istiqamətində BMTİP və RİTN-in birgə həyata keçirdiyi "E-idarəçilik təşəbbüsü" layihəsi çərçivəsində respublikanın bütün bölgələrini əhatə edəcək "AzDataCom" şəbəkəsi qurulur. Bu şəbəkə 10 Gb/san. sürətlə ölkədaxili məlumat ötürülməsinə imkan verir. Bu imkanlardan elektron hökumət, distant təhsil, elektron kommersiya, biznesin məsafədən idarə olunması və s. kimi məsələlərdə istifadə edilir. Artıq layihənin əsas hissəsi icra olunmuşdur və Bakı, Sumqayıt şəhərlərində və Abşeron yarımadasında şəbəkə fəaliyyətdədir. 2009-cu il ərzində şəbəkə bütün ölkə ərazisində tam həcmdə fəaliyyətə başlayacaqdır. Qazaxıstan və ya Türkmənistan ilə Xəzəraltı optik kabel əlaqəsinin yaradılması Trans-Asiya Avropa (TAE) magistralını ən qısa yolla qapamağa və ölkəmizin tranzit məkana çevrilməsinə xidmət edə bilər. Əhalinin İKT-nin imkanlarından istifadəsi məqsədilə "Microsoft" və "Intel" şirkətləri ilə birgə həyata keçirilən "Xalq kompyuteri" layihəsi əhalinin güzəştli kreditlə kompyuter əldə etməsinə imkan yaratmışdır. Artıq layihənin ilk 4 ayı ərzində 3000-dən çox kompyuter alınmışdır ki, bunların da təqribən 2000-i regionların payına düşür.

Yuxarıda qeyd olunan uğurlara 2005-ci ildə qəbul olunmuş və icrası 2008-ci ildə başa çatmış "Elektron Azərbaycan" Dövlət Proqramı çərçivəsində nail olunmuşdur ki, bununla da sahə üzrə əsas göstəricilər orta ümumdünya göstəricilərinə bərabər olmuş, bəzi istiqamətlərdə isə onu ötmüşdür. Dövlət Proqramının yerinə yetirilməsi nəticəsində

İKT sektorunun (telekommunikasiya, infokommunikasiya, poçt və teleradio) infrastrukturunu müasir texnologiya və avadanlıqların tətbiqi ilə modernləşdirilmiş, davamlı və dayanıqlı inkişaf üçün etibarlı baza hazırlanmışdır. Artıq İKT sektorunun inkişafının növbəti mərhələsi üzrə ikinci Dövlət Proqramı hazırlanaraq baxılmaq üçün Nazirlər Kabinetinə təqdim olunmuşdur ki, burada da əsas məqsəd sahə üzrə əsas göstəricilərin inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə çatdırılması və bununla da ölkəmizdə informasiya cəmiyyətinin formalaşmasının əsas fazasına keçidi təmin etməkdir.

İKT-nin Azərbaycanda Prezident İlham Əliyev tərəfindən prioritet sahə elan olunması, dünya iqtisadiyyatında sürətlə genişlənməsi və onun lokomotivinə çevrilməsi nəzərə alınaraq, ölkəmizin yüksək texnoloji tutumlu və rəqabətə davamlı iqtisadiyyatının qurulmasında İKT-nin rolunu genişləndirmək məqsədilə növbəti beşillikdə həyata keçirilmək üçün bir neçə layihə hazırlanmışdır.

"100 ailəyə - 100 telefon" layihəsini 2012-ci ilə həyata keçirmək nəzərdə tutulur ki, bununla da yeni texnologiyalar əsasında coğrafi mövqeyindən asılı olmayaraq bütün yaşayış məntəqələrində dövlət, biznes qurumlarının, vətəndaşların, o cümlədən hər bir ailənin genişzolaqlı universal rabitə xidmətlərinə – telefon, İnternet, elektron dövlət xidmətləri və radio-televizisiya yayımına keyfiyyətli çıxışı təmin ediləcəkdir. Bu layihənin uğurlu inkişafı həm də ölkəmizdə İnternet iqtisadiyyatının formalaşmasına, **İnternetin qiymət və sürət keyfiyyətinə görə** ümumdünya orta göstəricilərini ötmək, İnternetin hərtərəfli və kütləvi yayılmasını təmin etmək üçün əlverişli şərait yaradacaqdır. Müasir informasiya

texnologiyalarının tətbiqi ilə **poçt sistemində aparılan islahatları davam etdirərək**, qeyri-ənənəvi və elektron poçt xidmətlərinin tətbiqi ilə 2012-ci ildə, inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, ölkəmizdə poçt sisteminin müasir bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun rentabelli fəaliyyətini təmin etmək də əsas məqsədlərimizdən biridir. Radio və televiziya yayımı üzrə dünyada gedən proseslər çərçivəsində 2013-cü ildə Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının tələblərinə uyğun olaraq bütün ölkə ərazisini əhatə edəcək **rəqəmli televiziya sisteminin** qurulması təmin olunacaqdır. Elektron hökumət layihəsi çərçivəsində əhaliyə, özəl sektora və xüsusən də kiçik və orta müəssisələrə dövlət xidmətlərinin tez və keyfiyyətli verilməsini təmin etmək məqsədilə ölkədə mövcud olan və yaradılması planlaşdırılan sahəvi “Bir pəncərə” prinsipləri əsasında “Vahid elektron dövlət xidmətləri qapısı” layihəsi başa çatdırılacaqdır.

Dövlət orqanlarının fəaliyyətinin səmərəliliyinin və operativliyinin yüksəldilməsi, əhali, biznes qurumları ilə, həmçinin öz aralarında əlaqələrin asanlaşdırılması və sərbəstləşdirilməsi məqsədilə **"Elektron hökumət" in formalaşdırılması** üzrə Fəaliyyət Proqramı və müvafiq tədbirlər planı hazırlanmışdır. Proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində ölkəmizdə e-hökumətin formalaşdırılmasının təmin edilməsi üçün dövlət orqanlarında müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyaları tətbiq etməklə idarəçilik metod və mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, elektron xidmətlərin göstərilməsinin təşkili, vətəndaş və təşkilatların bu xidmətlərdən sadə, asan və sərbəst istifadəsi üzrə əlverişli mühit yaradılacaqdır. Dövlət orqanlarında informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi, vahid infrastrukturu

asasında öz aralarında təhlükəsiz informasiya mübadiləsinin həyata keçirilməsi, funksional vəzifələr üzrə e-xidmətlər göstərilməsi, mövcud informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, səriştəli istifadəçi və mütəxəssislərin hazırlanması təmin ediləcəkdir.

Regional və beynəlxalq əhəmiyyətlinə görə xüsusi önəm verdiyimiz üç layihənin həyata keçirilməsi planlaşdırılmışdır. **Şərqi-Qərbi Super İnförmasiya Magistralı** layihəsi dünyanın iki güclü informasiya şəbəkəsini - Qərbi Avropa və Sakit okean hövzəsinin inkişaf etmiş ölkələrini birləşdirən və Şərqi Avropa ölkələrini, MDB, Türkiyə, İran, Mərkəzi Asiya ölkələrini, o cümlədən Əfqanıstan və Pakistanı əhatə etməklə, Çin və Hindistana çıxmaqla bu böyük regionda dünyanın yeni bir transmilli nəhəng informasiya şəbəkəsinin yaradılmasına imkan verəcəkdir. Layihənin reallaşması geniş regionun təxminən 20 ölkəsində internetin, elektron informasiya resurslarının və informasiya iqtisadiyyatının inkişafına və bu ölkələrin bütövlükdə sosial-iqtisadi inkişafına yeni bir təkan verəcəkdir. 2008-ci il noyabr ayının 11-də “Bakutel-2008” beynəlxalq sərgi və konfransı çərçivəsində bu layihə regionun nazirlər toplantısında müzakirə olunmuş və **“Transmilli Avrasiya Super İnförmasiya Magistralına dair Bakı Bəyannaməsi”** qəbul olunaraq, BMT-nin Baş Assambleyasının 64-cü sessiyasının iclasının gündəliyinə salınmaq üçün təqdim edilməsi təklif edilmişdir.

“Azərbaycan Respublikasında kosmik sənayenin yaradılması və telekommunikasiya peyklərinin orbitə çıxarılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 4 noyabr 2008-ci il tarixli Sərəncamının

icrası ilə əlaqədar olaraq tanınmış alim və mütəxəssislərin iştirakı ilə müvafiq Dövlət Proqramı hazırlanmış və qəbul olunmuşdur. Dövlət Proqramında əsas istiqamətlər kimi, kosmik sənayenin yaradılması və inkişafı, kosmik informasiyanın qəbulu və emal edilməsi üçün yerüstü mərkəzin yaradılması, orbital mövqelərin əldə olunması üçün BTİ ilə işlərin davam etdirilməsi, kadrların hazırlanması və **Azərbaycanın 2 telekommunikasiya süni peykinin orbitə çıxarılması nəzərdə tutulur.** Bu peyklər dünyanın böyük bir hissəsini - Şərqi Avropa, Şimali Afrika, MDB, Orta, Mərkəzi və Şərqi Asiyanın bir hissəsini əhatə edəcəkdir. Layihə bu ölkələrdə televiziya, radio, İnternet, beynəlxalq telefon trafiki, informasiya mübadiləsi və bir sıra teleme-xanika xidmətlərinin verilməsini və ölkəmizin beynəlxalq kosmik bazara çıxışını təmin edəcəkdir. Artıq aparılan işlərin nəticəsi olaraq planlı zolaqda ölkəmizi və qonşu ölkələri əhatə etmək şərti ilə müvafiq orbital mövqe, həmçinin Avropa və Asiya ölkələrini əhatə etmək üçün plandankənar zolaqda müvafiq orbital mövqe BTİ tərəfindən ayrılmışdır.

Regional İnnovasiya Zonasının yaradılmasında əsas məqsəd “Əsrin müqaviləsi” nümunəsində neftin gətirdiyi uğur estafetini davam etdirərək, yüksək texnologiyalar üzrə xüsusi iqtisadi zona ideyasını reallaşdırmaqla, Azərbaycanı informasiya texnologiyalarının məhsul və xidmətlərinin istehsalı və ixracatı üzrə regional mərkəzə çevirməkdir. Bu zona iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında yüksək texnologiyaların tətbiqinə, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına, xarici şirkətlərin və potensial investorların ölkənin İKT sektoruna cəlb edilməsinə, insan resurslarının inkişafına, respublikada elektron avadanlıqların və proqram təminatının

istehsalına xidmət edəcəkdir. Regional İnnovasiya Zonası layihəsi Azərbaycanda İKT sektorunun yüksək artım tempi ilə inkişafını nəzərdə tutaraq İKT üzrə gəlirlərin 2018-20-ci illərdə neft gəlirləri ilə bərabərləşəcəyini və sonrakı inkişafını proqnozlaşdırır.

Müstəqil Azərbaycan dövləti bu gün öz inkişafının məzmun və keyfiyyətcə daha yüksək mərhələsinə qədəm qoymuşdur. Qarşıdakı illərdə Azərbaycanın dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələrindən birinə çevrilməsi, siyasi və iqtisadi cəhətdən daha da güdrətli olması üçün möhkəm baza, güclü iqtisadi, texnoloji potensial və kifayət qədər maliyyə imkanları mövcuddur. Təbii ki, Azərbaycanın hərtərəfli, dinamik və davamlı inkişafında rabitə və informasiya texnologiyaları sektorunun rolu mühümdür və bu rol durmadan artmaqdadır.

Azərbaycanda İKT-nin inkişaf dinamikası, uğurla həyata keçirilən neft strategiyası nəticəsində ölkəyə olan inamın artması, beynəlxalq qurumlarla uğurlu əməkdaşlıq nümunələri, yüksək texnologiyaya əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması üzrə qarşıya qoyduğumuz vəzifələr, dövlət siyasətinin tərkib hissəsi kimi İKT sahəsinə göstərilən diqqət, ən başlıcası isə ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyevin xüsusi qayğısı ölkəmizin yaxın gələcəkdə yüksək texnologiyalar sahəsində böyük uğurlar qazanacağına zəmanət verir.

Bu gün İKT sektorunda çalışanlar bu fikirdə yekdildirlər ki, informasiya texnologiyaları sahəsində ümummillilərdə Heydər Əliyevin ideyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin uğurla davam etdirdiyi siyasət və həyata keçirdiyi kompleks tədbirlər nəticəsində tam həllini tapacaq və Azərbaycan tezliklə inkişaf etmiş ölkələr sırasında öz layiqli yerini tutacaqdır. Bizim borcumuz isə

Heydər Əliyevin şah əsəri olan müstəqil Azərbaycanı qorumaq, yaşatmaq və inkişaf etdirməkdən, onun ideyalarını həyata keçirməkdə cənab Prezident İlham Əliyevə öz işimizlə dəstək verməkdən ibarətdir.

ƏLİ ƏHMƏDOV

*Yeni Azərbaycan Partiyası
Sədrinin müavini – icra katibi,
Milli Məclisin deputatı*

**Heydər Əliyev irsi
və Azərbaycanın davamlı inkişafı**

Heydər Əliyev bütün zamanlarda, bütün dövrlərdə Azərbaycan xalqına ləyaqətlə xidmət etmişdir. Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədi, dönməz olmasında, iqtisadi potensialının möhkəmlənməsində, bölgədə və dünyada nüfuzunun artmasında onun müstəsna xidmətləri var. Hazırda bu siyasət davam etdirilir. Bu gün Heydər Əliyev bizimlə deyil, ancaq onun siyasəti yaşayır, onun qurduğu müstəqil Azərbaycan yaşayır və möhkəmlənir.

İlham Əliyev

Milli inkişafda şəxsiyyət amilinin həlledici rol oynaması tarixin dəfələrlə sübuta yetirdiyi həqiqətlər sırasındadır. Müxtəlif dövrlərin sivilizasiyasını ayrı – ayrı zamanlarda yaşamış dahi şəxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətindən kənarda təsəvvür etmək qeyri – mümkündür. Zaman şəxsiyyəti yetişdirdiyi kimi, dahi insanlar da tarixin baş qəhrəmanları missiyasını yerinə yetirməli olurlar.

Azərbaycanın çağdaş tarixi, son onilliklər ərzində qazandığımız uğurlar Ulu öndər Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti ilə birbaşa bağlıdır. Ölkəmizin inkişaf və tərəqqi yolu ilə irəliləməsi, dünya birliyinə inteqrasiyası seçdiyimiz Heydər Əliyev yolunun ecazkar qüdrətini daha aydın şəkildə nümayiş etdirir. Nailiyyətlərimizin Heydər Əliyevin adı və irsi ilə bağlı olduğu şüurlara daha qəti şəkildə hakim kəsilir.

Azərbaycanın hərtərəfli və dinamik inkişafının Heydər Əliyev konsepsiyası öz başlanğıcını 1969-cu ildən götürür. Azərbaycanın Heydər Əliyev siyasəti əsasında irəliləməsinin indinin özündə də davam etməsi 1969-cu ildən başlayan yüksəliş yolunun böyük zaman kəsiyini əhatə edən dövlətçilik konsepsiyası funksiyasını yerinə yetirdiyini təsdiqləyir.

Heydər Əliyev irsinə əsaslanan davamlı inkişaf konsepsiyası hər şeydən əvvəl zəngin məzmunu və böyük təsir gücünə malik olması ilə fərqlənir. Tam qətiyyətlə demək olar ki, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illər onun tarixinin ən intensiv inkişaf mərhələsi kimi yadda qalmışdır. Bu mənada həmin dövrü tariximizin sürətli və hərtərəfli yüksəliş dövrü adlandırmaq bəlkə də daha dəqiq qiymətləndirmə nümunəsi olardı. Məhz haqqında söhbət gedən zaman kəsiyində Heydər Əliyev fenomeni Azərbaycanın malik olduğu böyük intellektual və insani potensialı, təbii resursları – bir sözlə, milli gücü özündə cəmləyib ölkənin sürətli tərəqqisinin qüdrətli amilinə çevrilmişdir.

Böyük şəxsiyyətlərin üzərinə düşən tarixi missiya əksər hallarda xronoloji çərçivələrə sığmır və inkişafın sonrakı gedişinə güclü təsir göstərmək imkanlarına malik

olur. Belə tarixi şəxsiyyətlər bir qayda olaraq lideri olduğu xalqın ictimai həyatının gələcək inkişaf konsepsiyasını və strategiyasını müəyyən etməklə, onun sonrakı taleyinin də təyin edilməsi məsuliyyətini tam mənada öz üzərinə götürür.

Sözgedən prizmadan yanaşdıqda, etiraf etmək lazım gəlir ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixində rolu və xidmətləri təkcə onun ölkəyə rəhbərlik etdiyi illər ərzində həyata keçirdiyi nəhəngmiqyaslı layihələrlə ölçülə bilməz. Dahi öndərin tarixi missiyası dedikdə həm onun xalq qarşısında 30 ildən yuxarı müddətdə göstərdiyi xidmətlər, həm də Heydər Əliyevin ölkənin gələcək inkişaf perspektivlərini və yolunu müəyyənləşdirən zəngin irsi başa düşülməlidir.

Azərbaycanın davamlı inkişaf konsepsiyasının Heydər Əliyevin adı və qoyub getdiyi irslə birbaşa bağlılığını əhatəli şəkildə qavramağın ən etibarlı üsulu onun xalq qarşısında xidmətlərinə nəzər salmaqdır. Lakin Heydər Əliyevin xalqa xidməti anlayışı kifayət qədər tutumlu olduğundan, təqdim olunan məqalədə bizim qarşıya qoyduğumuz təhlilin anlaşıqlı mahiyyət kəsb etməsi onu konkretləşdirməyi tələb edir. Belə bir zərurətin yaranması habelə Heydər Əliyevin xalqa xidmətinin kompleks xarakter daşması ilə əlaqədardır. Həyatın elə bir sahəsi yoxdur ki, Heydər Əliyevin rəhbərliyi illərində hərtərəfli surətdə inkişaf etməmiş olsun. Həm də bu inkişaf sadəcə olaraq prosesin adı axarının təzahürü formasında deyil, bir qayda olaraq əhəmiyyətli keyfiyyət dəyişiklikləri ilə müşayiət olunan sıçrayış xarakterli yeniləşmə formasında özünü büruzə verib. 1970-80-ci illərdə Azərbaycan cəmiyyətinin həyatında baş verən

sürətli tərəqqi sayəsində ölkənin mahiyyət etibarilə yeni mövcudluq halına keçməsi inkaredilməz reallıqdır. Azərbaycanın ikinci dəfə yeni keyfiyyət halına daxil olması da, artıq başqa siyasi reallıqlar çərçivəsində, 1993-cü ildə Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə gəlməsi ilə birbaşa əlaqədardır.

Deməli, Heydər Əliyevin xidməti və tarixi missiyası sistemində özünü büruzə verən əsas cəhətlərdən biri onun bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənən ictimai sistemlərdə eyni uğurla Azərbaycanın inkişafına nail olmasıdır. Həm də, artıq qeyd edildiyi kimi, bu sadəcə ənənəvi həyat irəliləyişinin xronoloji sistemindən qaynaqlanan adi inkişaf yox, keyfiyyət dəyişikliyinə gətirib çıxarmağa qadir olan sürətli yüksəlişdir.

Azərbaycanın davamlı inkişaf konsepsiyasının Heydər Əliyev irsindən qaynaqlandığını inandırıcı şəkildə sübuta yetirməyə kifayət qədər əsaslar mövcuddur. Bu inkişaf bir yandan xalqın milli-mənəvi potensialının və resurslarının səfərbər edilməsinə istinad edir, digər yandan isə milli özünüdərk mexanizminin tam mənasında işə salınmasını nəzərdə tutur. Bunun sayəsində Heydər Əliyev daim milli inkişaf prosesini qüdrətli fundament üzərində qərarlaşdırmağa müvəffəq olmuşdur. Heydər Əliyevin 1970-80-ci illərdəki rəhbərliyi dövründə Azərbaycanın az müddətdə keçmiş SSRİ-nin geridə qalmış əyalətindən qabaqcıl respublikalarından birinə çevirməsi sözügedən davamlı inkişaf konsepsiyasının praktikada sınaqdan çıxdığına əyani misaldır.

Heydər Əliyevin davamlı inkişaf strategiyası 1993-cü ildə onun möhtəşəm qayıdışından sonra daha əsaslı şəkildə praktikada tətbiq etdirərək həqiqi mənada ölkənin

milli yüksəlişinin qüdrətli amilinə çevrildi. 90-cı illərin əvvəllərinə xas olan separatçılıq, etnik parçalanma meyllərinin ölkənin varlığı üçün yaratdığı real və ciddi təhlükə yalnız Heydər Əliyevin Azərbaycanın rəhbəri olduğundan sonra elan etdiyi və qətiyyətlə həyata keçirdiyi **azərbaycançılıq** ideologiyası sayəsində dəf olundu. Azərbaycançılıq milli birliyi və vətəndaş həmrəyliyini qoruyub saxlayan, daha da möhkəmləndirən səmərəli faktora çevrildi. Heydər Əliyev isə bu faktoru uğurla hərəkətə gətirərək özünü ölkənin mülli birliyinin qüdrətli qarantı kimi təsdiq etdi.

Hamılıqla Heydər Əliyevin tarixi xidmətləri sırasında birincilik almasına layiq görülən müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması ölkənin davamlı inkişaf strategiyasının ana xəttini təşkil edir. Hər bir azərbaycanlının, habelə Azərbaycanın müasir tarixinə az-çox bələd olan hər kəsin etiraf edərək yüksək qiymətləndirdiyi bu tarixi missiyanın həyata keçirilməsinin yalnız ölkəmizin müstəqillik dövrünə təsadüf etdiyini düşünmək həqiqəti yarımçıq dəyərləndirmək nümunəsi olardı. Şübhə yoxdur ki, birbaşa, geniş, tammiqyaslı və dövlətçilik anlayışını tamamlayan bütün atributları nəzərdə tutan milli dövlət quruculuğu Azərbaycanın öz müstəqilliyini bəyan etdikdən sonrakı tarixi mərhələnin adına yazılmağa layiq fəvqəladə hadisədir. Ancaq siyasi prosesləri və reallıqlarımızın bütün incəliklərini dəyərləndirərkən etiraf etməliyik ki, müstəqil Azərbaycan dövləti siyasi, iqtisadi, mənəvi və s. cəhətlərdən heç də boş müstəvi üzərində qurulmayıb. SSRİ-nin süqutu ilə dövlət müstəqilliyini bəyan edərkən Azərbaycan haqlı olaraq özünü 1918-1920-ci illərdə mövcud olmuş Xalq Cümhuriyyətinin

varisi hesab etdiyi kimi, milli dövlət quruculuğu prosesində də eyni haqla müstəqillikdən əvvəlki dövrün xalqımıza miras qoyduğu iqtisadi, mədəni, mənəvi potensialdan, habelə dövlət idarəçiliyi ənənəsi və təsisatları sistemindən faydalanmış və faydalanmaqda davam edir.

Heydər Əliyev tərəfindən yaradılan davamlı inkişaf strategiyasının sadalanan gerçəkliklərin təmin edilməsində həlledici əhəmiyyət daşıyan amil olduğunu hesab etmək üçün bütün əsaslar mövcuddur. Heydər Əliyevin hələ Azərbaycana 70-80-cı illərdə rəhbərlik etdiyi dövrdə Azərbaycanın gələcək perspektivlərini nəzərdə tutan əhatəli elmi konsepsiya əsasında fəaliyyət göstərdiyi hamılıqla etiraf olunan tarixi həqiqətdir. Etiraf olunmalı digər bir tarixi həqiqət isə müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulmasında Heydər Əliyevin yaratdığı sözügedən konsepsiyadan çox dəyərli nəzəri baza kimi geniş istifadə edilməsidir. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin quruculuğu prosesində əvvəllər yaradılmış iqtisadi, elmi-texniki potensialın müstəsna əhəmiyyəti Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən dəfələrlə yüksək qiymətləndirilmişdir. O, haqlı olaraq bildirir ki, «SSRİ dönəmində Azərbaycanın iqtisadiyyatının, elm və mədəniyyətinin inkişafına, milli kadrlarının yetişdirilməsinə böyük səylər qoyan Heydər Əliyev sanki nə vaxtsa ölkəmizin müstəqil olacağına inanırdı. Təbii ki, o zamanlar bütün bu işlər görülməşəydi müstəqil dövlət quruculuğu vəzifəsinin həyata keçirilməsi çox ciddi çətinliklərlə qarşılaşardı».

Beləliklə, Heydər Əliyevin Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyasının misilsiz tarixi əhəmiyyətindən danışarkən haqlı olaraq onun baş xəttinin **müstəqil, azad,**

suveren Azərbaycan dövlətini qurmaq ideyasından ibarət olması birmənalı şəkildə önə çəkilir. Bu mənada onun **müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı** sayılması üçün bütün obyektiv əsasların mövcudluğu inkaredilməzdir. Eyni zamanda, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ölkə prezidenti Heydər Əliyevin şah əsəri olması barədə ictimai düşüncədə özünə artıq möhkəm yer tutmuş tezis tutarlı dəlillərə söykəndiyini sübuta yetirməyə ehtiyac yoxdur. Bir-biri ilə bağlı olan, bəlkə də eyni hadisənin müxtəlif təzahürü kimi dəyərləndirilə bilən bu iki tezis – «Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarıdır» və «Müstəqil Azərbaycan dövləti Heydər Əliyevin şah əsəridir» tezisləri ictimai düşüncənin sanksiyalaşdırdığı gerçəklik olaraq qavranılır. Xalq qəti əminliklə onun fərqiəndədir ki, həyatımızı əhatə edən gerçəkliyin qərar tapması Heydər Əliyevin davamlı inkişaf strategiyasının birbaşa nəticəsidir və təbiidir ki, bu strategiyadan kənarında həyatımızın gerçəkliyi tamam başqa qiyafədə meydana çıxmaq zorunda qalardı. Deyilənlərin tarixi analogiya vasitəsilə daha anlaşılan məzmununa gətirilməsinə cəhd etsək, müasir Türkiyənin tarixində Atatürkçülüynün oynadığı tarixi missiyanı xatırlamaq yetərincədir. Çoxəsrlilik dövlətçilik ənənəsinə malik olan Türkiyə tarixinə Atatürkün Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu kimi daxil olması ilə türk xalqının ictimai qavramı bu həqiqəti milli düşüncə tərzinin tərkib hissəsinə çevirərək ideoloji məfkurə elementi səviyyəsinə yüksəltmişdir. Başqa sözlə ifadə olunsa, Atatürkçülük çağdaş türk dövlətçilik tarixində başa çatmış hər hansı xronoloji mərhələni deyil, davam etməkdə olan inkişaf və kamilləşmə prosesini əks etdirir. Dövlət quruculuğu

missiyasının xüsusiyyəti məhz bundan ibarətdir ki, o, davamlı proses parametrləri kəsb etdiyi halda, tarixi fakt roluna iddia etmək hüququ mənimsəyir. Deməli, **siyasi memarın** əməyi və xidməti öz ifadəsini təkcə inşa edilən **siyasi abidədə** deyil, bəlkə də daha çox onun kamilləşməsi və bununla da uzunmüddətli mövcudluğunu təmin etməsi üçün gərəkli olan dəyərlər sisteminin formulə edilib milli ideologiyaya çevrilməsində tapır. Bir daha ruhən bizə yaxın olan tarixi analogiyaya müraciət etsək, etiraf olunmalıdır ki, Atatürkün müasir Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradıcısı kimi qavranılması onun nə dərəcədə ölkəni fəlakətdən xilas edib dövlətçiliyi qoruyub saxlaması ilə əlaqədardır, o dərəcədə də Atatürkünlüyün türk milli ideologiyasına çevrilməsindədir. Çünki məhz bu ideologiya, Atatürk yolu Türkiyə dövlətinin mövcudluğunun və inkişafının fundamental prinsipi və dəyərlər sistemi rolunu oynamaqla onun varisliyini təmin edir.

Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan dövlətinin quruculuğu sahəsində müəyyənləşdirdiyi konsepsiya, prinsip və dəyərlər sistemi də öz növbəsində milli ideologiya sistemi kimi nəzərdən keçirilərək ictimai düşüncənin mühakiməsinə təqdim edilə bilər. Aparılan təhlil və nəzərdən keçirilən tarixi analogiyalar bizi qəti şəkildə bu inama gətirmişdir ki, Heydər Əliyevin öz üzərinə götürdüyü tarixi missiya hər hansı xronoloji çərçivəyə sığmır və onun mahiyyət müəyyənliyi Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyasının yaradılmasındadır. Həmin strategiyanın əsasını isə Heydər Əliyevə məxsus olan dövlətçilik baxışları təşkil edir.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, Heydər Əliyevin dövlətçilik baxışları sistemi kompleks xarakter daşımaqla mahiyyətcə milli inkişafın məfkurə əsası rolunda çıxış edir. Bu tezisə şamil edilən məna tutumunun qayəsi haqqında bəhs edilən baxışlar sisteminin əslində Azərbaycanın inkişaf yolunu müəyyənləşdirməsindədir. Elmi və siyasi ədəbiyyatda artıq dövrüyyəyə daxil edilmiş «**Heydər Əliyev yolu**» anlayışı məhz həmin məna çalarına sahibdir.

Heydər Əliyevin işləyib hazırladığı davamlı inkişaf strategiyasına ölkədə tarixən formalaşmış dəyərlər sisteminə əsaslanmaq kimi keyfiyyət xasdır. Bu onun göstəricisidir ki, Azərbaycanın inkişafı ulu öndərin dövründə də, indi də hərtərəfli konseptual bazaya söykənir. Mövcud rəhbərlik stili və təcrübəsinin əhatəli təhlili və dəyərləndirilməsi indinin özündə də Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş və ölkənin tərəqqisinin konseptual əsasını təşkil edən baxışlar sisteminin və dəyərlərin məcmusunun fəaliyyətdə olması qənaətinə gəlməyə tam əsas verir. Sözügedən baxışlar və dəyərlər sisteminin məqsədi və təyinatı isə, fikrimizcə, Azərbaycanın gələcək inkişaf yolunu müəyyən etmək, onun həyata keçirilməsi amillərini, şərtlərini və resurslarını dəqiqləşdirərək bir araya gətirməkdir.

Azərbaycanın davamlı inkişafının Heydər Əliyev konsepsiyası ideyanın praktik fəaliyyətə transformasiya edərək insanların davranışını stimullaşdırmaq qüdrətinə malik olan dəyərlərin tam dəstini özündə ifadə edir. Həmin dəyərlər sistemi ümummilli ideyanın təmin edilməsi ilə yanaşı hər bir fərdin şəxsi idealının həyata keçirilməsini ehtiva edən prinsip və vəzifələri üzvi şəkildə

əks etdirir. Məhz bu amil onun ictimai cazibədarlığını və səmərəli fəaliyyət koofisiyentini şərtləndirən səbəblərdən biri keyfiyyətində çıxış edir. İnkaredilməz həqiqətdir ki, ictimai ideya fərdi qavranma və qəbul edilmə mexanizmi vasitəsi ilə ictimai və ya ümummilli davranış faktoruna çevrilir. Tarixi təcrübə fərdi maraqlar yükünü daşımaq imkanından məhrum edilmiş ideya sisteminin uğursuzluğa məhkum edildiyini dəfələrlə sübuta yetirmişdir. Bu baxımdan, artıq söylənilən tezişi başqa şəkildə ifadə edərək təsdiqləmək mümkündür ki, Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyasının əsasını təşkil edən Heydər Əliyevin baxışları sisteminin gücü ümummilli ideyanın kifayət qədər fərdi maraq ünsürləri ilə yüklənməsindədir. Məhz bunun sayəsində hər bir fərd sözügedən ideya və baxışlar sistemində özünün ictimai dəyərlər dərəcəsinə yüksəldilmiş istək və arzularının ifadəsini tapır.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın müəllifi olduğu davamlı inkişaf strategiyasının təhlili onun üç fundamental başlanğıca istinad etdiyini göstərir. Bunlar **güclü dövlət, səmərəli iqtisadiyyat və azad insandır**. Hər üç başlanğıcın qarşılıqlı ahəngdar fəaliyyəti ölkənin yüksək inkişafına, hərtərəfli tərəqqisinə xidmət edən əzəmətli vasitəyə çevrilmək gücündədir.

Ölkənin və onun əhalisinin təhlükəsiz, əmin-amanlıq şəraitində və rifah halında yaşaması sosial-siyasi və milli-əxlaqi mühitin, birgəyaşayış norma və qaydalarının mövcudluğunu özündə ehtiva edir, bu da özü – özlüyündə güclü dövlət anlamını verir. Heydər Əliyevin qurduğu və onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin daha da kamilləşməsi üçün yorulmadan fəaliyyət göstərdiyi müstəqil, demokratik, hüquqi, dünyəvi, sosial Azər-

baycan dövləti məhz bu parametrlərə malik olub ölkənin gələcək və sürətli inkişafının mühüm başlanğıcını təşkil edir. Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra təxirəsalınmaz tədbirlər kimi ölkədə sabitliyi, əmin-amanlığı, dövlət intizamını təmin etmək, qanunçuluğu və hüququn aliliyini gözləmək sahəsində atdığı addımların məntiqi bununla izah oluna bilər.

Səmərəli iqtisadiyyat güclü dövlətin, bir yandan, fundamental əsası, digər yandan isə, fəaliyyətinin nəticəsi və göstəricisidir. Güclü dövlət yaratmadan səmərəli iqtisadiyyat qurmaq mümkün olmadığı kimi, sonuncusuz da güclü dövlət anlayışı ağılabatan deyil. Elə buna görə Heydər Əliyevin haqqında fikir yürütdüyümüz konsepsiyasının vacib bir vəsiləsinə səmərəli iqtisadiyyatın yaradılması ideyası təşkil edir. İdeyanın əsasında ölkədə bazar münasibətlərinə söykənən iqtisadi sistemin qurulması, vətəndaşların iqtisadi sərbəstliyinə və təşəbbüskarlığına tam meydan verilməsi, Azərbaycanın zəngin təbii sərvətlərindən iqtisadiyyatın dirçəldilməsi məqsədlərinə istifadə edilməsi, sərbəst investisiyaların cəlb edilməsi faktoruna diqqət yetirilməsi, dünya iqtisadi strukturlarına və proseslərinə sürətlə inteqrasiya edilməsi kimi mütərəqqi və müasir tezislər durur.

Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyasında səmərəli iqtisadiyyat ideyasına şamil edilən məqsəd və vəzifələr kifayət qədər geniş miqyasa və ictimai mənaya malikdir. Buraya ölkənin qüdrətli iqtisadi potensialından tutmuş insanların rifahını yüksəltmək, fərdin sərbəstliyinə meydan vermək, Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu artırmaq kimi vəzifələr daxildir. Heydər Əliyevin «güclü iqtisadiyyatı olan dövlət hər şeyə qadirdir» ifadəsi

səmərəli iqtisadiyyat probleminə onun nə qədər böyük önəm verdiyini bütün çılpalığı ilə göstərir. Bütün dövrlər və ölkələr üçün eyni dərəcədə əhəmiyyətli olan bu sözlərin Azərbaycan üçün xüsusi mənə daşdığı sübut etməyə ehtiyac görünür. Heydər Əliyevin həmin fikrində əslində səmərəli və güclü iqtisadiyyatın bütün digər ənənəvi məsələlərin həlli ilə yanaşı, ölkənin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində müstəsna rolu da lakonik şəkildə ifadə edilir. Ermənistanla müharibə vəziyyətində olan, torpaqlarının 20 faizi işğal edilmiş Azərbaycan üçün bu sözlərin hansı mənə yükünə malik olduğu, düşünürəm ki, xüsusi izaha ehtiyac duymur. Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyası kimi qavradığımız ideya və baxışlar sistemində səmərəli və güclü iqtisadiyyat ölkəmizin müdafiə potensialının artırılması, münəfiyin dinc vasitələrlə nizama salınması faktoru qismində nəzərdən keçirilir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin ölkənin işğal altında olan torpaqlarının istənilən məqbul vasitələrlə azad ediləcəyinə inamının əsasında məhz haqqında danışılan iqtisadi üstünlük amilinin dayandığını düşünmək üçün kifayət qədər ciddi əsaslar mövcuddur.

İqtisadi üstünlük amilinin mövcud münəfiyəni nizama salmaq potensialı təkə nəzəri mülahizələr və məntiqə deyil, həm də tarixi təcrübəyə əsaslanır. Çox da uzaq olmayan keçmişdə münəfiyələrin nizama salınmasında və onların ədalətsiz nəticələrinin aradan qaldırılmasında iqtisadi üstünlük amilinin həlledici rol oynadığına dair konkret nümunələr artıq müasir tarixin bizə təqdim etdiyi reallıqlar kateqoriyasına aid olan fakta çevrilib.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın davamlı inkişaf konsepsiyasının digər fundamental tezi insan azadlığı sferasına aiddir. Müasir ictimai münasibətlər və fəlsəfi cərəyanlar nöqtəyi – nəzərindən yanaşılıqda insan azadlığı kifayət qədər geniş problemləri və sahələri əhatə edən sintetik kateqoriya qismində qavranılır. Onun Azərbaycanın magistral inkişaf yolu strategiyasında önəmli yer tutması ölkənin demokratik dəyərlərə və insan haqlarına sədaqətindən irəli gəlir. Müstəqillik əldə edildikdən sonra Azərbaycanın demokratik inkişaf yolu seçərək bu istiqamətdə inamla irəliləməsi, insan haqlarının qorunmasına etibarlı təminat verən səmərəli təsisatlar mexanizmi yaratması deyilənlərə əyani misaldır.

Heydər Əliyevin davamlı inkişaf konsepsiyasında şəxsiyyətin azadlığı ictimai tərəqqinin hərəkətverici amili kimi nəzərdən keçirilir. Azad insan sərbəst iqtisadi münasibətlər sistemində başlıca ünsür kimi onun həyat qabiliyyətini və səmərəli fəaliyyətini təmin edir. Fərdin azadlığının şərtləndirdiyi təşəbbüskarlıq ictimai fəallığa transformasiya edərək cəmiyyətdə inkişafa güclü təkan verən ümumi işgüzarlıq mühiti və əhval – ruhiyyəsini formalaşdırır.

Mövzu ilə əlaqədar fikir və mülahizələri yekunlaşdıraraq xüsusi vurğulamağı vacib hesab edirik ki, Azərbaycanın davamlı inkişafının ən etibarlı təminatları sistemində Heydər Əliyevin zəngin irsi mühüm rol oynayır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu tezis ölkə tarixinin son dövrlərinin ortaya qoyduğu ən mühüm həqiqətlərdən biri kimi ictimai düşüncəyə artıq həkk olunubdur. Son 16 ildə Azərbaycanın dəf etdiyi çətin, lakin şərəfli yol yalnız Heydər Əliyevə, onun zəngin irsinə

xalqın və Prezident İlham Əliyevin sədaqətinə görə tarixi həqiqətə çevrilə bilibdir.

Heydər Əliyevin davamlı inkişaf strategiyasının Azərbaycanın gələcək tərəqqisinin etibarlı təminatı olması ölkənin indiki dinamik inkişafında özünün təsdiqini əyani şəkildə tapmaqdadır. Azərbaycan Heydər Əliyev siyasətinə sadıq qalaraq prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi altında son illərdə dünyanın ən sürətli inkişaf göstəricilərini nümayiş etdirməyə müvəffəq olmuşdur. Ölkəmizin regionun ən güclü iqtisadiyyatına malik olan dövlət kimi etiraf olunması heç kimdə şübhə doğurmur. Əldə olunmuş və bu gün əldə olunan nailiyyətlərin Heydər Əliyevin zəngin irsinin bilavasitə nəticəsi olduğu həyatımızın gerçəyi kimi qiymətləndirildiyi kimi, bu irsin hələ uzun illər Azərbaycana xidmət edəcəyi, inkişafın etibarlı mənbəyi rolunu oynayacağı da danılmaz həqiqətdir.

MÜBARİZ QURBANLI

*MM-nin deputatı,
YAP İdarə Heyətinin üzvü*

**Ümummilli Lider Heydər Əliyevin uğurlu
xarici siyasəti: Azərbaycan BMT məkanında**

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda ali siyasi hakimiyyətə qayıdışı ölkə həyatının bütün sahələrində olduğu kimi xarici siyasətin həyata keçirilməsində də əsaslı dəyişikliklərə gətirib çıxartdı. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonra mühüm vəzifələrdən biri düzgün və elmi əsaslara söykənən xarici siyasət xəttinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi idi. Ancaq, məlum olduğu kimi, müstəqilliyin ilk illərində, yəni 1991-ci ildən 1993-cü ilin iyun ayınadək ölkədə hakimiyyətdə olmuş dairələr xarici siyasət sahəsində əsaslı bir iş görməmişdilər. Həmin illərdə iqtidarda olanların naşı və səriştəsiz əməlləri nəticəsində müstəqil Azərbaycan beynəlxalq aləmdən təcrid vəziyyətinə salınmış, ölkəmiz bölgədə təklənmiş və milli maraqlarımız zərbə altında qalmışdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra məhz, onun ciddi səyləri nəticəsində vəziyyəti düzəltmək, bölgədə və bütövlükdə dünyada Azərbaycana münasibəti müsbətə doğru dəyişmək mümkün olmuşdur. Heydər Əliyevin xarici ölkələrə ardıcıl səfərləri, beynəlxalq təşkilatların nümayəndələri ilə keçirdiyi görüşlər, aparılan gərgin işlər sayəsində az zaman içərisində Ermənistanın Azərbaycana qarşı

təcavüzkarlığı, ölkəmizin sosial-iqtisadi vəziyyəti və potensialı haqqında həqiqətlər dünya ictimaiyyətinə çatdırılmış, respublikanın xarici siyasətinin əsas prinsipləri və istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Heydər Əliyevin uzaqgörən, çevik və məqsədyönlü xarici siyasət doktrinasında Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarda mövqeyinin möhkəmləndirilməsi, rolunun artırılması, həmin təşkilatların tribunasından səmərəli istifadə edilməsi əsas yerlərdən birini tuturdu. Yenidən müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan dövlətinin qarşısında çox mühüm vəziyətlər dayanırdı. Azərbaycan Respublikasına qarşı Ermənistanın təcavüzü, torpaqlarımızın işğalı, bir milyon nəfərdən yuxarı qaçqın və məcburi köçkünlərin olması vəziyyəti daha da mürəkkəbləşdirmişdi. Azərbaycanın qarşılaşdığı problemləri həll etmək üçün daxili və xarici siyasətdə düzgün və əsaslı xəttin həyata keçirilməsi lazım idi. Ötən illərə nəzər salsaq, Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra ölkəni böhrandan çıxarmaq üçün nə qədər nəhəng işlərin həyata keçirildiyini bir daha aydın şəkildə görə bilərik. Məlumdur ki, müstəqil Azərbaycan respublikası öz inkişafında müəyyən mərhələlərdən keçibdir. Əsasən üç mərhələni qeyd etmək olar: birincisi, 1991-1993-cü illəri əhatə edən xaos, özbaşınalıq, hərə-mərclik illəridir. İkincisi, 1993-cü ildən 2003-cü ilə qədər olan dövrü əhatə edir ki, bu illərdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin dönməzliyi təmin edilmiş, ölkə böhrandan çıxaraq böyük inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur. Bu dövrün xarakterik xüsusiyyətlərindən biri budur ki, ümummilli lider Heydər Əliyevin ardıcıl siyasəti nəticəsində Azərbaycanın regionda və dünyada mövqeyi möhkəmlənmiş, beynəlxalq təşkilat-

larda nüfuzu artmışdır. Azərbaycanın inkişafının yeni mərhələsi 2003-cü ildən başlanır. Hazırda Prezident İlham Əliyev Azərbaycanı Heydər Əliyev yolu ilə inam və qətiyyətlə irəli aparır. Bu gün Azərbaycan Respublikası bir çox göstəricilərə görə dünyada öncül yerlərdən birini tutur. Ümummilli liderin başladığı işlər uğurla davam etdirilir. Azərbaycanın zəngin, qüdrətli dövlətə çevrilməsi xətti ardıcılıqla həyata keçirilir.

Müstəqil Azərbaycanın inkişafının Heydər Əliyev mərhələsində xarici siyasət sahəsində, o cümlədən BMT-də ölkənin fəaliyyətinin gücləndirilməsi istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür.

Müasir dünyamızda Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) beynəlxalq qurumlar sırasında özünəməxsus yeri və rolu vardır. İkinci Dünya müharibəsinin gətirdiyi vaxtda belə bir təşkilatın yaradılması ideyasının ortaya çıxması təsadüfi deyildi. İkinci Dünya müharibəsinin bəşəriyyətə vurduğu maddi və mənəvi ziyan yeni müharibələrin qarşısının alınmasını vacib və zəruri bir məsələyə çevirmişdi. Hələ müharibənin şiddətlə davam etdiyi bir vaxtda dünyada sülhün və təhlükəsizliyin qorunması, təcavüzkarın cəzalandırılması üçün yeni bir beynəlxalq təşkilatın yaradılmasına ehtiyac olduğu bildirilirdi. Antihitler koalisiyasına daxil olan dövlət rəhbərlərinin keçirilən görüşlərində yaradılacaq beynəlxalq təşkilatların strukturu və funksiyaları barədə ilkin müzakirələr zamanı müxtəlif təkliflər irəli sürülürdü. Nəzərdə tutulurdu ki, yaradılacaq yeni təşkilat müharibələrin qarşısını almağa qadir səlahiyyətlərə malik olmalı və öz sələfi Birləşmiş Millətlər Cəmiyyətinin vəziyyətinə düşməməlidir. Məhz beynəlxalq miqyasda lazımi səviyyədə təzyiqlərin

olmadığından istifadə edən faşist Almaniyası və İtaliya işğalçı niyyətlərini həyata keçirmək üçün müharibəyə başlamışdır. Əgər vaxtında Birləşmiş Millətlər Cəmiyyəti lazımi təsir mexanizminə malik olsaydı, ola bilsin ki, müharibənin qarşısı alınardı. Təəssüf ki, bu dövrdə böyük insan itkisi və bəşəriyyətə fəlakətlər gətirən İkinci Dünya müharibəsinin qarşısını almaq mümkün olmadı. Yeni beynəlxalq qurumun yaradılması barədə müzakirələr aparılarkən, keçmişin acı nəticələri nəzərə alınır. Nəhayət, 1945-ci ilin apreliyində müttəfiqlərin San-Fransisko Konfransında BMT-nin yaradılması haqqında qərar qəbul edildi. İkinci Dünya müharibəsindən ötən müddət ərzində beynəlxalq aləmdə, eləcə də beynəlxalq təşkilatların fəaliyyətində xeyli dəyişikliklər baş vermişdir. «Soyuq müharibə» mərhələsi arxada qalmış, BMT-nin qarşısında duran vəzifələr yeni şəraitə uyğunlaşmışdır.

Müasir dünyada baş verən hadisələr məsələlərə daha çevik yanaşmağı zəruri edir. Qlobal problemlərin həlli bəşəriyyətin qüvvə və potensialının birləşdirilməsi vacib elementə çevrilibdir. Qlobal problemlər BMT-nin diqqət mərkəzindədir. Hazırda 192 ölkəni birləşdirən bu qurum sülhün və təhlükəsizliyin qorunması ilə yanaşı, terrorizm və cinayətkarlığa qarşı mübarizə, ətraf mühitin qorunması, demoqrafik vəziyyət, narkotik maddələrin dövriyyəsinin aradan qaldırılması, regional münaqişələrin dayandırılması, yoxsulluğun azaldılması, insan haqları, nüvə silahlarının yayılmasına mane olmaq, xalqlar arasında mədəni əlaqələrin genişlənməsi, tarixi-mədəni irsin qorunması və sair bu kimi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edən məsələlərlə məşğul olur. Dünyanın siyasi mərkəzi

sayılan BMT, ona bağlı olan 30-dan yuxarı qurum vasitəsilə qarşıya qoyulan vəzifələri həyata keçirir. BMT yarandığı vaxtdan bir çox sahələrdə uğur qazanmışdır.

Bu təşkilatın yaranmasından ötən müddət ərzində dünyada sülhün qorunması və qlobal problemlərin həlli baxımından xeyli işlər görülmüştür. Doğrudur, həll olunmayan məsələlər də az deyildir. Xüsusilə, regional münaqişələrin həlli məsələsində BMT-nin qəbul etdiyi bir sıra qətnamələrin kağız üzərində qalması təşkilatın nüfuzuna mənfi təsir göstərir. BMT-nin idarəçiliyi barədə də xeyli tənqidi fikirlər səslənməkdədir.

Təşkilatın ən vacib qurumlarından olan Təhlükəsizlik Şurasında beş ölkənin veto hüquqlarına malik olması, faktiki olaraq həmin ölkələrin – ABŞ, Rusiya, Fransa, Çin, İngiltərə – üstün mövqedə dayanmasına, bir sıra hallarda kiçik ölkələrin maraqlarının tapdalanmasına gətirib çıxarmışdır. Hərbi-siyasi və iqtisadi cəhətdən güclü dövlətlərin maraqlarının BMT-də daha geniş şəkildə təmin edilməsi, «ikili standartlar» siyasətinin açıq forma almasına, BMT-nin mühüm qurumu olan Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi qərar və qətnamələrin icrasız qalmasına səbəb olmuşdur. Eyni zamanda dünyanın aparıcı dövlətlərinin maraqlarının toqquşması bəzi məsələlər ilə əlaqədar olaraq ümumi razılığa gəlməyə əngəl törətməkdədir.

BMT Baş Məclisinin 59-cu sessiyasındakı çıxışında Prezident İlham Əliyev sülhün qorunması və münaqişələrin aradan qaldırılması istiqamətində BMT-nin rolunun artırılması məsələsindən danışarkən qeyd etmişdir: «Ümdə məsələ BMT Təhlükəsizlik Şurası qətnamə-

lərinin həyata keçirilməsinin işlək mexanizminin yaradılmasından ibarətdir».

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarda, o cümlədən BMT kimi mötəbər bir qurumda fəaliyyətini müəyyən edərkən, bir sıra məqamlar nəzərə alınmışdı. Birincisi, Ermənistanın Azərbaycana qarşı apardığı təcavüzkar müharibənin mahiyyətini dünyaya çatdırmaq və təcavüzün BMT səviyyəsində pislənməsinə, Ermənistanın təcavüzkar dövlət kimi tanınmasına və beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə uyğun şəkildə ona qarşı sanksiyaların tətbiq olunmasına nail olmaq; ikincisi, BMT çərçivəsində həyata keçirilən layihələrdə yaxından iştirak etmək; üçüncüsü, Ermənistanın təcavüzü ilə əlaqədar olaraq öz yaşayış yerlərini zorən tərk etmiş məcburi köçkün və qaçqınlara BMT qurumlarının, donor ölkələrin humanitar yardımının genişlənməsinə çalışmaq; dördüncüsü, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsilə bağlı BMT Təhlükəsizlik Şurasının qəbul etdiyi 822, 853, 874 və 884 nömrəli qətnamələrin həyata keçirilməsi istiqamətində diplomatik səyləri gücləndirmək; beşincisi, BMT-nin tribunasından istifadə edərək Ermənistanın təcavüzkar planlarını daha geniş ifşa etmək və ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində sülh danışıqlarını davam etdirməklə yanaşı, münaqişənin diplomatik yolla həlli üçün BMT Baş Məclisinin imkanlarından istifadə etmək.

Qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən bu istiqamətlər çərçivəsində ötən illərdə geniş işlər həyata keçirilmiş və Azərbaycan diplomatiyası Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş xətti uğurla davam etdirməkdədir.

Heydər Əliyevin uğurlu xarici siyasət xəttinin həyata keçirilməsi sayəsində BMT miqyasında Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə hüquqi-siyasi qiymət verilmişdir. Azərbaycanın haqlı mövqeyinin dünya ictimai rəyinə çatdırılması baxımından Heydər Əliyevin 1994-cü il sentyabr ayının 29-da BMT Baş Məclisinin 49-cu sessiyasındakı çıxışı əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu çıxış müstəqil Azərbaycan dövləti prezidentinin BMT tribunasında ilk çıxışı idi. Heydər Əliyev proqram xarakterli nitqində bir sıra məsələlərə toxunmuş, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar Azərbaycanın mövqeyini ifadə edərək bildirmişdir: «Azərbaycan Respublikası münaqişənin sülh yolu ilə, siyasi yolla aradan qaldırılmasına tərəfdar olaraq belə hesab edir ki, yalnız Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələrini yerinə yetirmək yolu ilə təcavüzün nəticələrini aradan qaldırmaq, uzunmüddətli sülhün bərqərar edilməsi və regionun bütün əhalisinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə sabit və əməli danışıq prosesi aparmaq olar».

Ermənistanın işğalçı siyasəti nəticəsində Azərbaycana dəymiş maddi və mənəvi ziyanın miqyasının beynəlxalq təşkilat səviyyəsində çatdırılması həmin dövrdə olduqca vacib idi. Məhz bunu nəzərə alaraq Heydər Əliyev həmin çıxışda demişdir: «Təcavüz nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20 faizindən çoxu Ermənistan Respublikasının silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmişdir. Mən Azərbaycan tərəfinin dəhşətli itkilərini sözlə deməliyəm. 20 mindən çox adam həlak olmuşdur, 100 minə yaxın adam yaralanmış və xəsarət almışdır, 6 min adam əsir düşmüşdür, bir milyondan çox azərbaycanlı – ölkə əhalisinin təxminən 15 faizi qaçqın

vəziyyətinə düşmüşdür və çadır şəhərciklərində yaşayır. Onlar öz vətəninə evsiz-əşiksiz qalmışlar. Yayın istisindən, qışın soyuğundan, epidemiyalardan əziyyət çəkirlər, ən zəruri şeylərə ehtiyac duyurlar. Azərbaycanın işğal edilmiş ərazilərində yeddi yüz şəhər və kənd dağıdılmışdır. Həmin şəhər və kəndlərdə demək olar, bütün evlər, məktəblər, xəstəxanalar yandırılmış və talan edilmiş, qədim mədəniyyət abidələri məhv edilmişdir».

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin BMT tribunasından səsləndirdiyi bu fikirlər Ermənistanın işğalçı əməllərinin əsl mahiyyətinin ifşa edilməsi baxımından atılan mühüm addımlardan biri idi. İlk dəfə olaraq beynəlxalq aləmin ən nüfuzlu təşkilatının kürsüsündən Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və Cənubi Qafqaz bölgəsindəki vəziyyət haqqında tutarlı və həqiqi faktlar dünya ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılırdı.

Heydər Əliyev Azərbaycanın BMT müstəvisində həyata keçirdiyi siyasətin strateji və taktiki tərəflərini dəqiq şəkildə müəyyən edərək, bu təşkilatla münasibətləri həmişə diqqət mərkəzində saxlayırdı. Məhz, yürüdülməyən bu xəttin nəticəsində, Ermənistanın və erməni lobbisinin bütün cəhdlərinə baxmayaraq, BMT-də açılan müzakirələrdə Dağlıq Qarabağın Azərbaycana mənsubluğu «BMT və ATƏT arasında əməkdaşlıq» qətnaməsində öz əksini tapmışdır.

Göstərmək lazımdır ki, Heydər Əliyevin tapşırığı ilə BMT-nin müxtəlif qurumlarında fəaliyyətin genişləndirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılmış, Ermənistanın təcavüzü nəticəsində qaçqın və məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüş 1 milyondan yuxarı Azərbaycan vətəndaşlarının ağır şəraitini yüngülləşdirmək üçün

BMT İnkişaf Proqramı, Qaçqınlar üzrə Ali Komissarlıq, Ümumdünya Ərzaq Proqramı, YUNİSEF və başqa təşkilatlar çərçivəsində humanitar yardımlar alınmışdır. Heydər Əliyevin BMT-nin o zamankı baş katibləri olmuş Butros Butros Qali və Kofi Annanla keçirdiyi görüşlər, təşkilatın bir çox tədbirlərində şəxsən iştirakı Azərbaycan – BMT münasibətlərinə, onun yüksələn xətt üzrə inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

Azərbaycanın BMT ilə əlaqələrində əsas yerlərdən birini qaçqınlar problemi təşkil edir. Heydər Əliyev BMT nümayəndələri ilə görüşlərində bu məsələni həmişə diqqət mərkəzində saxlamışdır. Qaçqınlara humanitar yardımların göstərilməsilə yanaşı, bu problemin dünya ictimaiyyətinin nəzərinə çatdırılması baxımından BMT-nin imkanlarından istifadə edilmişdir. Heydər Əliyevin BMT-nin Qaçqınlar üzrə Ali Komissarı xanım Sadako Oqata ilə 1999-cu ilin sentyabrında Bakıda, 2000-ci ilin yanvarında Davosda keçirdiyi görüşlər, eyni zamanda həmin qurumun nümayəndələrinin Azərbaycana səfərləri, 2000-ci ilin mayında Bakıda qaçqınların və məcburi köçkünlərin vəziyyətinə həsr olunmuş «İnkişaf problemləri və strateji istiqamətlər» mövzusunda beynəlxalq konfransın keçirilməsi bu yöndə nəzərdə tutulmuş siyasi xəttin reallaşmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Azərbaycan hakimiyyətinin Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı, BMT-nin Uşaq Fondu ilə birgə tədbirləri, bu təşkilatların təmsilçiləri ilə ölkə rəhbərliyinin görüşləri əhalinin sağlamlığının qorunması işinə, bu istiqamətdə fəaliyyətin intensivləşməsinə təsir göstərmişdir.

BMT İnkişaf Proqramı, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə Azərbaycanın əməkdaşlığı iqtisad-

diyyatın bazar münasibətləri prinsiplərinə uyğun olaraq yenidən qurulması, genişmiqyaslı islahatlar proqramının həyata keçirilməsi, ölkənin maliyyə sisteminin sağlamlaşdırılması üçün çox faydalı olmuşdur. BMT İnkişaf Proqramının rəhbəri Ceyms Qustav Spetin 1996-cı ilin iyununda Azərbaycana səfəri, Heydər Əliyevin Dünya Bankının prezidenti Ceyms Vulfenson, Beynəlxalq Valyuta Fondunun direktoru Mişel Kamdesu ilə görüşləri əməkdaşlığın inkişafına xüsusi təkan vermişdir.

Azərbaycan həmçinin BMT-nin Sənaye İnkişaf Təşkilatı (YUNİDO), Ümumdünya Meteorologiya Təşkilatı, Beynəlxalq Kənd Təsərrüfatının İnkişaf Fondu (İFAD), Beynəlxalq Mülki Aviasiya Təşkilatı (İKAO), Beynəlxalq Ərzaq Təşkilatı (FAO), Ümumdünya Ərzaq Proqramı ilə əməkdaşlığı uğurla həyata keçirir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın milli-mənəvi irsinin qorunub saxlanılması və dünya miqyasında təbliği istiqamətində geniş işlər görmüşdür. Bu siyasət həyata keçirilərkən BMT-nin elm, təhsil və mədəniyyət təşkilatı olan YUNESKO ilə əlaqələrə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Heydər Əliyevin həmin təşkilatın keçmiş baş direktoru Federiko Mayor ilə 1993-cü ilin dekabrında Parisdə, 1995-ci ilin avqustunda Almatada görüşləri, dahi Füzulinin 500 illik yubileyinə həsr olunmuş təntənələrdə iştirak etmək üçün Federiko Mayorun 1996-cı ilin noyabrında Azərbaycana səfəri, YUNESKO-nun Baş direktoru Koisura Matsuranın Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq eposu olan «Kitabi-Dədə Qorqud» dastanının 1300 illiyi ilə əlaqədar yubiley tədbirlərində iştirak etmək üçün 2000-ci ilin aprelində

Bakıya səfəri Azərbaycan ilə YUNESKO arasında əməkdaşlığın inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Heydər Əliyevin Azərbaycanın mövqelərini beynəlxalq təşkilatlarda, xüsusən BMT-də möhkəmləndirmək siyasəti, həmin qurumların tribunasından səmərəli istifadə edərək, ölkəmizin maraqlarını qorumaq və təmin etmək xətti bu gün prezident İlham Əliyev tərəfindən çox böyük uğur və inamla davam etdirilir. Prezident İlham Əliyevin BMT-nin müxtəlif xarakterli tədbirlərində iştirakı, keçirdiyi görüşlər, həmin qurumlarda söylədiyi nitqlər Azərbaycanın həmin təşkilatlarda imkanlarının artmasına yeni-yeni töhfələr verir.

Azərbaycan-BMT münasibətlərinin inkişafı İlham Əliyevin xarici siyasətində önəmli yer tutur. Prezident İlham Əliyev BMT Baş Məclisinin 59-cu sessiyasında çıxışı zamanı demişdir: «Biz daha sülhsevər, təhlükəsiz və ədalətli dünya üçün çox zəruri olan BMT və onun nizamnaməsinə inamımızı bir daha təsdiqləmişik».

Azərbaycan BMT-nin müvafiq orqan və qurumlarına öz namizədlərini irəli sürməklə, bu orqanlara seçkilərdə aktiv iştirak edir. Əvvəl qeyd edildiyi kimi, Azərbaycan YUNİSEF-in İcra Heyətinin 1995-1997, 1998-2000-ci illər ərzində, Qadınların vəziyyəti haqqında Komissiyanın 2000-2002-ci il illər ərzində və BMT-nin Davamlı inkişaf üzrə Komissiyasının 2002-2004-cü illər ərzində üzvü olmuşdur. Azərbaycan 2003-2005-ci illər üçün BMT-nin İqtisadi və Sosial Şurasının (ECOSOC) üzvü seçilmişdir.

ELDAR İBRAHİMOV

*Milli Məslisin Aqrar siyasət komitəsinin
sədri, iqtisad elmləri namizədi*

Resurslardan istifadə səmərəliliyi və aqrar sahibkarlıq fəaliyyətinin ekoloji aspektləri

Kənd təsərrüfatı və onunla əlaqədar sahələrdə resurslardan istifadə mühüm əhəmiyyətli məsələdir. Aqrar istehsalın istənilən mərhələsində resursların qiymətləndirilməsi, onlardan istifadə mühitinin və mexanizmlərinin xarakteristikası xüsusi diqqətə layiqdir.

İslahatların hər bir mərhələsində əmək, təbii ehtiyatlar, maliyyə və digər resurslardan istifadənin səmərəliliyi aqrar sahibkarlığın gəlirliyini və ətraf mühitə münasibət baxımından məqbuluğunu şərtləndirən mühüm amillər olaraq qalır.

Torpaqdan istifadə, onların iqtisadi qiymətləndirilməsi, münbitliyin bərpasına, ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınmasına investisiyaların maliyyələşdirilməsi və s. aqrar sahibkarlığın səmərəliliyində aparıcı rol oynayır. Kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların bərpasına vəsait qoyuluşlarının optimal həddinin müəyyən edilməsi inteqral ekoloji-iqtisadi göstəricilərin hesablanması metodikasına münasibətdə əsaslandırılmış yanaşma tələb edir.

Bir çox mənbələrdə haqqında danışılan göstəricilərin hesablanmasına yanaşmaların oxşar cəhətləri çox olsa da, fərqləri də az deyildir. İlk növbədə onu qeyd edək ki, istifadə

edilən parametrlərin informasiya bazasının münasibətdə, demək olar ki, ümumi yanaşma formalaşmamışdır.

Torpaq sahələrinin istifadəsinə sərf edilmiş maliyyə vasitələrinin səmərəliliyi əksər mənbələrdə (E) aşağıdakı qaydada hesablanır:

$$E = \frac{\text{delta}I(XG) \pm M_b}{I} \quad (1)$$

Burada,

delta I (XG) investisiya və ya xalis gəlirin artımı;

M_b – torpaqların bərpasına məsrəflərdir.

M_b – parametrin qarşısına qoyulan mənfi işarəsi məsrəflərin tənəzzülün qarşısını ala bilməməsi halını əks etdirir.

Kənd təsərrüfatında çalışan sahibkarların gəliri kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrinin keyfiyyəti, optimal əkin dövriyyəsinin təminatı və bu kimi göstəricilərin vəziyyətindən asılı olduğundan əsas istehsal vasitəsi olan torpağın mühafizəsinin səmərəliliyini qiymətləndirən göstəricilərə icarə xərcləri və renti haqqına aid etmək olar.

Aqrar islahatlar gedişində torpaq bazarının formalaşması torpaqların iqtisadi qiymətləndirilməsi məsələsini gündəliyə çıxarır.

Konkret sahədən alınan kənd təsərrüfatı məhsullarının dəyəri torpağın qiymətində (T_q) iştirak edir.

Beləliklə,

$$T_G = A_m - Q_s - V_m - N_g$$

Burada,

A_m - aparıcı sahənin orta məhsuldarlığı;

Q_s - əsas məhsulun dövlət satış qiyməti;

V_m - məhsul vahidinin maya dəyəri;

N_g - məhsul vahidinə düşən normativ gəlirdir.

Aqrar sahibkarların nisbətən kiçik torpaq payları iqtisadi qiymətləndirmə zamanı digər amillərlə yanaşı təsərrüfatçılığın təşkilati forması və ixtisaslaşma kimi amilləri kifayət qədər detallandırılmış səviyyədə nəzərə almağı tələb edir.

Sahibkarlığın orta illik gəlirini (M) aşağıdakı kimi hesablamaq olar:

$$M = \frac{T_f \cdot X_t}{F_i \cdot f} \cdot 100 \quad (3)$$

Burada,

T_f - təsərrüfat tipinin illik xalis gəliri;

X_t - dövriyyəyə cəlb edilən torpaqların mənimsənilməsi ilə əlaqədar xərclər;

F_i - istehsal fondlarının dəyəri;

f - fondlara görə haqq (təsərrüfat tipinə görə orta faiz) ifadə edir.

Aqrar sahibkarlığın inkişafı vəziyyəti kənd təsərrüfatının və onunla sıx əlaqədar sahələrdə sudan istifadənin səmərəlilik səviyyəsi ilə bilavasitə şərtlənir. Suvarma əkinçiliyi zonalarında meliorasiya və aqrotexniki təbirlərin həyata keçirilməsi aqrar sahibkarlığın dəstəklənməsinin həyatı əhəmiyyətli məsələləridir.

Müasir kənd təsərrüfatının təminat problemlərinin həlli üçün iqtisadi-ekoloji və texnoloji resurslar hərəkətə

gətirilməli, prioritet istiqamətlər müəyyənləşdirilərək innovasiyalar dəstəklənməlidir.

Kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən müasir dünya-görüşünə malik sahibkar suyun təmizlənməsi, onun oksigen rejiminin yaxşılaşdırılması və digər ekoloji vacib tədbirlərin reallaşdırılması da maraqlıdır. Bununla belə, həmin proseslərin maliyyələşdirilməsi hələ ki, əksər aqrar sahibkarların imkanları xaricindədir.

Aqrar sahibkarların müxtəlif könüllü qurumlarda birləşməsi təcrübəsi aqrar bölmədə də müşahidə olunmaqdadır. Belə birliklərdən sudan istifadə edənlər assosiasiyaları xüsusilə diqqəti cəlb edir. Məsələn ondadır ki, məhz suvarma əkinçiliyi ilə məşğul olan aqrar sahibkarlar su kimi qiymətli və məhdud təbii sərvətdən səmərəli istifadə üçün təşkilatlanmanın zəruriliyini aşkar şəkildə dərk etmişlər. Onlar zəruri normativ bazadan istifadə etmək, təsərrüfatçılığın hüquqi problemlərini həll etmək və digər məsələlərə münasibətdə dəyərli təcrübə qazanmışlar.

Bəzi ərazilərdə suyun çirklənməsi və onun təmizlənmədən istifadə edilməsinin qeyri-mümkünlüyü təəssüf ki, artıq reallıqdır. Şoran torpaqlarının yuyulması zəruridir və bu işdə çox böyük miqdarda suya ehtiyac vardır. XX əsrin sonuna respublika ərazisində şoran torpaqların üçdə biri meliorasiya edilmiş, son illərə qədər isə bu istiqamətdə görülən işlər qənaətbəxş olmamışdır. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər) çərçivəsində meliorasiya sahəsində sistemli və səmərəli tədbirlər görülmüşdür.

Bununla belə, hazırda su resurslarından istifadə zamanı böyük itkilərə yol verilir. Həmin itkinləri şərtləndirən səbəblərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- bəzi baş suvarma kanallarının, onlardan ayrılan arxların faydalılıq əmsalının aşağı olması. Mənbələrdən baş kanallara verilən suyun demək olar ki, yarısı yerə hopur və ya buxarlanır;

- ölkənin ayrı-ayrı zonalarının torpaq, iqlim şəraitindən, kənd təsərrüfatı və digər sahələrin ixtisaslaşmasının xarakteri və səviyyəsindən asılı olaraq suyun istifadəsində aqrotexniki qaydalara riayət olunmaması;

- keçid dövrünün problemlərindən, qismən subyektiv səbəblərdən irəli gələn sudan istifadə mexanizmindəki müəyyən boşluqlar və qeyri-müəyyənliklərin mövcudluğu;

- kənd təsərrüfatlı təyinatlı sudan istifadə işində mühüm rol oynayan anbarların fəaliyyətinin ahəngdarlığının pozulması.

Məlumdur ki, su anbarlarının layihələndirilməsi və istifadəsi ekoloji reqlamentləri nəzərə almalıdır. Bu həmin layihələrin dəyərini yüksəltməklə, onların reallaşması xərclərini artırır. Son illərə qədər su anbarları və təbii göllərin rekreasiya potensialının reallaşdırmaq imkanlarının məhdudluğu üzündən onlara məsrəflərin bir hissəsini, kompensasiya etmək hələ ki, olduqca çətindir.

Təbiətlə ən sıx təmasda fəaliyyət göstərən aqrar subyektlərin, o cümlədən sahibkarların ekologiyaya münasibəti ümumbəşəri məsələdir. Hasilat sənayesindən sonra təbii resurslardan istifadənin miqyasına görə ikinci yeri tutan kənd təsərrüfatında təbiətdən ildə 2,3 milyard ton biokütlə götürülür ki, onun da yalnız 11 faizə qədəri məhsula keçir.

Ötən əsrdə ekologiyaya mənfi təsirin intensivliyi və xarakteri keyfiyyətcə yeni çalarlar kəsb etmiş, ətraf mühitə antropogen təzyiqlərlə artmışdır.

Əvvəllər "...geniş yer tutan meşə sahələrinin azalması, meşə ağaclarının yandırılması, torpaqda humusun parçalanması son 100 ildə ekoloji sistemdə enerji ehtiyatlarının demək olar ki, 25-50 faiz azalması ilə nəticələnmişdir".

Əkinçilikdə intensiv texnologiyaların tətbiqi, irriqasiya sistemləri şəbəkəsinin sıxlaşması, ixtisaslaşmadakı radikal dəyişikliklər ötən əsrin ikinci yarısından sonra heç də həmişə torpaqdan istifadəyə artan diqqətlə müşayiət olunmamışdır.

Belə bir fakt xüsusi təəssüf doğurur ki, "Müharibədən sonrakı illərdə Azərbaycan torpaqlarının 65-70 faizi şorlaşma və eroziyaya uğramışdır".

Qabaqcıl xarici təcrübədən məlum olduğu kimi, aqrar sahədə sahibkarlıqla məşğul olanlar ekoloji tarazlığın təminatında mühit əhəmiyyətli yaradıcı rol oynayırlar. Müasir dövrdə aqroinovasiyaların mütləq əksəriyyəti ekoloji ekspertizanın ciddi tələblərinə cavab verir. Respublikamızda aqrar sahibkarlığın həmin tələblərə adekvat fəaliyyəti son illər istisna olmaqla keçid problemləri ilə əlaqədar xeyli ləngimişdir.

Kənd təsərrüfatında bazar münasibətlərin formalaşması keçid dövrü yaşayan heç bir ölkədə ahəngdar olmamışdır. Postsovet ölkələrində siyasi müstəqilliyin bərpasının ilk illərində kənddə sahibkarlıq üçün lazımi şərait yaratmağa yönəlmiş tədbirlər səmərəsiz olmuşdur. Ötən əsrin 90-cı illərinin ortalarına qədər Azərbaycanın aqrar rayonlarında iqtisadi fəaliyyətin kəskin şəkildə aşağı düş-

məsi ilə müşayiət olunmuşdur. Belə vəziyyət infrastruktura, bu isə öz növbəsində ətraf mühitə güclü mənfi təsir göstərmişdir.

Respublikamızda 1996-cı ildə qəbul olunmuş “Torpaq islahatı haqqında” Qanun aqrar sahibkarlığın inkişafının start vəziyyətini müəyyənləşdirirdi. Sonrakı illər Azərbaycanda həyata keçirilən aqrar islahatlar mahiyyəti, hazırlığı, əsaslandırma səviyyəsi, tempi və miqyasına görə MDB məkanı ölkələri üçün bir çox cəhətdən nümunə olmuşdur.

Tədqiqatlar göstərir ki, aqrar islahatların gedişi üçün hazır və hər cür vəziyyəti nəzərə alan sxem yoxdur. İslahat proqramının reallaşması cari problemlərə çevik və yaradıcı münasibət tələb edir. Bazar mühitinin formalaşmasının dinamik şəraitində aqrar islahatların uğuru sahibkarlığın hərəkətverici qüvvəsinə münasibətdən, dövlətin tənzimləyici təsirlərinin fəallığından asılıdır.

Keçid dövründə orta statistik sahibkar ekologiyaya investisiya yönəltməkdə maraqlı olmaya bilər. Belə ki, fərd olmaq etibarlı ilə sahibkarların ətraf mühitə münasibəti ümumbəşəri maraqlar baxımından cəmiyyətin tələblərinə cavab verməməsi nadir hal deyildir. Aqrar bazarın iqtisadi-ekoloji tənzimlənməsi probleminin həllinin mükəmməl hüquqi təminatı, nəzəri və təcrübi bazası yaradılmaqdadır. Aqrar islahatlar dövründə bu bazanın istifadəsi əsaslandırılmış yanaşmalar tələb edir.

Hazırda aqrar sahibkarlığın məqbul ekoloji mühitinin təmin edilməsi iqtisadi-inzibati təsir vasitələrinin seçilməsində manevr imkanlarının araşdırılması səviyyəsindən bilavasitə asılıdır. Məlumdur ki, aqrar sahibkarlığın ekoloji tələblər baxımından təkə iqtisadi alətlərlə tən-

zimlənməsi demək olar ki, qeyri-mümkündür. İnzibati təsir vasitələrindən əsaslandırılmış şəkildə istifadə etmədən kənd təsərrüfatının istehsalının ekoloji reqlamentləşdirilməsi, beynəlxalq təcrübədən göründüyü kimi, gözlənilən səmərə vermir. Odur ki, əsas məsələlərdən biri kimi iqtisadi və inzibati forma və üsulların üzvi vəhdəti təmin edilməlidir.

Resurslardan təkrar istifadə aqrar sahibkarlığın ekoloji təkmilləşdirilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ekstensiv kənd təsərrüfatı göstərildiyi kimi, təbiətdən götürdüyü biokütlənin doqquzda birini məhsula çevirir. İntensiv texnologiyaların əkinçilikdə, heyvandarlıqda və aqroservisdə tətbiqi sahələrinin genişlənməsi ekoloji baxımdan bir-birinə əks olan iki meylə rəvac verir. Təhlil göstərir ki, intensivlik resursların emalı “dərindənliyi” artırmaqla tullantıların miqdarını azaldır. Digər tərəfdən, kənd təsərrüfatında intensiv texnologiyaların tətbiqi ətraf mühitin çirklənməsinin yeni mənbələrini yaradır. İkinci meylin qarşısının alınması üçün texnogen tullantıların minimumlaşdırılması üçün bütün ekoloji məqbul vasitələrin səfərbər edilməlidir.

Mineral gübrələrdən istifadədə mütərəqqi aqrotexniki qaydalara tam riayət edilməsi aqrar istehsalın ekoloji reqlamentləşdirilməsinin mühüm şərtidir. Mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyat şəraitində mineral gübrələrdən istifadənin ekoloji məqbul rejimi, bir çox hallarda, inzibati-amirlik mühitinin tələblərinə cavab vermədiyindən diqqətdən kənarda qalmışdır. Sırr deyil ki, bəzi hallarda mineral gübrə tətbiqi ancaq məhsuldarlığın kəmiyyətcə artırılması baxımından qiymətləndirilmiş, bu və ya digər səbəbdən ətraf mühitin, su hövzələrinin çirklənməsi halları ictimaiyyətə çatdırılmamışdır.

XX əsrin 70-ci illəri kənd təsərrüfatında intensiv texnologiyaların geniş tətbiqi ilə xarakterik olmuşdur. İxtisaslaşmadakı könüllü dəyişikliklərin fonunda bu meyl texniki bitkilərin məhsuldarlığının və ümumi istehsalının yüksək tempə artmasını şərtləndirmişdir. Ümumiyyətlə bu dövr Azərbaycanda kənd təsərrüfatının inkişafında əlamətdar olmaqla, xüsusilə öyrənilməlidir.

Azərbaycanın müstəqilliyinin bərpasından sonra, xüsusilə ilk illərdə ittifaq daxili əlaqələrin qəflətən qırılması və yenilərinin qurulmaması kənd təsərrüfatına xidmət və təchizat işində də ciddi problemlər yaratdı. Həmin problemlər mineral gübrələrlə və kimyəvi preparatlarla təminatda özünü xüsusilə göstərirdi.

Aqrar sahibkarlığın səmərəliliyi fərd (sahibkar) və cəmiyyət tərəfindən fərqli şəkildə qiymətləndirilir. Sahibkar üçün fəaliyyətin əsas məqsədi mənfəətin artırılmasıdır, cəmiyyət üçün məhsul istehsalının və xidmətlərin artırılması, yerli iş yerlərinin açılması, ətraf mühitə zərərli təsirin azaldılması və sairədir.

Üzdə olan bəzi sosial məsələləri müvəqqəti olaraq sərf-nəzər etdikdə, görmək çətin deyildir ki, dövlətin simasında cəmiyyət üçün resurslardan istifadə məsələləri sahibkarlığa münasibətdə xüsusilə aktualdır. Məhsulun artırılması resursqoruyucu yanaşmanın bütün aspektlərinə diqqət tələb edir. Müsbət haldır ki, sahibkarlıqda və o cümlədən, aqrar sahədə ekstensiv inkişaf imkanlarının ciddi şəkildə məhdudlaşdığı hazırkı dövrdə resursqoruyucu texnologiyaların tətbiq dairəsi hiss olunacaq dərəcədə genişlənməkdədir.

Sahədaxili rəqabətin güclü olduğu kənd təsərrüfatında intensiv texnologiyalardan istifadə, elmi ideyaların kommer-

siyalaşması və innovasiyalara meyl aqrar sahədə sahibkarlığın inkişafının strateji xətti olmalıdır.

Aqrar istehsalda aztullantılı və tullantısız fəaliyyətin təşkili bütün elementlərə resursqoruyucu münasibət tələb edir. Artıq qeyd edildiyi kimi, kənd təsərrüfatında təbii resurslardan istifadə səviyyəsi digər sahələrə nisbətən daha yüksəkdir. Əsas istehsal vasitəsi olan torpaq xüsusi münasibət tələb edir və torpaqdan istifadənin həqiqi səmərəliliyinin təmin edilməsi nəinki aqrar sahibkarlığın, aqrar sahənin və milli iqtisadiyyatların problemidir, həmçinin ümumbəşəri problemdir. Odur ki, torpağın münbitliyinin saxlanması, bərpası və yüksəldilməsi xərcləri azacıq gecikdirildikdə təəssüf ki, bu problemin kəskinliyi dəfələrlə artmış olur.

İlkin olaraq MDB məkanında radikal torpaq islahatı keçirən Azərbaycan Respublikası torpaq fondundan səmərəli istifadə üçün etibarlı zəmin yaratmaqdadır. Torpağın bilavasitə kəndlilərə verilməsi böyük və qətiyyətli tarixi missiyadır. Bu kurs demək olar ki, yaxın bir neçə onilliyə aqrar sahibkarlığın magistrat xəttini müəyyən etmişdir.

Son illər mühüm müsbət dinamika müşahidə olunsa da, torpaq bazarı hələ ki, arzu olunan səviyyədə deyildir. Belə vəziyyət torpaq islahatının nəticələrinə təsir edəcək dərəcədə digər hüquqi-normativ bazadakı ləngimələrlə, (son illər sürətli irəliləyişlər vardır) keçid dövrü üçün xarakterik olan ikili yanaşma mühiti ilə, əhəmiyyətli dərəcədə isə inzibati-amirlik sisteminin fəsadları ilə əlaqədardır. Bəzi hallarda həmin fəsadlar maliyyə resurslarının sərbəst hərəkətinə, bank-maliyyə sisteminin sağlamlaşmasına əngəllər törətməklə torpaq üzərində sahibkarlığın inkişafını məhdudlaşdırır.

Azərbaycanın regionlarının inkişafı üzrə dövlət proqramının uğurlu icrası ərazi inkişafını dəstəkləməklə aqrar sahədə yeni iş yerləri açmaq meylini gücləndirməyi nəzərdə tutur. Məhz kənd təsərrüfatı, kənd yerlərində yaranan sənaye müəssisələri və tədricən beynəlxalq səviyyəyə qaldırılan infrastruktur kənddə sahibkarlığın resursqoruyucu texnologiyalara marağını təmin edəcəkdir. Həmin mütərəqqi meyl torpağın rekultivasiyası məhsulun emalı və satışına qədər bütün çoxsaylı məsələləri təşkilati qurumlarla əhatə etməyi nəzərdə tutur. İtkilərin azaldılması məlum olduğu kimi, aqrar fəaliyyətin səmərəliliyinin mühüm amilidir. Belə ki, məhz itkilər keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin aqrar sahibkarlığın nəinki dünya bazarında, hətta öz daxili bazarlarında belə mövqelərini zəiflədir.

Qeyd edək ki, resursqoruyucu yanaşma müstəvisində itki anlayışı ən geniş mənada başa düşülməlidir. Bura maliyyə resurslarının yersiz səpələnməsi, kreditləşmə zamanı pozuntular və əyintilər, bioloji məhsulla yığılmış və infraqurudandan keçmiş məhsul arasındakı fərq, son istehlakçıya çatdırılma zamanı yol verilən itkilər və s. aid edilməlidir. Mütəxəssislərin hesablamalarına görə tək cə qablaşdırılma texnologiyalarındakı gerilik inkişaf etməkdə olan ölkələrin fermerlərinin rəqabət qabiliyyətini az qala iki dəfə aşağı salır.

Bəzi ümumiləşdirmələr aparmağa cəhd etsək deyə bilərik ki, müasir ərzaq bazarında məhsulun əmtəə görünüşü mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən bu məsələ aqrar sahibkarlığın həlledici inkişaf istiqamətlərindən biri kimi nəzərdə tutulmalıdır.

Aqrar istehsalı qurumlarının kiçik ölçüləri, kənd təsərrüfatında istehsala qədərki və istehsaldan sonrakı kooperasiya üçün zəruri-psixoloji mühitin formalaşmaması, yerlərdə ixracyönümlü istehsalı dəstəkləyən müstəqil və dünya standartlarına cavab verən kommersiya qurumlarının təşəkkülündəki ləngimələr, reklam xərcləri üçün vəsait çatışmazlığı və bu kimi digər amillər sahədə mütərəqqi texnologiyaların tətbiqi imkanlarını məhdudlaşdırır.

Ekoloji tələblərə daha çox cavab verən texnologiya və məhsullarla (konkret mal qurumları ilə) yerli aqrar sahibkar dünya bazarına çıxmaq imkanına malikdir. Əlbəttə, bu yalnız potensial imkandır və bizim istehsalçını bazarda gözləyən yoxdur. Odur ki, təbii-iqlim şəraitinin üstünlüklərindən istifadə etməklə bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarının qonşu ölkələrin və əsasən məhsullarımız üçün ənənəvi olan ölkələrin bazarlarına çıxarmaq imkanları yenidən qiymətləndirilməli, aqromarketing tədqiqatları dərinləşdirilməlidir.

MİRDAMƏD SADIQOV

*Azərbaycan Dövlət Aqrar
Universitetinin rektoru,
iqtisad elmləri doktoru, professor*

Heydər Əliyev və aqrar siyasətin Azərbaycan modeli

Azərbaycanda aqrar sektorun dinamik inkişafı xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin daimi mərkəzində olmuşdur. Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra qısa müddət ərzində Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti və gərgin fəaliyyəti nəticəsində ölkəmizin sosial-iqtisadi tərəqqisi, o cümlədən də aqrar sektorun inkişaf etdirilməsi sahəsində misli görünməmiş nailiyyətlər əldə edilmiş, aqrar siyasətin yeni-Azərbaycan modeli formalaşmışdır. Onun Azərbaycana rəhbərlik etdiyi bütün dövrlərdə ölkədə aqrar sektorun dinamik olaraq inkişaf etməsi, kənd əhalisinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşması onu göstərdi ki, istər inzibati-amirlik, istərsə də bazar iqtisadi sisteminin mövcudluğuna baxmayaraq istənilən iqtisadi sistemdə hər hansı bir sahədə tərəqqiyə nail olunması məqsədyönlü aqrar siyasəti formalaşdırmağa və onu uğurla həyata keçirməyə qadir olan uzaqgörən siyasətçinin olmasından bilavasitə asılıdır. Bu baxımdan, Azərbaycanda MDB məkanında özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə fərqlənən aqrar islahatların aparılması, sahibkarlıq təşəbbüsünün reallaşmasına imkan verən torpaq və əmlak üzərində yeni mülkiyyət münasibətlərinin formalaşması, aqrar sektorda

bazar münasibətlərinin bərqərar edilməsi və yeni təsərrüfatçılıq formalarının yaradılması, qısa müddət ərzində kənd təsərrüfatında tənəzzül vəziyyətinin dinamik artımla əvəz olunması ümummili liderin müəllifi olduğu Azərbaycan aqrar siyasətin səmərəliliyini və onun dünyada yeni bir model olduğunu bir daha sübut edir. Vaxtilə onun dediyi: “bizim iqtisadi islahatlarımız və gördüyümüz dünya miqyaslı qlobal işlərimiz bir neçə vaxtdan, qısa müddətdən sonra iqtisadiyyatımıza böyük dəyişikliklər gətirəcək” sözləri artıq reallığa çevrilmiş, Azərbaycan kəndinin sosial-iqtisadi simasını əsaslı şəkildə dəyişmişdir.

Heydər Əliyevin aqrar siyasət modelinin əsas cəhətlərini xarakterizə edərkən aydın olur ki, burada diqqəti cəlb edən məqamlardan biri 90-cı illərin ortalarında ümummilli liderin bilavasitə rəhbərliyi ilə aqrar islahatların aparılması üçün dünya standartlarına cavab verən, kifayət qədər təkmil, kənd təsərrüfatında bazar münasibətlərinin və yeni təsərrüfatçılıq formalarının yaradılmasına, ümumilikdə aqrar sektorun resurs potensialından səmərəli istifadə edilməsinə imkan verən normativ-hüquqi baza yaradılmasıdır. Belə ki, 1995-1997-ci illər ərzində “Aqrar islahatın əsasları haqqında”, “Sovxoz və kolxozların islahatı haqqında”, “Torpaq islahatı haqqında” və digər mühüm qanunlar qəbul edilmiş və onların əsasında aqrar islahatlar həyata keçirilmişdir. Həmin dövrdə aqrar bölməni böhrandan çıxarmaq, iqtisadiyyatı sabitləşdirmək və əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədini daşıyan aqrar islahatın həyata keçirilməsində dövlətin iqtisadi siyasəti ilə aqrar islahatın uzlaşması, sosial ədalətliliyin və könüllülüyn təmin edilməsi, əmtəə istehsalçılarının təsərrüfat fəaliyyətinin təşkilində

və öz məhsullarına sərəncam verməkdə sərbəstliyin təmin edilməsi, kənd təsərrüfatı xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması, ətraf mühiti mühafizə tələblərinə əməl edilməsi, kənd sosial inkişafı və əhalinin sosial müdafiəsi kimi prinsiplərin qəbul edilməsi və onlara müvəffəqiyyətlə əməl edilməsi aqrar sektorun bugünkü dinamik inkişafında mühüm rol oynayır.

İqtisadi azadlıq və sosial ədalət prinsipləri əsasında torpaq üzərində yeni mülkiyyət münasibətlərini yaratmaq, bazar iqtisadiyyatını və sahibkarlıq təşəbbüsünü inkişaf etdirmək, ölkənin iqtisadi müstəqilliyinə, o cümlədən ərzaq təminatına nail olmaq və nəticə etibarlı ilə Azərbaycan xalqının maddi rifahını yüksəltmək məqsədini daşıyan torpaq islahatının həyata keçirilməsi nəticəsində 870 mindən çox kənd aliəsi torpaq mülkiyyətçisinə çevrilmişdir. İslahatlar nəticəsində ləğv edilmiş sovxoz, kolxoz və təsərrüfatlararası müəssisələrin özəlləşdirilən torpaq və əmlakları əsasında 1191 kollektiv, 156 kənd təsərrüfatı istehsalı kooperativləri, 2651 ailə-kəndli təsərrüfatı və digər özəl qurumlar yaranmışdır.

Ümumilikdə, Heydər Əliyevin müəllifi olduğu aqrar siyasət modelində torpaq islahatların aşağıdakı cəhətlərlə xarakterizə olunur. Birincisi, Azərbaycanda torpaqlar məhz ümummilli liderin təşəbbüsü ilə vətəndaşlara pulsuz olaraq əvəzsiz verildi. Nəticədə 3 milyon 500 minə qədər insan torpaq mülkiyyətçisinə çevrildi. İkincisi, torpaqların ən yararlısı və keyfiyyətli özəlləşdirildi, MDB məkanının digər ölkələrindən fərqli olaraq vətəndaşa yararsız və ya az yararlı torpaqlar deyil, keçmiş kolxoz və sovxozların ən yararlı və münbit torpaqları verildi. Üçüncüsü, respublikamızın ərazisində yaşayan bütün vətəndaşlara harada yaşamasından və

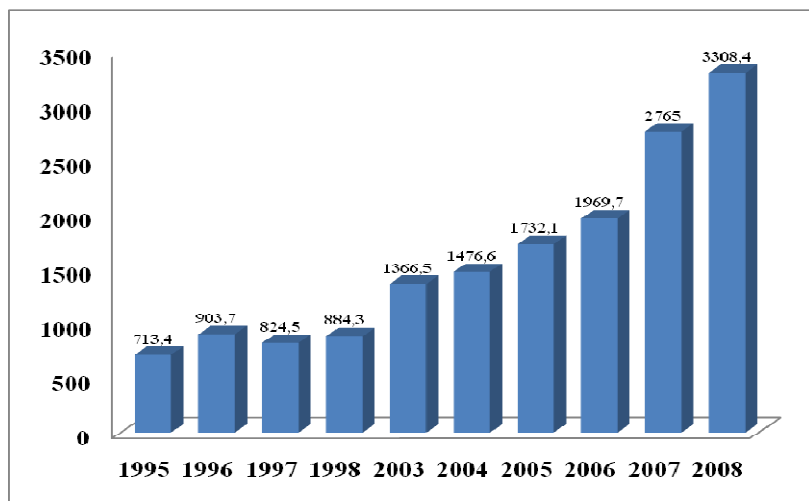
kimliyindən asılı olmayaraq torpaqlardan istifadə və icarə hüququ verildi.

Bu islahatın üstünlüklərini xarakterizə edən digər mühüm cəhət odur ki, islahat nəticəsində torpaq mülkiyyətçiləri torpağa sahiblik, torpağı təyinatına görə istifadə etmək, icarəyə vermək, satmaq, bağışlamaq, dəyişmək, girov qoymaq, vərəsəlik üzrə və irsən vermək kimi hüquqları əldə etmişlər.

Beləliklə, torpaq islahatı nəticəsində 2032 kolxoz və sovxoz ləğv edilərək onların mülkiyyətində olan torpaq sahələri kənd əhalisinin xüsusi mülkiyyətinə verilmişdir. Torpaq islahatı zamanı müxtəlif mülkiyyət formalarına üstünlük verilməsi də mühüm əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, islahat nəticəsində torpaq üzərində üç mülkiyyət forması müəyyənləşib. Azərbaycanın vahid torpaq fondunu təşkil edən 8 641 506 hektar torpaq sahəsindən 4 913 639 hektarı, başqa sözlə, 56,9%-i dövlət, 2 032 744 hektarı, yəni 23,5%-i bələdiyyə, 1 695 123 hektarı, yəni 19,6%-i isə xüsusi mülkiyyətə verilmişdir.

Aqrar islahatların nəticələri özünü kənd təsərrüfatında özəl bölmənin xüsusi çəkisində də büruzə verir. Belə ki, 2008-ci ildə kənd təsərrüfatı məhsullarının təsərrüfat kateqoriyaları üzrə strukturuna nəzər saldıqda aydın olur ki, burada xüsusi mülkiyyətə əsaslanan təsərrüfat formalarının, yəni fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatlarının xüsusi çəkisi 94,6 faiz təşkil etmişdir. Əsas makroiqtisadi göstərici olan ümumi daxili məhsulun 85 faizinin özəl bölmədə yaradıldığını nəzərə alsaq, kənd təsərrüfatında bu sektorun daha sürətlə inkişaf etdiyi bir daha aydın olar.

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulan aqrar siyasət modelinin üstünlükləri və səmərəliliyinə qiymət vermək üçün məhsul istehsalının dinamikasına da nəzər salmaq lazımdır. Araşdırmalar göstərir ki, əgər 1992-1995-ci illərdə kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalının həcmi ildə orta hesabla 12 faiz aşağı düşürdüsə, artıq 1997-ci ildən etibarən iqtisadi böhranın dayandırılmasına nail olunmuş və istehsalın dinamik artımı təmin edilmişdir. Ümumilikdə isə 1995-2008-ci illər ərzində respublikanın kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalı təqribən 4,6 dəfə artaraq 713,4 milyon manatdan 3308,4 milyon manata yüksəlmişdir (Şəkil 1).

Şəkil 1. Kənd təsərrüfatında ümumi məhsul istehsalının dinamikası, mln. man.

Müqayisə olunan illərdə ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalını nəzərdən keçirildikdə məlum olur ki,

həmin dövrdə dənli və dənli-paxlalı bitkilərin istehsalı 2,7 dəfə, kartof 6,9 dəfə, tərəvəz 2,9 dəfə, bostan bitkiləri 9,7 dəfə, meyvə və giləmeyvə 2,2 dəfə artmışdır.

Heyvandarlıq sahəsində, müqayisə olunan illərdə ət istehsalı 2,1 dəfə, süd 1,7 dəfə, yumurta 2,4 dəfə, yun 1,6 dəfə artmışdır.

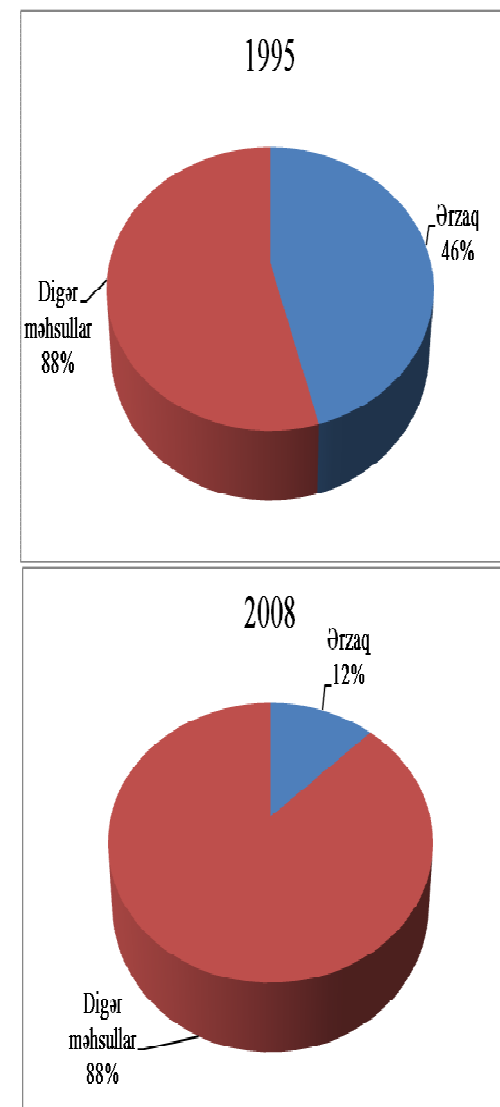
Şübhəsiz ki, aqrar sektorda inkişafın müasir səviyyəsi bu sahədə bazar münasibətlərinin formalaşdırılması ilə yanaşı dövlət tərəfindən müvafiq dəstəyin göstərilməsi mühüm rol oynamışdır. Vaxtilə “Biz bazar iqtisadiyyatını vergi yolu ilə tənzimləməliyik” deyən ümummilli lider 22 mart 1999-cu il tarixdə “Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında” fərman imzaladı. Bu fərmanla kənd təsərrüfatı istehsalçıları 5 il müddətinə torpaq vergisi istisna olmaqla, bütün növ vergilərdən azad edildi. Verginin stimullaşdırıcı funksiyasının aqrar sektorun dinamik inkişaf etdirilməsində rolunu diqqət mərkəzində saxlayan ümummilli lider həmin yolla aqrar sektorda inkişafı bir daha sürətləndirmiş oldu. Bu kursun laqıyqlı davamçısı, möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi dövrdən bu vergi güzəştlərinin müddəti bir daha uzadılmışdır.

Aqrar sektora investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər bu sahədə investisiya qoyuluşunun artımına səbəb olmuşdur.

Statistik məlumatlara nəzər saldıqda aydın olur ki, 1995-2008-ci illər ərzində aqrar sahəyə investisiya qoyuluşu 74,8 dəfə artaraq 4,5 mln. manatdan 336,5 milyon manata yüksəlmişdir. Halbuki həmin dövrdə iqtisadiyyat üzrə əsas kapitala yönəldilmiş investisiyaların məbləği 43,6 dəfə

artmışdır. Nəticədə, investisiyaların strukturunda kənd təsərrüfatının xüsusi çəkisi 1,9 faizdən 3,4 faizə yüksəlmişdir.

Azərbaycanın aqrar siyasət modelində milli ərzaq təhlükəsizliyi prioritet yerlərdən birini tutmuş və bu gün də tutmaqdadır. Müasir dövrdə dünya maliyyə böhranının aqrar sektora da təsiri dünya ölkələrinin milli ərzaq təhlükəsizliyi proqramlarına yenidən baxmaq zərurətini yaratmış və bu istiqamətdə mühüm tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, ümummilli liderin sərəncamı ilə 2 mart 2001-ci ildə “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı” təsdiq edilmiş və bu Proqram çərçivəsində görülmüş işlər nəticəsində kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarının istehsalı əhəmiyyətli dərəcədə artmış, idxalın strukturunda ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi xeyli dərəcədə azalmışdır. Təhlil göstərir ki, əgər 1995-ci ildə ölkəyə idxal olunan məhsulların əmtəə strukturunda ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi 46 faiz təşkil edirdisə, 2008-ci ildə bu göstərici 12,5 faizə enmişdir (şəkil 2).

Şəkil 2. 1995-2008-ci illərdə idxalın strkturunda ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi

Deməli, ümummilli liderin müəyyən etdiyi aqrar siyasət kursu daxili aqrar istehsalın əhəmiyyətli dərəcədə artmasına və ölkənin milli ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə öz töhfələrini vermişdir. Həmin kursu müəffəqiyyətlə davam etdirən möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin aqrar sektora xüsusi diqqət və qayğısı dünya iqtisadi böhranı şəraitində özünü daha aydın şəkildə göstərir. Aparılmış təhlillər göstərir ki, 2009-cu ilin yanvar-avqust aylarında kənd təsərrüfatında 3,8 faizlik artıma nail olunmuşdur. Qlobal iqtisadi böhran fonunda bu artımın səbəbləri vaxtilə düzgün müəyyən edilmiş aqrar siyasət kursu çərçivəsində möhtərəm Prezidentin müvafiq sərəncamları ilə fermerlərə yanacaq, motor yağının və gübrənin alınmasına çəkilən xərclərin 50 faizinin dövlət tərəfindən ödənilməsi, taxıl əkinlərinə görə subsidiyaların verilməsi, texniki təminatın yaxşılaşdırılması üçün “Aqrolizinq” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti yaradılması, istehsalçılara lizinq yolu ilə güzəştli şərtlər əsasında texnikanın və gübrələrin verilməsi və digər tədbirlərdir.

Azərbaycanın aqrar siyasət modelində xarici ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığa da xüsusi önəm verilir. Bu əməkdaşlıqların nəticəsidir ki, Dünya Bankı, Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası, Kənd Təsərrüfatının İnkişafı üzrə Beynəlxalq Fond, Amerika Birləşmiş Ştatlarının Beynəlxalq İnkişaf Agentliyi, Almaniya Texniki Əməkdaşlıq Cəmiyyəti, BMT-nin Beynəlxalq İnkişaf Proqramı və BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatı kimi nüfuzlu təşkilatların dəstəyi ilə ölkənin aqrar sektorunda ümumi dəyəri 158 milyon ABŞ dolları məbləğində mühüm layihələrin həyata keçirilməsi təmin edilmişdir.

Aqrar siyasət kursunun uğurla reallaşması, şübhəsiz ki, aqrar sektorun elmi təminatından bilavasitə asılıdır. Ümummilli liderin 18 fevral 1995-ci il tarixdə imzaladığı “Aqrar islahatın əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 17-ci maddəsində göstərilmişdir ki: “aqrar bölmənin elmi təminatı islahatın optimal yollarının müəyyən edilməsini, yeni mülkiyyət münasibətləri və təsərrüfatçılıq şəraitində dövlət tənzimlənməsini, idarəetmənin və kənd təsərrüfatının sahə strukturunun iqtisadi vasitələrlə təkmilləşdirilməsini, məhsul istehsalı və emalının mütərəqqi texnologiyalarının hazırlanmasını, islahatın sosial-iqtisadi nəticələrinin proqnozlaşdırılmasını və digər məsələləri əhatə edir. Aqrar elminin təşkili və maliyyələşdirilməsi təkmilləşdirilir, elmi axtarışlara tələbat formalaşdırılır, tədqiqatçıların əməyinin ödənilməsi elmi işlərin nəticələri ilə uzlaşdırılır, intellektual mülkiyyət hüquqlarına təminat verilir”.

Respublikada aqrar sahənin kənd təsərrüfatında aparıcı rol oynayan Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti Heydər Əliyevin aqrar siyasət kursundan irəli gələn vəzifələrin həlli ilə əlaqədar daim diqqət və qayğını görmüş və bu gün də görməkdədir. “Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutu (indiki Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti) nəinki yüksək ixtisaslı kadrlar hazırlamalı, həm də respublikada kənd təsərrüfatını inkişaf etdirmək sayəsində elmi-tədqiqatların mühüm mərkəzi olmalıdır” - deyən ümummilli lider aqrar sektorun davamlı inkişafında aqrar elmin və aqrar mütəxəssis hazırlığının rolunu həmişə yüksək qiymətləndirmişdir.

Bu gün də əsas məqsədi tədqiqatların regionlar üzrə təsərrüfat fəaliyyətinin prioritet istiqamətlərinə uyğunluğunu təmin etmək, mövzu planlarını sahibkarların tələbləri əsa-

sında formalaşdırmaq, tədqiqatın nəticələrinin tətbiqi və yayılması sistemini təkmilləşdirmək, elmin maddi-texniki bazasını və kadr potensialını gücləndirməkdən ibarət olan aqrar elmin inkişafına diqqət və qayğı artmaqdadır.

Möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevin 25 avqust 2009-cu il tarixdə təsdiq etdiyi “2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət Proqramı”nda da aqrar elmin və Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetində aqrar mütəxəssis hazırlığının proqramın reallaşmasında, o cümlədən 2005-ci ilə qədər ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması üzrə müəyyən edilmiş hədəflərə çatmaqda rolu xüsusi olaraq vurğulanmışdır.

XANHÜSEYN KAZIMLI

*Azərbaycan Sosial Rifah Partiyasının sədri,
Milli Məclisin İqtisadi Siyasət Komitəsinin
üzvü, iqtisad elmləri doktoru, professor*

Ulu öndər: xalqın böyük xilaskarı

XX əsr Azərbaycan xalqının tarixində sosial-siyasi, elmi-mədəni əsr kimi bütün əvvəlki minilliklər qədər önəmli olmuşdur. Əsrin və minilliyin sonuncu onilliyində taleyin hökmü ilə Azərbaycan Respublikası ittifaq dövlətinin asılılığından qurtularaq, suverenlik qazanmışdır. Bir əsrdə iki dəfə əsarətdə yaşamış və iki dəfə müstəqil dövlət qura bilmiş xalqımızın son 18 ildə keçdiyi yol, haqlı olaraq tariximizin yeni dövrü, suverenlik erasının başlanğıcı, tarixi taleyimizin təzə səhifəsi kimi qəbul edilmişdir.

Əzəli və əbədi varlığımızın zirvəsi sayılan bu qızıl dövr, ulu öndərimizin, çağdaş milli varlığımızın günəşi olan Heydər Əliyevin parlaq zəkası və ölməz əməlləri ilə nurlanmış, böyük təkanla start götürərək yaddaşlara həkk olunmuşdur. Bütövlükdə baxarıqsa, 1969-cu ildən 2003-cü ilədək olan 34 illik bir müddət Heydər Əliyevin liderliyi ilə xalqımızın milli oyanışı, sosial-iqtisadi tərəqqiyə nail olması, mədəni intibahı, azadlıq hərəkatından keçərək dövlət müstəqilliyi əldə etməsi, suverenliyini və milli birliyini qoruması ilə əlamətdar olmuşdur. Bu 34 il ümummilli liderin parlaq, zəngin fəaliyyəti ilə yoğrularaq tariximizə “Heydər Əliyev erası” kimi yazılmışdır.

Haqlı olaraq, tarixçilər ulu öndər Heydər Əliyevi minilliklərdən gələn tariximiz üzərində ucalmış “XX əsrin ən böyük azərbaycanlısı” adlandırmışlar. Xalqımız onu böyük dövlət qurucusu, millət atası, xilaskar-qəhrəman, ümummilli lider kimi qəbul etmiş, ən ali mövqe və titullara layiq görmüşdür. İndiki nəsillərin gözləri qarşısında əfsanələşmiş bu azman şəxsiyyət “siyasət meydanının Koroğlusu” kimi sevilir, uca tutulur. Politoloqlar müstəqil dövlətimizi “Heydər Əliyevin şanlı əsəri” hesab edir, onu Azərbaycanı XX əsrin tufanlarından keçirib XXI əsrə gətirmiş qüdrətli dövlət xadimi, misilsiz lider kimi səciyyələndirirlər.

Şübhəsiz ki, Heydər Əliyev öz xalqının psixologiyasının xüsusiyyətlərini, mentalitetini çox gözəl bilən xarizmatik lider idi. Onun həyatında hadisələrin sanki öncədən müəyyənləşdirilmiş gedişini təkcə sözün gücü ilə dəyişdirə bildiyi hallar çox olmuşdur. Heydər Əliyevin şəxsi nümunəsi bizim hamımızı, onun həmvətənlərini ruhlandırır və qurub-yaratmağa həvəsləndirir. O, Azərbaycana otuz ildən çox rəhbərlik edərək, sözü və əməli ilə yeni gerçəklik yaratmış, Azərbaycan üçün dünyaya yol açmış, onu ən sivilizasiyalı və çiçəklənən ölkələr sırasına gətirib çıxarmışdır.

Heydər Əliyev iki əsrin ayrıcında öz ölkəsinin dövlət adlı gəmisini qlobal sarsıntılar dövrünün fırtınalarından sağ-salamat və uğurla keçirərək, ölkənin milli dəyərlərinin, insanların mənəvi sağlamlığının, özlərinə inamının qorunub saxlanılmasına müvəffəq olmuşdur. Siyasətin ön səhnəsində olduğu otuz dörd il ərzində o, XX və XXI əsrlərin görkəmli siyasətçilərindən biri, müasir dövrün böyük siyasi lideri kimi bütün dünyada tanınmışdır.

Görkəmli siyasi xadim, ABŞ prezidentinin milli təhlükəsizlik üzrə sabiq köməkçisi Zbiqnev Bjezinski ulu öndərimiz haqqında bu fikirdədir: "Heydər Əliyev siyasi cəhətdən möhkəm, məntiqli, zəkalı, istədiyini tez çatdıran şəxsiyyət - bir sözlə, şəxsiz liderdir".

Beynəlxalq siyasət və diplomatiya arenası hələ ötən əsrin 70-80-ci illərində Azərbaycanı hərtərəfli inkişafı dünyaya tanıdan, SSRİ kimi superdövlətin rəhbərliyinə yüksələn bu nəhəng türk-müsəlman liderini fəvqəlsiyasətçi kimi qəbul etmişdir. 1993-cü ilin yayında öz xalqının çağırışı ilə hakimiyyətə qayıdaraq, müstəqillik qazanmış Azərbaycanı məhv olmaqdan xilas edən, dünya birliyində milli dövlətimizə layiqli mövqe qazandıran böyük öndər yeni tariximizin yaradıcısı, əzəmətli quruculuq işlərinin memarıdır. Radikal islahatlarla siyasi, sosial-iqtisadi böhranı dəf edən, ölkəni yeni tarixi yüksəlişə qovuşduran, köhnə sistemi demokratik inkişaf mexanizminə transformasiya edən, xalqımızın ən ağırlı bəlasına çevrilmiş Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həllini yeganə doğru məcraya yönəldən, düşməni mat vəziyyətinə salan da məhz bu İnsandır.

Heydər Əliyev öz xalqının taleyində oynadığı misilsiz rolu, dünyanın yeni düzəninə verdiyi tövhələri ilə “nadir tarixi şəxsiyyət”, “beynəlxalq miqyaslı siyasətçi”, “misilsiz diplomat”, “ölkəsinə dünyaya qovuşduran xadim”, “yeni təfəkkürlü dövlət xadimi” kimi bütün dünyada məşhurlaşmışdır. Rusiya Federasiyasının Baş naziri Vladimir Putin bu həqiqəti belə təsdiqləmişdir: “Heydər Əliyev idarəetmə potensialına görə bu ölkənin hüdudlarına sığmırdı. Azərbay-

canın bəxti gətirmişdi ki, bu dövlətə Avropa və dünya miqyasında tanınan bir siyasətçi rəhbərlik edirdi”.

Heydər Əliyevin parlaq zəkası ilə formalaşan böyük bir siyasət Azərbaycanın dünənini, bugününü və sabahını nəhəng bir əməl platformasında qovuşdurmuşdur. Bu böyük siyasət minilliklərin ən ülvi arzularını, çağdaş tələbatlarını cavablandırmış, gələcəyin hədəflərini işıqlandırmışdır. “Mən Azərbaycan xalqının dəyanətinə, dözüminə, qəhrəmanlığına güvənirəm” – deyən ulu öndərin qalibiyyətli məramnaməsi əsl xalq ideologiyası, alternativsiz proqram kimi dahiyanəliklə yaradılmışdır. Bu siyasəti xalq öz taleyinin, nəcətinin, xoşbəxtliyinin təminatı, qarantı saymışdır.

Heydər Əliyev daim tərəqqisi üçün çalışdığı, zəngin mədəniyyəti, böyük tarixi keçmişi ilə həmişə öyündüyü və gələcək nəsillərinin taleyi üçün düşündüyü doğma yurdu Azərbaycanı bir dövlət kimi ağır və sərt sınaqlardan müvəffəqiyyətlə çıxarmağı bacarmışdır. Ulu öndər həmişə qürur hissi ilə deyirdi: “Mən həmişə fəxr etmişəm, bu gün də fəxr edirəm ki, Mən Azərbaycanlıyam”. O, böyük siyasi və dövlət xadimi, xalqın şəksiz lideri olaraq hələ sağlığında canlı əfsanəyə çevrilmiş, buna görə də Heydər Əliyev fenomeni həmişə diqqəti cəlb etmiş, heyranlıq doğuracaq coşğun siyasi fəaliyyəti istər ölkə, istərsə də dünya mətubətində geniş işıqlandırılmışdır.

Heydər Əliyevin böyük siyasətinin ölməzliyi həm də öz siyasi varislərini – milli dövlətçilik strategiyasını sdaqətlə, yaradıcılıqla və böyük enerji ilə davam etdirən komandanı hazırlayıb yetişdirməsindədir.

Tarixin səhifələrini çevirib Heydər Əliyevin mənalı ömür yoluna ziyarət edək. Ulu öndər 1923-cü il mayın 10-da

Naxçıvanda halal əməyi ilə dolanan zəhmətsevər, dünyaya neçə-neçə alim, ziyalı bəxş edən, yüksək mənəvi dəyərləri ilə böyük hörmət və nüfuz qazanmış bir ailədə anadan olmuşdur. O, 1939-cu ildə Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu bitirdikdən sonra Azərbaycan Sənaye İnstitutunun (indiki Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası) Memarlıq fakültəsində təhsil almışdır. Böyük Vətən Müharibəsi ona təhsilini başa çatdırmağa imkan verməmişdir.

1941-ci ildən Naxçıvan MSSR Xalq Daxili İşlər Komissarlığında və Naxçıvan MSSR Xalq Komissarları Sovetində şöbə müdiri vəzifəsində işləyən Heydər Əliyev 1944-cü ildə dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında işə göndərilir. Bu dövrdən təhlükəsizlik orqanları sistemində çalışan Heydər Əliyev 1964-cü ildən Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsi sədrinin müavini, 1967-ci ildən isə sədri vəzifəsində işləyir, general-mayor rütbəsinə qədər yüksəlir. Həmin illərdə o, Leninqradda (indiki Sankt-Peterburq) xüsusi ali təhsil alır, 1957-ci ildə isə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini bitirir.

Sadə, zəhmətkeş bir azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açan və tükənməz fitri istedad sahibi olan Heydər Əliyev doğma xalqının dərdlərinə dərinə bələd olan, hələ çox gənc ikən məkrli qonşuların min bir hiyləsini öz gözləri ilə görə, hərtərəfli, o cümlədən tarixi biliklərə dərinə yiyələnən, son dərəcə geniş dünyagörüşünə və intellektual təkəkkürə sahib, doğma xalqını və yurdunu hədsiz məhəbbətlə sevən nadir tarixi şəxsiyyət idi. O, yarım əsrdən artıq zəngin idarəçilik təcrübəsinə malik olub, müxtəlif səviyyəli idarəçilik sistemlərinin bütün incəliklərini bilən, SSRİ kimi

nəhəng bir dövlətin rəhbərlərindən biri səviyyəsinə ucalan, Qorbaçovun haqsız, ədalətsiz təqib və hiylələrindən sarsılmayıb yenidən böyük siyasətə qayıdan xarizmatik lider idi. Bu nadir insanın siyasət aləmini bitib-tükənməyən, sahilləri görünməyən ümmana bənzətmək olardı. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən mürəkkəb, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı Allahın ona bəxş etdiyi vergi idi. Müəyyən dövrlərdə bəzi qüvvələr Heydər Əliyev şəxsiyyətinin dahiliyini, böyüklüyünü, onun Azərbaycan dövləti, Azərbaycan xalqı qarşısında yeri və rolunu danmaq, inkar etmək istəsələr də, qocaman tarix bunun mümkünsüzlüyünü bir daha sübut etdi. Onun dövlətçilik, idarəçilik prinsipləri, siyasi fəaliyyəti dünyanın tanınmış dövlət və siyasət xadimləri tərəfindən həmişə yüksək qiymətləndirilmiş və bu gün də yüksək qiymətləndirilir.

Ulu öndər ensiklopedik biliyə, düşüncə tərzinə, hey-rətəməz hafizəyə malik bir şəxsiyyət olmuşdur. O, tariximizi tarixçilərdən, ədəbiyyatımızı filoloqlardan, dilimizi dilçilərdən yaxşı bilirdi. Bu bilik və bacarığın nəticəsi idi ki, dünya səviyyəsində tanınmış bir çox universitetlər Heydər Əliyevi fəxri doktor adına layiq görmüşdülər. O, Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşi idi. Bu keyfiyyət Heydər Əliyev fəaliyyətinin bütün dövrləri üçün səciyyəvi idi.

Azərbaycanın XX əsr tarixinin əlli ildən çox bir dövrü Heydər Əliyev şəxsiyyəti ilə, onun böyük fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Heydər Əliyev yeni Azərbaycanın qurucusudur. O, bu quruculuğa hələ 1969-cu ildə Azərbaycan rəhbərliyinə

gəlməzdən də əvvəl, XX yüzilliyin 40-cı illərindən başlamışdı. Bu illərdə Azərbaycanın hüquq-mühafizə orqanlarında fəaliyyətə başlayan Heydər Əliyev qarşısına çıxan bütün maneələri və çətinlikləri dəf edərək Azərbaycan Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri vəzifəsində ucaldı. Onun bu dövrdə, son dərəcə gərgin və mürəkkəb şəraitdə göstərdiyi məqsədyönlü və səmərəli fəaliyyəti nəticəsində Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin xalqımızın düşmənlərindən təmizlənməsi sahəsində çox ciddi addımlar atıldı və ilk dəfə olaraq yurdumuzun layiqli övladlarının fəal surətdə təhlükəsizlik orqanlarında işə cəlb olunmasına başlandı. Beləliklə, XX əsrin 20-30-cu illərində ermənilərin və qeyri millətlərin nümayəndələrinin yuva saldığı və xalqımıza qarşı qanlı repressiyalar hazırlayıb həyata keçirdiyi Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin (DTK) azərbaycanlılaşdırılması kimi son dərəcə çətin və şərəfli iş ilk dəfə hələ sovet rejiminin ən güclü vaxtında məhz Heydər Əliyev başlamışdır.

Bu gün hər bir azərbaycanlı aydın dərk etməli və unutmamalıdır ki, daşnaklar xalqımıza qarşı həyata keçirdikləri 1918-ci ilin Mart soyqırımından sonra, 1920-ci ilin Sovet işğalında da yaxından iştirak etmişlər. Bolşevik libası geyinmiş daşnaklar bu dəfə sovet hakimiyyətinin "qurucuları" cildinə girərək xalqımızın sanballı övladlarına, ziyalılarına "millətçi", "pantürkist", "xalq düşməni" adı verərək öldürdülər. Onlar Xalq Daxili İşlər Komissarlığında (o dövrdə NKVD) əsas mövqeləri ələ keçirmişdilər. Həmin dövrdə erməni "çekistləri" uydurma "cinayət işləri" qaldıraraq 20-30-cu illərdə xalqımıza qarşı kütləvi repressiyalar həyata keçirərək, millətini sevən, onun gələcəyini düşünən

neçə-neçə ziyalını aradan götürdülər. Bu baxımdan Heydər Əliyevin DTK-nı azərbaycanlılaşdırmaq sahəsində gördüyü nəhəng işlər vətən və xalq qarşısındakı böyük xidmətləri idi. Başqa sözlə, Heydər Əliyev qeyrətli və milli əhvali-ruhiyyəli vətən oğullarını Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinə işə cəlb etməklə, əslində xalqımızın namuslu övladlarına qarşı yönəlmiş növbəti təqiblərin qarşısını alırdı.

Azərbaycan xalqının qurub-yaratmaq istedadı sayəsində əldə olunmuş mühüm uğurlara baxmayaraq, bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən 60-cı illərdə respublika iqtisadiyyatının bir çox sahələrində – sənayedə, kənd təsərrüfatında mənfi meyillər özünü göstərməyə başlamışdı. Respublikanın inkişafı getdikcə ləngiyir və bu, əhalinin sosial vəziyyətinə mənfi təsir göstərirdi. İstehsalın, o cümlədən sənaye məhsulları istehsalının ümumi inkişaf səviyyəsinə, milli gəlirin həcminə və əmək məhsuldarlığının artım sürətinə görə Azərbaycan İttifaqda digər respublikalardan geri qalırdı. Bundan əlavə, respublikada kosmopolit bir əhvali-ruhiyyə hökm sürdüyündən milli kadrların hazırlanması, milli dilin inkişaf etdirilməsi və istifadə olunması, dövlət idarəetmə strukturlarında çalışan məmurların azərbaycanlı olmasına diqqət yetirilməsi istiqamətində heç bir ciddi addım atılmır, hətta bu yöndə edilə bilən təşəbbüslərin qarşısı alınır.

Heydər Əliyev belə bir şəraitdə, 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan KP MK-nın Birinci katibi seçildi. Hadisələrin sonrakı inkişafı tez bir zamanda sübut etdi ki, bu təyinat Azərbaycanın, onun xalqının gələcək müqəddəratında həlledici amil rolunu oynayacaqdır. Beləliklə, Azərbaycanın müasir tarixində dönüş mərhələsinin təməli qoyuldu.

İqtisadiyyatı bütövlükdə dərin və uzunmüddətli böhran mərhələsinə qədəm qoymuş respublikada yaranmış bu ağır vəziyyətdən çıxış yolu tapılmalı, onun iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün prinsiplial cəhətdən yeni konseptual səviyyədə yanaşma yolları işlənib hazırlanmalı, iqtisadiyyatda köklü struktur dəyişiklikləri aparılmalı, təsərrüfatçılıqda və iqtisadi həvəsləndirmədə yeni üsullar tətbiq olunmalı idi. Heydər Əliyev əmin idi ki, millətin siyasi müstəqilliyinin özülünü onun iqtisadi cəhətdən azadlığı şərtləndirir.

Təyinatdan 20 gün sonra Azərbaycan KP MK-nın məşhur avqust plenumunda çıxış edən Heydər Əliyev respublikanın iqtisadiyyatını dərindən, hərtərəfli təhlil edərək, təsərrüfata rəhbərlikdə, mədəni quruculuqda, ideoloji işdə ciddi nöqsanlar olduğunu xüsusi vurğuladı və onların aradan qaldırılması yollarını göstərdi. Plenumda dövlət əmək intizamını möhkəmlətmək, respublikada mənəvi-psixoloji iqlimi sağlamlaşdırmaq vəzifələri irəli sürüldü.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan Kommunist Partiyasının qurultaylarında, vaxtaşırı çağırılan müşavirələrdə respublikanın iqtisadi, mənəvi və sosial-mədəni inkişafının konkret vəzifələri, təşkilati tədbirlər müəyyən edildi. Sovet rejiminin bütün xüsusiyyətlərinə dərindən bələd olan və zəngin idarəçilik təcrübəsi qazanmış Heydər Əliyev Azərbaycanı düşmüş olduğu çox ağır vəziyyətdən çıxarmaq üçün qəti addımlar atmağa başladı. O, dahiyənə uzaqgörənliklə, dərindən ölçüb-biçərək ölkənin uzunmüddətli, dinamik və hərtərəfli inkişafını təmin edən kompleks inkişaf proqramları hazırlatdı və dərhal onların icrasına başlandı. Xalq ilk addımlarındanca Heydər Əliyevi

rəğbətlə qarşılıdı, onu sevdi və arxasınca getdi. Azərbaycan xalqının tarixində HEYDƏR ƏLİYEV DÖVRÜ başlandı.

Ulu öndərin uzaqgörən siyasəti, müdrik və səriştəli rəhbərliyi nəticəsində Azərbaycan o zaman bütün Sovet İttifaqında ən qabaqcıl kənd təsərrüfatı respublikasına, o cümlədən qabaqcıl pambıqçılıq və üzümçülük diyarına çevrildi. Kənd zəhmətkeşlərinin sosial-iqtisadi vəziyyəti əsaslı surətdə yaxşılaşdı. Azərbaycan kəndində misilsiz tikinti, abadlıq və mədəni quruculuq işləri aparıldı.

Ölkəni çevik idarə etmək işində yeni metodlar meydana gəldi. Heydər Əliyev çox qısa bir vaxtda respublikada idarəçilik sistemini xeyli möhkəmlətdi. Rüşvətخورluğa, korrupsiyaya qarşı ciddi mübarizə başlandı. Hakimiyyət orqanlarında vəzifədən sui-istifadə, korrupsiya kimi mənfi halların olduğunu bəyan edən və onlara qarşı qəti mübarizəyə qalxan Heydər Əliyev geniş ictimaiyyət arasında, SSRİ rəhbərliyində böyük nüfuz sahibi oldu. Ulu öndərimiz böyük uzaqgörənliklə bütün dövlət hakimiyyəti orqanlarının işini xalqın iqtisadi, sosial-mədəni tərəqqisi və milli oyanış siyasətinin reallaşmasına yönəltdi.

Beləliklə, həmin illərdə respublikanı həm iqtisadi, həm də mədəni tənəzzülə aparan mənfi hallar Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə aradan qaldırıldı. Onun yorulmaz fəaliyyətinin nəticəsi idi ki, 1970 - 1980-ci illərdə baş verən dəyişikliklərin miqyasına, ictimai və iqtisadi sahələrdəki dərin islahatların səviyyəsinə və xalqın maddi rifah halının keyfiyyətə yeni mərhələyə keçməsinə görə Azərbaycan öz tarixində böyük inkişaf mərhələsini yaşamışdır.

Həmin dövrün Azərbaycanı nəhəng bir tikinti meydanını xatırladırdı. Bakının və respublika rayonlarının siması

büsbütün dəyişmişdi. Bu gün Bakıya, Azərbaycanın rayonlarına gözəllik, yaraşlıq verən yüzlərlə yaşayış binaları, mehmanxanalar, ictimai binalar, məktəblər, mədəniyyət sarayları, iqtisadiyyatımızın özəyini təşkil edən fabriklər, zavodlar, nəhəng sənaye obyektləri, iri istehsal kompleksləri, su anbarları, Kür su kəməri, yaşıllıq zonaları, istirahət ocaqları, neçə-neçə yollar, o cümlədən yurdun şimal-qərb ucqarını paytaxta bağlayan Bakı-Balakən dəmir yolu, Dağlıq Qarabağın mərkəzə – Bakıya bağlılığını artırmaq üçün Xankəndinə dəmiryolunun çəkilməsi Heydər Əliyev zəkasının, onun yorulmaz fəaliyyətinin, bu böyük insanın bütün varlığına hopmuş vətən sevgisinin nəticəsi idi.

Bir çox mühüm istehsal sahələrinə görə Azərbaycan Sovet İttifaqında aparıcı yerlərdən birini tuturdu. Respublikada istehsal olunan 350 adda məhsul dünyanın 65 ölkəsinə ixrac olunurdu. Bu illərdə istehsal olunan sənaye məhsulları öz həcminə görə əvvəlki 50 ilə bərabər idi. Respublikada milli gəlirin ümumi həcmi 2,5 dəfə, sənaye istehsalı 2 dəfə, xalq istehlakı malları istehsalı 3 dəfə, kənd təsərrüfatında məhsul istehsalı 2,7 dəfə artmış, 250-dən çox yeni fabrik, zavod, istehsal sexləri tikilmiş, iki milyondan çox adamın mənzil şəraiti yaxşılaşdırılmışdı. 1970-1982-ci illərdə Azərbaycan Respublikası 12 dəfə müxtəlif ümumittifaq yarışlarında qalib çıxaraq, keçici qırmızı bayraqlara layiq görülmüşdü. Xalq təsərrüfatının inkişafı sahəsində əldə etdiyi nailiyyətlərə görə Azərbaycan 1970-ci ildə Oktyabr İnkilabı, 1972-ci ildə Xalqlar Dostluğu və 1980-ci ildə

Lenin ordenləri ilə təltif olunmuşdur.

Məhz həmin illər ərzində Bakıda ən böyük abadlıq işləri görülmüş, Azərbaycan memarlığının müasir əsərləri

sayılan, respublikanın siyasi və mədəni həyatında böyük rolu olan inzibati, saray, institut, nəşriyyat, tədris korpusu, kompleks və özünün görkəmi ilə şəhərə gözəllik verən neçə-neçə binalar tikilib istifadəyə verilmişdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü sayəsində çox sayda tarixi abidələrin bərpası mümkün olmuşdur. O, Azərbaycan xalqının tarixi keçmişində, mənəvi mədəniyyəti tarixində iz qoymuş böyük şəxsiyyətlərin abidəyə çevrilməsinin xalqın milli varlığına, milli özünüdərk duyğularının güclənməsinə son dərəcə müsbət təsir edəcəyini gözəl bilirdi. Heydər Əliyevin mədəniyyətimizə, tariximizə dərin ehtiram nümayiş etdirərək göstərdiyi qayğı sayəsində Bakının ən görkəmli yerlərində böyük şəxsiyyətlərin əzəmətli heykəlləri ucaldılmış, habelə onların mədəniyyət mərkəzinə çevrilən ev-muzeyləri yaradılmışdır.

Ulu öndər idarəetmə fəlsəfəsinin başlıca ideya istiqamətini xalqın milli özünüifadəsinin geniş vüsət alması, milli qürur hissənin güclənməsi və milli şüurun yüksəlişinə təkan verən sürətli inkişaf strategiyasının gerçəkləşdirilməsi təşkil etmişdir. Onun respublikaya rəhbərlik etməyə başladığı ilk günlərdən Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətlərinin yubileylərinin müntəzəm surətdə qeyd olunması bir ənənə halını almış, bu isə Azərbaycan xalqının ümummilliyet problemləri ilə sıx bağlı olub milli ruhun, milli özünüdərk yüksəlişi, xalqın tarixi yaddaşının özünə qayıtması, müstəqil dövlətçilik ideyalarının gerçəkləşdirilməsi üçün zəmin hazırlamışdı. Totalitar sistemin elm və mədəniyyət xadimlərinə, ziyalılara qarşı ağır təzyiqləri, təqib və təhdidləri Sovetlər Birliyinin bir çox başqa respublikalarında özünü aşkar hiss etdirdiyi halda, qorxmaz, cəsur, möhkəm iradə sahibi olması sayəsində Heydər Əliyev Azərbaycanda

yaradıcı insanlar üçün sərbəst düşünmək və düşündüyünü tam ifadə edə bilmək, Azərbaycanın dövlətçilik tarixində suverenliyi, müstəqilliyi təmin edən dəyərlərə aparən yola çıxmaq imkanı verən bir şərait yaratmışdı.

Bu dövrdə Nizaminin, Əcəminin, Nəsiminin, Tusinin, Molla Pənah Vaqifin, Aşıq Ələsgərin, Aşıq Alının, Üzeyir Hacıbəyovun, Müslüm Maqomayevin, Hüseyn Cavidin və başqa elm, ədəbiyyat, incəsənət xadimlərinin yubileyləri, Azərbaycanın professional teatrının 100 illiyi təntənə ilə qeyd olunmuşdu. Azərbaycan tarixinə və dilinə aid qiymətli elmi araşdırmalara yüksək dövlət mükafatları verilməsi ziyalıları bu sahələrdə fəaliyyətlərini genişləndirməyə ruhlandırmışdı. 1977-ci ildə Nizami Gəncəvi irsinin yenidən öyrənilməsi və təbliğ edilməsi haqqında qərar qəbul olundu, bu sahədə diqqətçəkən işlər görüldü. Bir vaxtlar “pantürkist” kimi damğalanaraq Sibirə sürgün edilmiş Hüseyn Cavidin cəsədinin qalıqları 1982-ci ildə İrkutsk vilayətindən gətirilərək Naxçıvanda doğma torpağa tapşırıldı.

Bütün bu xeyrixah işlərin təşəbbüskarı olan ümummilliyet liderimiz Heydər Əliyev faşizmə qarşı mübarizədə Azərbaycan xalqının oynadığı rolun düzgün qiymətləndirilməsi istiqamətində də səmərəli iş aparırdı. Məsələn, o, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Mehdi Hüseynzadənin Avropanın antifaşist hərəkatındakı qəhrəmanlığının təbliğinin, haqqında əsərlər yazılmasının, heykəllər ucaldılmasının təşəbbüskarı olmuşdur. İkinci Dünya müharibəsində Bakı neftinin həlledici amilə çevrilməsi istiqamətində Heydər Əliyevin inadla apardığı təşkilati işlər nəticəsində 1978-ci ildə paytaxtımıza Lenin ordeni verildi.

Ulu öndər 1977-ci ildə SSRİ Konstitusiyasını

hazırlayan komissiyanın üzvü və 1978-ci il Azərbaycan SSR Konstitusiyasını hazırlayan komissiyanın sədri kimi böyük dövlətçilik, təşkilatçılıq işi aparırdı. SSRİ Konstitusiyası hazırlanarkən ermənilər tərəfindən Azərbaycanın suveren hüquqlarının pozulmasına yönələn təxribat xarakterli cəhdlər Heydər Əliyevin qətiyyəti sayəsində aradan qaldırıldı. Bu Konstitusiyaya mövcud imkanlar daxilində xalqın mənəvi sərvətlərinin, xüsusən dilinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi üçün hüquqi əsasları genişləndirdi. Heydər Əliyevin siyasi iradəsi nəticəsində Azərbaycan dili respublikada hakim dil kimi konstitusiyada təsbit olundu və toxunulmazlıq statusu qazandı. Sonralar, müstəqillik illərində respublikaya rəhbərlik edərkən ölkə həyatının bütün sahələrində Azərbaycan dilinin mövqeyinin möhkəmləndirilməsi üçün böyük işlər görən Heydər Əliyev çıxışlarından birində demişdir: “Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, möhkəmlənməsi, inkişaf etməsi bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biridir. Bu, təkə dil məsələsi deyil, həm də azərbaycançılıq məsələsidir”. Təbii ki, ulu öndər qeyri-adi natiqlik qabiliyyətinə malik olmaqla bərabər, həm də Azərbaycan dilinin qanunlarını çox dəqiqliklə bilirdi. Onun müxtəlif səviyyəli tribunallarda söylədiyi nitqlər hamını heyran edirdi. Prezident müşavirlərdən birində yüksək vəzifə sahiblərinin Azərbaycan dilinin qanun və üslublarına uyğun gəlməyən müraciət formasından əsəbiləşərək dedi: “Bu nə müraciət formasıdır? Heydər Əliyev cənabları... Bunu haradan öyrənmisiniz? “Cənab Heydər Əliyev” demək lazımdır”.

Mövcud reallıqlar daxilində ulu öndərin məharətlə həyata keçirdiyi çoxsahəli siyasi-dövlətçilik fəaliyyəti

partiya, sovet, həmkarlar ittifaqları, komsomol və başqa ictimai təşkilatların işini xeyli canlandırmışdı. Onlar respublikanın iqtisadi, kadr, mənəvi potensialının sürətlə artırılmasında daha fəal iştirak etməyə başlamışdılar. Təbii ki, həmin illərdə Sovet İttifaqında əsas orta iqtisadi göstəricilərin artım sürətinin aşağı düşdüyü bir vaxtda Azərbaycanda bütün başlıca iqtisadi göstəricilərin durmadan artması bunun nəticəsi idi.

Müstəqilliyin 18-ci ilini yaşayan Azərbaycanda bu gün kadr probleminin olmaması ümummilli liderimizin böyük xidmətlərindən biridir. Heydər Əliyev hakimiyyətinin hələ ilk dövründən başlayaraq ölkədə milli kadr potensialının möhkəmləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Minlərlə azərbaycanlı gənc SSRİ-nin aparıcı təhsil və elm ocaqlarına göndərilirdi. Çünki ulu öndər bilirdi ki, elmin, mədəniyyətin və mənəviyyətin tərəqqisi ilə müşayiət olunmayan inkişaf bütövlükdə cəmiyyətin davamlı yüksəlişini təmin edə bilməz. Heydər Əliyevin milli dirçəliş, təməli həmin dövrdə qoyulmuş azərbaycançılıq ideologiyası ilk növbədə gənclərə istiqamətlənmişdir. 1970-ci illərin axırlarında SSRİ-nin müxtəlif ali məktəblərinə hər il 700-800 nəfər, 1980-ci illərin əvvəllərində isə hər il 1000-1400 nəfər gənc göndərilirdi ki, bunların da əksəriyyəti azərbaycanlılar idi. O, bu yolla iki məqsədə nail olurdu: respublikanın elmi və kadr potensialı yüksəlir, həmçinin isrtedadlı gənclərimiz xalqımızın mədəniyyətini, milli-əxlaqi dəyərlərini təbliğ etməklə Azərbaycan haqqında ona layiq olan rəy və təsəvvür formalaşdırırdılar. Hətta həmin gənclərin bir hissəsi təhsil aldıkları yerdə qalıb işləmişdir ki, onlar da hazırda keçmiş sovet məkanındakı Azərbaycan diasporunun özəyini təşkil edirlər.

Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyinin birinci dövrünü qeyd edərkən Cəmşid Naxçıvanski adına ixtisaslaşdırılmış məktəbin açılmasını xüsusi vurğulamaq lazımdır. Xalqın milli hərbi kadrları olmasının əhəmiyyətini yaxşı başa düşən general Heydər Əliyev bütün maneələrə və çətinliklərə baxmayaraq belə bir məktəbin açılmasına nail olmuşdu. 1970-ci illərdə Azərbaycandan hərbi təhsil müəssisələrinə oxumağa hər il 300-400 gənc göndərilirdi. 1970-1980-ci illərdə SSRİ-nin ali hərbi təhsil ocaqlarında ulu öndərin şəxsi təşəbbüsü ilə müxtəlif ixtisaslar üzrə 2000 nəfərdən çox azərbaycanlı zabıt hazırlanmışdır.

Bu gün tam əminliklə söyləmək olar ki, Azərbaycanın dövlət suverenliyi və iqtisadi müstəqilliyi, sistemli şəkildə artan xarici iqtisadi əlaqələri, dünya iqtisadiyyatına get-gedə daha dərindən inteqrasiya olunması 1970-1985-ci illərdə təməli qoyulmuş xalq təsərrüfatı potensialına əsaslanır. Qeyd etmək lazımdır ki, dünya sosializm sisteminin və böyük Sovet imperiyasının dağıldığı dövrdə Azərbaycan SSR artıq öz inkişaf səviyyəsinə və çoxsahəli iqtisadiyyatına görə SSRİ-nin müttəfiq respublikaları içərisində özünü yaşatmağa qadir ola biləcək ikinci respublika idi.

Heydər Əliyev 1976-cı ildə Sov.İKP MK Siyasi Bürosu üzvlüyünə namizəd seçildi. O, bu vəzifənin verdiyi geniş imkanlardan Azərbaycanın inkişafı naminə məharətlə istifadə edirdi. Partiya lideri olmaqla bərabər, o, həm də SSRİ Ali Sovetinin deputatı, onun yuxarı palatası olan İttifaq Sovetinin sədr müavini, habelə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı və Rəyasət Heyətinin üzvü kimi geniş dövlətçilik fəaliyyəti göstərirdi.

Xalqın dahi oğlu Sovet İttifaqı kimi böyük bir dövlətin zəngin iqtisadi potensialından və geniş imkanlarından istifadə edərək Azərbaycanı tərəqqi yoluna çıxarmaq siyasəti yeridirdi. Böyük siyasətçi iqtisadiyyat (o cümlədən kənd təsərrüfatı) və mədəniyyətin müxtəlif sahələrində öz vətəninin, xalqının inkişafı üçün zəruri olan ən vacib məsələlər barədə əvvəlcə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosu, Mərkəzi Komitənin plenumları, Kommunist partiyasının qurultayları səviyyəsində əlverişli qərarlar qəbul edilməsinə nail olur, sonra da bütün xalqımızı həmin qərarların icrasına səfərbər edir, doğma Azərbaycanın tərəqqisi uğrunda yorulmadan, gecəli-gündüzlü mübarizə aparırdı. Məsələn, ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə SSRİ rəhbərliyi – Sov.İKP MK və SSRİ Nazirlər Soveti Azərbaycanın iqtisadi inkişafı üçün olduqca böyük əhəmiyyətə malik beş mühüm qərar qəbul etmişdir. Azərbaycanın xalq təsərrüfatının hər-tərəfli inkişafına xidmət edən həmin qərarların nəticəsində ittifaq fondundan respublikaya külli miqdarda vəsait ayrılmışdır.

Heydər Əliyevin şəxsiyyəti, çoxcəhətli idarəçilik istedadı, siyasi-dövlətçilik fəaliyyəti 1982-ci ilin noyabrında onun Moskvaya – yüksək dövlət vəzifəsinə irəli çəkilməsi və Sov.İKP MK Siyasi Bürosuna üzv seçilməsi ilə nəticələndi. Bu yeni vəzifə mürəkkəbliyinə və miqyasına görə Heydər Əliyevin əvvəlki fəaliyyəti ilə heç bir müqayisəyə gəlməzdi. SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində Heydər Əliyev ən çox quruculuq işlərini həyata keçirmişdi. Bu illərdə Azərbaycan özünün inkişafı üçün SSRİ-nin mümkün olan bütün imkan və vasitələrindən maksimum

bəhrələnmişdi. İndiyədək postsovet məkanında dövlət və ictimai xadimlər, sadə insanlar Heydər Əliyevin gördüyü işlər haqqında dərin minnətdarlıq hissi ilə söz açırlar.

Sovet İttifaqının siyasi idarəçiliyinə daxil olan, hökumətdə xüsusi yer tutan Heydər Əliyev sosial-iqtisadi kompleksin ən vacib sahələrinə rəhbərlik edirdi. İttifaq əhəmiyyətli 15 böyük nazirlik onun tabeçiliyində fəaliyyət göstərirdi. Lakin Sovet dövlətinin yeni başçısı Mixail Qorbaçov bu qədər nüfuzlu, istedadlı dövlət xadimi olan müsəlman-türk oğlunu öz yanında görmək istəmirdi. Belə ədalətsiz münasibətə etiraz olaraq, 1987-ci ildə Heydər Əliyev partiyada və dövlətdə tutduğu bütün vəzifələrdən istefa etdi.

Bu dövrdə respublika rəhbərlərinin fəal iştirakı ilə ittifaq rəhbərliyi Heydər Əliyevin ləkələnməsi üçün görünməmiş kampaniyaya başladı. Ancaq bütün bu cəhdlər iflasa məhkum idi. Çünki Heydər Əliyev yenə də əvvəlki kimi xalq tərəfindən sevilir, həmçinin respublikada çox böyük nüfuz və təsirə malik idi.

Heydər Əliyev 1990-cı ilin 20 yanvarında sovet qoşunlarının Bakıda törətdiyi qanlı faciə ilə əlaqədar ertəsi gün Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyində bəyanatla çıxış edərək, xalqımıza qarşı törədilmiş cinayətin təşkilatçıları və icraçılarının cəzalandırılmasını tələb etmişdi. O, Dağlıq Qarabağda yaranmış kəskin münaqişəli vəziyyətlə bağlı SSRİ rəhbərliyinin ikiüzlü siyasətinə etiraz əlaməti olaraq Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının sıralarını tərk etmişdi.

Ulu öndərin 1990-cı ilin yayında Moskvadan vətənə qayıdaraq Naxçıvan Ali Sovetinin deputatı, sonra isə sədri seçilməsindən sonra Azərbaycanın bu kiçik hissəsi böyük

siyasətin obyektinə çevrilmiş, Naxçıvanda millətin gələcəyi ilə bağlı ümumdövlət və regional məsələlər həll edilməyə başlanmışdı. Onun rəhbərliyi altında muxtar respublika Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinə doğru irəliləməsində bayraqdar rolunu oynayırdı. SSRİ-nin saxlanması üçün keçirilən qondarma referendum burada boykot edilmiş, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı dövlət bayrağı kimi ilk dəfə burada qəbul olunmuş, rus (sovet) qoşun hissələri muxtar respublikadan çıxarılmış, 1990-cı ilin 20 yanvar faciəsinə həqiqi siyasi qiymət verilmişdi.

Heydər Əliyevin muxtar respublikaya rəhbərlik etməsi Azərbaycanın bu qədim diyarının erməni işğalından xilas olmasında başlıca rol oynamışdır. Bununla birlikdə, həmin dövrdə ölkədə vəziyyət günbəgün pisləşirdi. XX əsrin sonlarında yenidən müstəqillik qazanmaq kimi tarixi fürsəti əldə edən Azərbaycan qısa vaxtdan sonra onun itirilməsi təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışdı. Hakimiyyət böhranı 1993-cü ilin iyununda kulminasiya həddinə çatmış, xaos və anarxiya ölkəni bürümüş, vətəndaş müharibəsi həddində olan qarşıdurma nəinki dövlət müstəqilliyimizi, hətta milli varlığımızı belə birbaşa hədəfə almışdı.

Öz mürəkkəbliyi və ziddiyyətləri ilə səciyyələnən son onilliklərdə dünyanın siyasi xəritəsində baş vermiş dəyişikliklər, yeni müstəqil dövlətlərin yaranması qüdrətli milli liderlərin siyasi səhnəyə çıxmasını zəruri etmişdi. Belə bir dövrdə əsrlər boyu arzulanan güclü Azərbaycan dövlətini qurmaq, xalqımızı problemlər mənəğənəsindən xilas etmək missiyasını yalnız Heydər Əliyev kimi şəxsiyyət yerinə yetirə bilərdi. Əgər 1969-cu ildə onun birinci gəlişi Azərbaycana dirçəliş və çiçəklənmə gətirmişdisə, 1993-cü

ildə ikinci dəfə gəlişi ilə xalqa, millətə qurtuluş gətirdi. Beləliklə, 1993-cü ilin may-iyun aylarında hökumət böhranının son dərəcə kəskinləşməsi ilə ölkədə vətəndaş müharibəsinin baş verməsi və müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi yarandıqda Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevin hakimiyyətə gətirilməsi tələbi ilə ayağa qalxdı. Ona görə də Azərbaycanın o zamankı rəhbərləri Heydər Əliyevi rəsmən Bakıya dəvət etməyə məcbur oldular. Ulu öndər 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Ali Sovetinin sədri seçildi, iyulun 24-də isə Milli Məclisin qərarı ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərini həyata keçirməyə başladı. 1993-cü il oktyabrın 3-də ümumxalq səsverməsi nəticəsində Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçildi.

Bu qayıdıyla, Heydər Əliyev müdrik siyasəti ilə Azərbaycan dövlətçiliyini məhv olmaq təhlükəsindən xilas etdi. Ölkənin ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi-mədəni həyatında, beynəlxalq əlaqələrində dönüş yarandı, elmi əsaslara, beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun şəkildə müstəqil dövlət quruculuğu prosesi başlandı. Amma bütün bunlara nail olmaq üçün ilk növbədə ölkədə ictimai-siyasi sabitliyi təmin etmək lazım idi. Çünki sabitlik olmadan dağılmış iqtisadiyyatın bərpasına, xarici sərmayələrin cəlb olunmasına, dövlət quruculuğu işinin həyata keçirilməsinə nail olmaq mümkün deyildi. Ümummillə lider Heydər Əliyevin qətiyyətli söyləri nəticəsində bu sahələrdə ciddi tədbirlər görüldü. Ən əsası isə Azərbaycan dövlətçiliyinin varlığına böyük təhlükə olan 1994-cü ilin oktyabr və 1995-ci ilin mart dövlət çevrilişi cəhdlərinin qarşısı alındı, günahkarlar cəzalandırıldı. Bununla da hakimiyyətə silah yoluyla gəlmə cəhdlərinə birdəfəlik son qoyuldu, ölkədə

möhkəm, davamlı sabitlik təmin edildi, demokratiyanın inkişafı üçün sağlam şərait yaradıldı. Heydər Əliyevin ikinci dəfə ölkə rəhbərliyinə qayıtması və sözün əsl mənasında “Ömrümün qalan hissəsini xalqıma bağışlayıram!” – deyə öz xalqına sahib çıxması böyük fədakarlıq idi.

Ankaradakı Bilkənd Universitetinin qurucusu, dünya şöhrətli alim İhsan Doğramacı Heydər Əliyev şəxsiyyətini qiymətləndirərkən demişdir: "Heydər Əliyev zəmanəmizin nadir yetişdirdiyi dövlət xadimlərindəndir. Heydər Əliyev yaşadığı fırtınalı həyatı boyu hər zaman xalqını, Vətəni düşünmüşdür. Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsi və öz xalqının xoşbəxtliyi üçün çırpınmışdır. Azərbaycanın ən çətin anlarında Vətəni xilas etmək üçün misilsiz fədakarlıqlar göstərmişdir... O, ölkəsini bəlalardan qurtaran dövlət başçısıdır".

Azərbaycan real təhlükələrlə üzləşdiyi dövrdə xalqın tələbi ilə hakimiyyətə qayıdaraq ölkəni böhrandan xilas etdiyinə görə milyonlarla insanın müraciəti əsasında Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 15 iyun gününü dövlət bayramı – Milli Qurtuluş Günü elan etmişdir.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtdığı dövrdə ən ümdə, vacib məsələlərdən biri xəyanətkar qərb qonşumuş, işğalçı Ermənistanın getdikcə genişlənən təcavüzünün qarşısını almaq idi. Ulu öndərin həyata keçirdiyi təxirəsalınmaz tədbirlər nəticəsində bir tərəfdən Azərbaycanın milli maraqlarını qorumağa qadir olan nizamlı silahlı qüvvələr yaradıldı, torpaqlarımızın müdafiə olunması ilə bağlı mühüm addımlar atıldı, digər tərəfdən atəşkəsə nail olmaq üçün bütün siyasi və diplomatik vasitələr işə salındı. Bununla da güclü əks zərbələr alan düşmən danışıqlara getməyə məcbur

oldu və 1994-cü il may ayının 12-də atəşkəs haqqında saziş imzaladı.

Ümumxalq məhəbbəti qazanan ulu öndərin bitməz-tükənməz enerjisi xalqı yaradıcılıq uğurlarına ruhlandırmışdır. Tarixin yetirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən olan Heydər Əliyevin parlaq siyasi zəkası sayəsində iki əsrin və iki minilliyin qovuşduğu Azərbaycan öz milli-mənəvi dəyərlərini qoruyaraq, üçüncü minilliyə inamla qədəm qoymuşdur. Heydər Əliyevin zəkası bütün sədləri yararaq və qarşıya çıxan heç bir çətinliyə baxmayaraq, Azərbaycanı olduqca mürəkkəb zamanın dalğaları arasından salamat çıxarıb ona həm regionda, həm də dünyada layiqli yer qazandırmışdır.

Nadir dövlət xadimlərindən olan Heydər Əliyev vətənin ən ağır bir dövründə xalqın gələcək taleyi üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürərək, bir çox siyasi xadimin edə bilmədiyi və bilməyəcəyi işləri gerçəkləşdirmiş, qloballaşan dünyanın ən aktual çağırışlarına cavab vermək bacarığı nümayiş etdirmişdir. Bütün həyatı boyu daim xalqını, vətəninə düşünən Heydər Əliyevin qəlbi Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmlənməsi, xoşbəxt gələcəyi üçün çırpınmışdır.

Təbiətin ona bəxş etdiyi bir çox nadir keyfiyyətləri sayəsində Heydər Əliyev uzaqgörən şəxsiyyət kimi tarixi hadisələrin gedişini irəlicədən müəyyən edə bilir, milli tarix üçün olduqca böyük əhəmiyyət daşıyan qərarlar qəbul edilən zaman əsl vətənpərvər mövqeyi nümayiş etdirir, tam qətiyyətlə hərəkət etməyi bacarırdı. Şəxsiyyətindəki qətiyyət onun geniş auditoriya qarşısında çıxışlar edərkən çox vaxt bədahətən söylədiyi fikirlərdə parlaq əksini tapmışdır.

Sarsılmaz məntiq üzərində qurularaq qeyri-adi dərəcədə böyük təsir gücünə malik məruzə və nitqləri Heydər Əliyevin fəlsəfi və siyasi dünyagörüşündəki dərinliyin və genişliyin açıq ifadəsi idi.

Ümummilli liderimiz azərbaycançılıq ideyalarının yayılmasına və bu ideyaların bütün dünyada yaşayan soydaşlarımızın birləşdirici bir amalına çevrilməsinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Azərbaycan ziyalısını son yüzilliklərdə ən ciddi bir şəkildə düşündürən milli dirçəliş problemləri bütöv şəkildə Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə strateji dövlət siyasətinə, elmdən, sosiologiyadan və fəlsəfədən əməli siyasət müstəvisinə keçmişdir. O, xarici ölkələrə səfərləri zamanı həmin ölkələrdə yaşayan azərbaycanlılarla görüşür, onları tarixi vətənlə sıx əlaqə saxlamağa çağırırdı. Xaricdə Azərbaycan diasporunun təşkilatlanması sahəsində görülən işlər tədricən öz bəhrəsini verirdi. Bu işi dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldıran ulu öndərin fərmanı ilə ayrıca struktur – Xarici Ölkələrdə Yaşayan Azərbaycanlılarla İş üzrə Dövlət Komitəsi (hazırda Diasporla İş üzrə Dövlət Komitəsi adlanır) yaradıldı. Bu istiqamətdə ən mühüm hadisələrdən biri Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 2001-ci ilin noyabrında Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi olmuşdur. Ümummilli liderimiz həmin qurultaydakı nitqində Azərbaycanın dövlət strategiyası olan azərbaycançılığı xüsusi vurğulamışdır: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq”.

Heydər Əliyev siyasi hakimiyyətə qayıdaraq parlamentin sədri kimi fəaliyyətə başladığı vaxtdan Azərbaycanda hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğunun əsas vəzifələrdən biri olduğunu bəyan etmişdir: “Biz Azərbaycanda demokratik müstəqil respublika quraraq, sivilizasiyalı cəmiyyət uğrunda mübarizə apararaq, ümumi dünyəvi, bəşəri dəyərlərin hamısından istifadə etməliyik... Bizim yolumuz demokratiya yoludur. Müstəqil Azərbaycanda demokratik, hüquqi dövlət qurulmalıdır. Azərbaycan dövləti demokratik prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərməlidir, öz tarixi ənənələrindən bəhrələnərək, dünya demokratiyasından, ümumbəşəri dəyərlərdən səmərəli istifadə edərək demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə getməlidir”.

Bu məqsədə çatmaq üçün isə ilk növbədə demokratik qanunlar qəbul edilməli idi. Həmin qanunların təməlini isə Konstitusiyaya təşkil edir. Müstəqil Azərbaycanın Prezidenti Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanmış və 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş ilk Konstitusiyası belə bir bünövrəni təmin etdi. Daha sonra hüquqi dövlət qurulmasına yönəldilən islahatların aparılması məqsədi ilə Hüquq İslahatları Komissiyası yaradıldı. Prezidentin bilavasitə rəhbərlik etdiyi Komissiya dövlətin hüquqi bazasının yaradılması, möhkəmləndirilməsi və inkişafında, yeni məhkəmə sisteminin qurulmasında, hüquq-mühafizə orqanlarının işinin təkmilləşdirilməsində, Azərbaycanın hüquq sisteminin Avropa kontinental hüquq sisteminə inteqrasiyasında mühüm rol oynamışdır. Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti sayəsində hüquqi dövlət quruculuğu məqsədi ilə siyasi, iqtisadi, sosial, hüquqi islahatlar həyata keçirilmiş, cəmiyyətdə demokratik dəyərlərin

möhkəmləndirilməsi yolunda mühüm addımlar atılmışdır. Ölkədə demokratik, azad, ədalətli və şəffaf seçki sistemi, siyasi partiyaların və qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyəti üçün hər cür şərait yaradılmışdır. Kütləvi informasiya vasitələri tam sərbəst şəkildə fəaliyyət göstərir, məlumat azadlığı təmin edilir. Cəmiyyət və dövlət həyatında baş verən dəyişikliklər, Azərbaycanın Avropa hüquq məkanına qoşulmasından irəli gələn reallıqlar nəzərə alınaraq, Əsas Qanuna dəyişikliklər və əlavələr edilməsi üçün 2002-ci il avqustun 24-də və 2009-cu il martın 18-də ümumxalq səsverməsi yolu ilə referendum aktları qəbul olunmuşdur. Bununla da insan və vətəndaş hüquqları üçün təminat genişləndirilmiş, onların daha yüksək səviyyədə qorunmasına şərait yaranmışdır.

Müstəqil Azərbaycanın beynəlxalq birlikdə öz yerini tutması, Azərbaycan həqiqətlərinin dünyada tanınması məhz Heydər Əliyevin xidmətləri sayəsində mümkün olmuşdur. Yalnız onun yenidən siyasi hakimiyyətə qayıtmasından sonra Azərbaycan özünün geosiyasi imkanlarını gerçəkləşdirə bilmiş, ölkənin beynəlxalq aləmdən təcrid olunmaq təhlükəsi aradan qalxmışdır. Heydər Əliyev dünya siyasət meydanında cərəyan edən proseslərə təsir baxımından həmişə öz sözü, sanbalı ilə seçilmişdir.

Ümummillə liderimizin rəhbərliyi altında Azərbaycan dövlətinin xarici siyasəti, dünyanın aparıcı dövlətləri və beynəlxalq təşkilatları ilə əlaqələri milli maraqlara və uzaqgörən siyasi perspektivlərə əsaslanan xətlə inkişaf etmişdir. Heydər Əliyevin xarici siyasət məsələlərinə müstəsna əhəmiyyət verməsi, beynəlxalq miqyasda etiraf olunan uğurlu və cəsarətli addımlar atması, milli məqsədlər naminə

ən nüfuzlu tribunalardan bacarıq və məharətlə istifadə etməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin bu günü və gələcəyi baxımından son dərəcə əhəmiyyətli olmuşdur. Onun fəal diplomatiyası nəticəsində Azərbaycan dünyanın demokratik dövlətlərinin və aparıcı beynəlxalq təşkilatların ölkəmizə, onun zorla cəlb olunduğu silahlı münaqişəyə münasibətinin əsaslı surətdə dəyişməsinə nail ola bilmişdir. Heydər Əliyevin xarici siyasətinin əsasını sülh, beynəlxalq hüquq normalarına, sərhədlərin toxunulmazlığına, dövlətlərin ərazi bütövlüyünə hörmət və qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq prinsipləri təşkil etmişdir. Azərbaycanın xarici tərəfdaşları açıq etiraf edirlər ki, Heydər Əliyev dövlətin xarici siyasət konsepsiyasını düzgün və dəqiq quraraq, onu dünya inkişafının qlobal meyilləri ilə əlaqələndirmişdir.

Ulu öndər Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsində atəşkəs əldə edildikdən sonra əsas diqqəti xaricdəki havadarlarından hər cür yardım və dəstək alan Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində Azərbaycanın düşər olduğu bəlaları, münaqişənin əsl səbəbləri barədə həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmağa, ölkəmizin üzləşdiyi ən ağır problemin sülh yolu ilə aradan qaldırılmasına yönəlmişdir. Bu məsələlər ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda və xaricdə dövlət və hökumət başçıları ilə görüşləri və danışıqları, BMT, Avropa Şurası, ATƏT, NATO, İslam Konfransı Təşkilatı və digər beynəlxalq və regional təşkilatların tədbirlərində iştirakı zamanı daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Təəssüf ki, təcavüzkar Ermənistanın qeyri-konstruktiv mövqeyi, habelə dünyada hələ də mövcud olan ikili standartlar siyasəti Cənubi Qafqazda

davamlı sülh, təhlükəsizlik və tərəqqiyə ən böyük maneə olan bu münaqişənin həllinə imkan verməmişdir.

Bu istiqamətdə fəaliyyət hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən də cəsarətlə davam etdirilir. Artıq dünyanın bir sıra dövlətləri, beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən Avropa Şurası Ermənistanı işğalçı dövlət, Dağlıq Qarabağ rejimini isə separatçı rejim kimi tanıyır, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyir. Beynəlxalq ictimaiyyətin bu problemə diqqəti getdikcə artır və əminlik ki, Azərbaycanın haqq işi qalib gələcək, ölkəmizin ərazi bütövlüyü bərpa olunacaqdır.

“İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir!” – prinsipinə əsaslanan ümummilli liderin fəaliyyətinin ən mühüm, strateji əhəmiyyətli istiqamətlərindən biri bazar münasibətlərinə keçidin tələblərinə uyğun bir şəkildə iqtisadi siyasət hazırlayıb reallaşdırmaq, ölkə iqtisadiyyatını böhrandan qurtarıb dirçəliş və inkişaf yoluna çıxarmaq idi. Təsadüfi deyildir ki, Azərbaycanın yeni neft strategiyasının işlənilib hazırlanması bu baxımdan atılmış ilk və həyati əhəmiyyətli addım olmuşdur. 1994-cü il sentyabr ayının 20-də dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması nəticəsində ümummilli lider Heydər Əliyev nəinki neft strategiyasının təməlini qoydu, yeni neft əsrini başlatdı, ümumiyyətlə Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının ana xəttini müəyyən etmiş oldu. Beləliklə, müdrik siyasətçi dünyanın diqqətini Cənubi Qafqaz regionuna cəlb etdi, Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən dünya birliyinə inteqrasiyasının təməlini qoydu. Bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatının əsas arteriyalarını təşkil edən Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-

Supsa neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin ideya əsasları və sağlam bünövrəsi məhz o zaman atıldı.

Heydər Əliyev neft strategiyasının məqsədləri barədə demişdir: “Azərbaycan 1994-cü ildən özünün yeni neft strategiyasını həyata keçirməyə başlamışdır. Bu strategiyanın əsas mənası, mahiyyəti və prinsipləri ölkənin təbii sərvətlərindən, o cümlədən neft və qaz yataqlarından Azərbaycan xalqının rifahı naminə daha səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir”.

Heydər Əliyevin yeni neft strategiyasının həyata keçirilməsinin zirvəsi, şübhəsiz ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsidir. Onun reallaşdırılmasına göstərilən təzyiqlər, bu yoldakı maneə və çətinliklər çoxlarına məlumdur. Lakin ulu öndərin cəsarəti, qətiyyəti və müdrikliyi bütün bunların qarşısını aldı və əfsanədən reallığa çevrildi. Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın yeni neft strategiyasının ölkəmiz üçün əhəmiyyətini qısaca olaraq belə səciyyələndirmişdir: “Şübhə yoxdur ki, əgər 1994-cü ildə Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi, cəsarəti olmasaydı, biz bütün bu nailiyyətləri əldə edə bilməzdik. Ümumiyyətlə, indi təsəvvür etmək çətinidir ki, əgər biz xarici şirkətlərlə bu işlərə başlamasaydıq, Azərbaycanın indiki vəziyyəti necə olardı?”.

Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən iqtisadi siyasət Azərbaycan iqtisadiyyatının davamlı inkişafına yol açdı. Onun müəyyənləşdirdiyi və hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsini iqtisadiyyatın sosial yönümlüliyünün təmin olunması və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi təşkil edir.

Son illər əldə edilən iqtisadi artım ölkədə həyata keçirilən dinamik inkişaf strategiyasının məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirilə bilər. Belə ki, 2008-ci ilin dövlət büdcəsindən əhalinin sosial müdafiəsinə yönəldilmiş xərclərin məbləği 2003-cü illə müqayisədə 5,2 dəfə artmışdır. Əmək haqqı və əmək pensiyalarının baza hissəsi il ərzində artırılaraq 75 manata çatdırılmışdır. 2009-cu ilin 1 yanvarından əmək pensiyalarının sığorta hissəsi 20,8% həcmində indeksləşdirilmişdir. Bunun nəticəsində təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 50%-dən çox artaraq 99 manata çatmışdır. Bundan əlavə, büdcə təşkilatlarında əmək haqları orta hesabla 50% artırılmış, 2008-ci il üçün ehtiyac meyarının həddi 55 manat, 2009-cu il yanvarın 1-dən 60 manat məbləğində təsdiq edilmişdir. 2009-cu ilin əvvəlinə ölkədə orta aylıq əmək haqqı 268 manat olmuşdur ki, bu da 2008-ci ilin müvafiq dövrünə nisbətən 24,2%, 2003-cü illə müqayisədə isə 3,5 dəfə çoxdur. İnsanların həyat səviyyəsinin daha da yüksəldilməsi məqsədi ilə regionlarda aparılan məqsədyönlü işlər nəticəsində 2003-cü ilin oktyabr ayından başlayaraq, 2009-cu il 1 yanvar tarixinə kimi 26 641 yeni müəssisə, 766 277 yeni iş yeri, o cümlədən 547 573 daimi iş yeri açılmış və bu iş yerlərinin 80%-i ölkənin regionlarını əhatə etmişdir.

Regional inteqrasiya proseslərində iştirak etmək Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf konsepsiyasının tərkib hissəsidir. Azərbaycanın şərqlə qərbi, şimalla cənubu birləşdirən əsas nəqliyyat dəhlizlərinin qovuşuğunda yerləşməsi qloballaşma baxımından təkcə regional layihələrdə deyil, həm də beynəlxalq layihələrdə əhəmiyyətini artırmışdır.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə GUAM təşkilatının yaranması bir sıra dövlətlərin mənafelərinin siyasi və iqtisadi cəhətdən birləşdirilməsi yolunda ilk addım olmuşdur. Azərbaycan Avropa Birliyinin dəstəyi ilə həyata keçirilən TRASEKA – Böyük İpək yolunun bərpası layihəsinin təşəbbüslərindən biri və onun fəal iştirakçısıdır. Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə arasında imzalanmış “Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmiryol xətti haqqında” Sazişə müvafiq olaraq Türkiyə və Gürcüstanın ərazilərində dəmir yolu xətlərinin inşası və yenidənqurulması işləri aparılır və yaxın gələcəkdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında birbaşa dəmir yolu əlaqəsinin yaradılması ilə Qara dəniz və Xəzəryanı ölkələrinin Avropanın dəmir yolu şəbəkəsinə qoşulması mümkün olacaqdır. Bununla yanaşı, Orta Asiyanın enerji resurslarını Azərbaycan vasitəsilə Avropa bazarına maneəsiz çıxara biləcək NABUCCO layihəsi artıq reallaşmaq üzrədir. Beləliklə, Heydər Əliyevin müdrikliyi sayəsində Azərbaycan Cənubi Qafqazda lider dövlətə çevrilmiş və onun iştirakı olmadan bölgədə hər hansı iri miqyaslı layihənin həyata keçirilməsi qeyri-mümkün olmuşdur.

Heydər Əliyevin doğma Azərbaycan, xalqımız, bütün region üçün gördüyü misilsiz işlər özlüyündə nə qədər böyük və əhəmiyyətli olsa da, bunların əzəmətini olduğu kimi dərk etmək bizim üçün bəlkə də hələ çətinidir. Yəqin ona görə ki, bu dahi insanın müasiri olduğumuz üçün bütün bu nəhəng işlər bizə adi görünür. Ona görə də “Azərbaycan xalqı Heydər Əliyevin böyüklüyünü hələ bundan sonra daha dərindən dərk edəcəkdir”, “Heydər Əliyevin xalq qarşısındakı xidmətlərinin əsl qiymətini gələcək nəsillər verəcəkdir” deyənlərlə razılaşmamaq mümkün deyildir.

Bu gün Heydər Əliyev siyasi məktəbinin varisi və layiqli davamçısı ölkə Prezidenti Cənab İlham Əliyevdir. Belə ki, cənab İlham Əliyevin hələ 2003-cü ildə Prezident kimi səlahiyyətlərinin icrasına başladığı ilk gündən hakimiyyəti xalqa xidmət vasitəsi hesab etdiyini bildirməsi heç də təsadüfi deyil. Ölkə başçısının ümummilli lider Heydər Əliyev siyasi xəttini yüksək səviyyədə davam və daha da inkişaf etdirməsi müasir dövrdə Azərbaycanın dinamik tərəqqisini şərtləndirən mühüm amildir. Ənənəyə sadıq qalaraq, yeni iş yerləri açılır, əhalinin sosial rifahı yüksəlir, dövlət büdcəsinin gəlirləri artırılır, Azərbaycan idxal edən ölkədən ixrac edən ölkəyə çevrilir. Regionların inkişafı və durmadan aparılan abadlıq və yenidənqurma işləri, təhsil sistemindəki islahatlar və uğurlu nəticələr, neft bazarındakı üstün mövqe, səhiyyə sisteminin müasir standartlara cavab verməsi, turizmin və idmanın inkişafı Prezident İlham Əliyevi Azərbaycanda alternativsiz liderə, Cənubi Qafqaz regionunda isə Heydər Əliyevdən sonra gələn ikinci böyük siyasi xadimə çevirir.

Son prezident seçkisində də Azərbaycan xalqı yekdilliklə layiqli liderinə səs verərək İlham Əliyevə ikinci dəfə onu təmsil etmək hüququnu verdi. Xalqımızın cənab İlham Əliyevə olan böyük inam və etimadının arxasında bu görkəmli şəxsiyyətin uzun illərdən bəri Vətən və millət qarşısında göstərdiyi tarixi xidmətlər, gərgin və şərəfli əmək dayanır. Eyni zamanda cənab Prezidentin hər bir qələbəsi heç şübhəsiz, ümummilli lider Heydər Əliyevin həmişəyaşar və daim müasirliklə səsləşən ideyalarının alternativsizliyinə olan ümumxalq inamının təntənəsidir.

Bakının dağüstü hissəsində, öz fəaliyyətləri ilə Azərbaycanı və xalqımıza şan-şöhrət gətirmiş neçə-neçə görkəmli insanın əbədi uyuduğu, son iki ildə artıq ümumxalq ziyarətəgahına çevrilmiş Fəxri Xiyabanda Heydər Əliyevin qranitdən yonulmuş gözəl bir abidəsi var. Bu abidə ümummilli liderimizin məğrur baxışları uzaqlara, sanki bizlərə əmanət qoyub getdiyi müstəqil Azərbaycanı gözləyən işıqlı gələcəyə zillənmişdir. Hələ bundan sonra da ölkəmizin müxtəlif guşələrində Böyük Azərbaycanlının neçə-neçə abidəsi qoyulacaqdır. Lakin Azərbaycanın dahi oğlu ən böyük abidəsini hələ sağlığında özü ucaltmışdır. Bu abidə ürəyində Vətən, xalq məhəbbəti olan hər bir azərbaycanlının qəlbindədir. Ona görə də nə qədər ki, müstəqil Azərbaycan var, nə qədər ki, Azərbaycan xalqı var, ulu öndər Heydər Əliyev ürəklərdə daim yaşayacaqdır. Məhz ulu öndərin müəyyənləşdirdiyi prinsiplərlə gündən-günə inkişaf edən zəngin və qüdrətli Azərbaycanın fonunda tam məsuliyyətlə demək olar ki, müasir dövlətimizin qurucusu, ümummilli lider Heydər Əliyev bu gün də bizimlədir, sabah da bizimlə olacaqdır!

ƏVƏZ BAYRAMOV

*Az.DİU-nin Elm və informasiya texnologiyaları üzrə prorektoru
iqtisad elmləri doktoru, professor*

**Dövlət müstəqilliyi qlobal inkişaf prosesində:
Heydər Əliyevin baxışlar sistemi**

*Birinci dərəcəli məsələ,
birinci dərəcəli vəzifə ümumxalq,
ümummilli mənafeyimizdir.
Heydər Əliyev*

Ümummilli mənafeələrin əsas təminatçısı olan dövlətə münasibətdə “birölcülü” yanaşma davam etməkdədir. Qlobal iqtisadi gerçəkliyin ifrat “obyektivləşdirilməsinə”, spontan qaydanın maksimum effekt verə biləcəyi inamına istinadla dövlətin yeri, rolu və funksiyalarının mahiyyət dəyişkənliyinə canatma müasir elmi fikrin əsas tədqiqat obyektlərindən birinə çevrilmişdir. Söhbət, dövlət müstəqilliyinin inkişafa əngəlləyici təsir göstərməsindən, qlobal rifahın yaxşılaşdırılması prosesində (əslində, proses əks istiqamətlidir) müəyyən məhdudiyyətlər sistemi tətbiq etməsindən və ümumiyyətlə, müasir makroproseslərin başlıca maneəsinə çevrilməsindən gedir. Ulu öndər Heydər Əliyev qeyd edirdi ki, “... Müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindirsə, onun saxlanması daimi, əbədi olması bundan da çətinidir.”

Qlobal qarşılıqlı asılılığın getdikcə gücləndiyi bir şəraitdə dövlət müstəqilliyinin hər hansı bir çərçivədə

məhdudlaşdırılması, milli hökumətin suveren hüquqlarının müəyyən bir hissəsinin fəvqəl-hökumət qurumlarına, yaxud beynəlxalq təşkilatlara (ölkənin üzv olduğu təşkilatlardan söhbət gedir) həvalə edilməsi dünya çapında artıq təbii proses xarakteri almaqdadır. Regional inteqrasiya blokları çərçivəsində qeyd edilən istiqamətdə həyata keçirilənlər daha qabarıq şəkildə təzahür etməkdədir. Müasir elmi baxış prosesin həqiqətən təbii xarakterə malikliyini, qaçılmazlığını və hər bir ayrıca götürülmüş ölkənin dayanıqlı inkişafının təminatında həlledici rol oynadığını birmənalı şəkildə təsbit etməkdədir. Belə bir tezisdən çıxış edirlər ki, mürəkkəb sistemlərin effektiv idarə olunması üçün idarədən mexanizmin özü heterogen xarakter daşmalıdır. İnteqrasiya prosesinin məntiqi yekunu kimi regional səviyyədə əldə olunanların, yaxud gözlənilənlərin yetərli olmadığı, hər halda, sözün müstəqim mənasında qapalılıq yaratdığını əsas gətirərək qlobal miqyasda dövlətin “yox edilməsi” prosesinə start verilmişdir. Qlobal tənzimləmə adı altında həyata keçirilən kooperasiya və siyasətin planetar səviyyədə “razılaşdırılması”nın zəruriliyi ön plana çəkilmişdir. Əslində, baş verənlər tənzimləmədən daha çox birbaşa idarəetmə təəssüratı yaradır. Bu prosesə paralel olaraq “suveren dövlət” konseptinin yeni interpretasiyaları meydana çıxmağa başlamışdır. Artıq qlobal politoloji fikir “əməliyyat suverenitetindən” bəhs edir. Başqa sözlə, söhbət müxtəlif beynəlxalq normalar, iki və çoxtərəfli razılaşmalara istinadla suverenliyin məhdudlaşdırılmasından gedir. Digər tərəfdən, “pozitiv”¹ və “neqativ” (qismən asılı) suverenitet anlayışları

¹ Ильин М. Политическая глобализация: институциональные изменения/

da elmi leksikona daxil edilmişdir. Yəni daha konkret şəkildə ifadə etsək, söhbət suverenliyin məhdudlaşdırılması dərəcəsi ilə əldə olunacaq iqtisadi effektin adekvatlığından gedir. Yəni müasir iqtisadi fikir qlobal gerçəkliyin ortalığa çıxardığı hadisə və proseslərin ardınca “sürünərək” ümum-milli səviyyədə “itki → fayda” dixotomiyasının ölçü vahidlərini (oxu: çəki daşları) və ölçməni həyata keçirəcək “tərəzi”ni qurmağa çalışır. “İtki” (dövlət müstəqilliyinin müəyyən həddə qədər məhdudlaşdırılması) ilə “fayda” (əldə ediləcək iqtisadi effektin dərəcəsi) arasında “bərabərlik” yarandığı təqdirdə, bu proses bütövlükdə məqsədyönlü hesab edilir.

İfrat dərəcədə bəsit, birtərəfli xarakter daşıyan, birölcülü məntiqlə nəzəri “əsaslandırılması” həyata keçirilən yanaşmanın yanlışlığı ulu öndərin problemə baxışı çərçivəsində qabarıq şəkildə təzahür edir.

“Həqiqəti heç vaxt gizlətmək, həqiqətin üstünü basdırmaq olmaz”¹ deyən dahi siyasətçi sözügedən “tərəzi”nin bir yox, çoxlu sayda çəki daşlarının olduğunu və ümumiyyətlə, “tərəzi”nin prosesləri düzgün “çəkə” bilmə iqtidarında olmasını şübhə altına almışdır.

Heydər Əliyev ölkə → dünya münasibətlərinin nə vaxtsa, inkişafın hansısa bir pilləsində vahidləşməyə gətirib çıxaracağını, tam haqlı olaraq, təbii xarakterli yaranış kimi səciyyələndirməyin əleyhinə idi. Mövcudluq və inkişafın milli özünəməxsusluq və milli azadlıqla sıx determinoloji bağlılığından çıxış etməklə qeyd edirdi ki, “... Cəmiyyətimizi

Грани глобализации. М.: 2003

¹ Heydər Əliyev. Müdrik fikirlər. I cild, Bakı, 2008, səh. 159.

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi, milli azadlığı, milli ənənələri prinsipləri əsasında tərbiyə etmək lazımdır”¹.

Bütövlükdə cəmiyyətin nə vaxtsa qloballaşma prosesinin hərəkətverici qüvvəsinə çevriləcəyinə olan inam mənasızlıqdan başqa bir şey deyildir. Əksər tədqiqatçılar (məs., P.Draker²) qloballaşma prosesinin 4 əsas aktorunu fərqləndirir: Dövlət, regional birliklər, dünya maliyyə bazarları, Trans-Milli korporasiyalar. Eyni zamanda, sadalanan aktorları “qismən asılı dəyişənlər” kimi xarakterizə edir. Həmçinin, onların qarşılıqlı asılılıqda olduqlarını, lakin birbirinə nəzarət etmədiklərini yazır. Göründüyü kimi, “cəmiyyət” aktorların sırasında deyildir.

Bununla yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, postmodern cəmiyyətində fərd tamqiymətli beynəlxalq aktora çevrilir. Demokratiyanın eninə və dərininə inkişafı fərdi ön plana çıxarır. Əslində demokratiya müstəqil yaranmış, müstəqil mahiyyət deyildir. Demokratiya – törəmədir. Birgə yaşayış qaydalarından – sözün geniş mənasında proseslərin təşkili və idarələnməsi, cəmiyyət daxili qarşılıqlı münasibətlərdən törəmədir. Ümummilli liderimiz tam haqlı olaraq göstərirdi ki, “... Demokratiyanın inkişafı üçün iqtisadiyyat inkişaf etməlidir.”³ Demokratiya – birinci deyildir. Əks mövqeli yanaşma anarxiyaya gətirib çıxara bilər. Demokratiya – açıqlıq, şəffaflıqla yanaşı gələcək gün aspektində etibarsızlıq və əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi mümkün olmayan yeni yaranışları ortalığa çıxarmaq iqtidarındadır. Başqa sözlə, əvvəlcədən gələcək idarəetmə formalarının necə və hansı

prinsiplərlə yaranacağını bilmək mümkünsüzdür. Məhz bu baxımdan, təhlükə heç də bütün makroprosesi əhatə etmir. Yaxud elə bir komponenti dəyişmək imkanına yiyələnir ki, nəticədə sözügedən makroprosesin mahiyyətində kardinal dəyişikliklər labüd xarakter alır.

Bu anlamda dövlət müstəqilliyi və onun komponentlərinə münasibətdə metodoloji individualizmdən yararlanmaq yalnızdır.

Doğru yol ULU Öndərin ifadə etdiyi və konkret olaraq “sosial kapital” kimi ümumiləşdirilən konsepti ön plana çıxarmaqdan ibarətdir.

Bu anlayışın müxtəlif yönümlü interpretasiyaları var. Hakim yanaşma ondan ibarətdir ki, hər şeyi (birbaşa) məsrəflərdən əldə edilən effektlə ölçmək yanlışlıqdır. O cümlədən, dövlət müstəqilliyinə yanaşmada yalnız iqtisadi effekti ön plana çəkmək düzgün yanaşma hesab edilə bilməz.

Sosial kapital bir konsept olmaq etibarını ilə “xalis” iqtisadi çərçivəyə sığmır. Bu anlayışın real məzmunu iqtisadi, sosial və siyasi vektorların kəsişdiyi nöqtədə formalaşır.

Sosial kapital “Davranışın qeyri-formal normaları kimi təzahür etməklə formal hüquqi institutları tamamlayır.”¹

Elə buradaca haşiyəyə çıxaraq qeyd edək ki, sosial institutlar yalnız ona görə “işləyə” bilirlər ki, onların formalaşdırdığı qaydalar ayrıca götürülmüş fərdin, yaxud fərdlərin deyil, cəmiyyətin əksəriyyətinin təfəkkür və davranış vərdişlərindən qaynaqlanırlar.

¹ Yenə orada, səh. 155.

² Drucker P. The New Realities. L., 1990, p. 110.

³ Heydər Əliyev. Müdrik fikirlər. I cild, Bakı, 2008, səh. 28.

¹ Coleman J. Foundation of Social Theory. Cambridge, 1990

Bəzi tədqiqatçılar sosial kapitalın əsas tərkib üsürlərini fərqləndirirlər: Cəmiyyətdaxili üfiqi əlaqələrin inkişafı; cəmiyyətdaxili sosial əlaqələr; dövlət və vətəndaş cəmiyyəti arasında əlaqələr; institutların keyfiyyəti.¹ Sonralar sadalanan tərkib elementlərinə daha biri – cəmiyyətin birliyi də əlavə olundu² (yəni, cəmiyyətin bütün üzvlərinin sosial-iqtisadi imkanlara çıxışının təminatı).

Bütün bunlar müsbət işarəli əks-əlaqə doğurmaqla inkişafın dayanıqlılığının təminatında müstəsna rol oynayırlar. Sadalananlarla inkişaf səviyyəsi, eləcə də iqtisadi artım arasında çox sıx determinoloji bağlılıq mövcuddur. Bu o deməkdir ki, əks prosesdə, yəni sosial həmrəylik və sosial əməkdaşlığın yoxluğu şəraitində tənəzzül qaçılmaz olur.

Başqa sözlə, sosial kapitalı formalaşdıran proses ikili rol oynamaq iqtidarındadır: sosial əməkdaşlığın formalaşması inkişafa, əks nəticə isə tənəzzülə aparır. Məhz bu aspekti nəzərə alaraq Heydər Əliyev birmənalı şəkildə qeyd edirdi ki, "... Vətəndaş birliyi, vətəndaş həmrəyliyi – bu, bizim üçün çox vacibdir."³

Əgər, nəzərə alsaq ki, sosial həmrəylik sosial əməkdaşlığın və yekun olaraq, sosio-mədəni – bir az dərinə getsək – milli identikliyin əsas bazasıdır və bundan kənarında dayanıqlı inkişafa nail olmaq mümkünsüzdür, onda dahi siyasətçinin niyə məhz bu aspekti qabartdığını aydın şəkildə dərk etmək olar.

¹ Woolcock M. Social capital and Economic development // Theory and Society. 1998: NC2

² Kitzen J., Easterly W. Woolcock M. On "Good" Politicians and "Bad" Policies: social cohesion, Institutions and Growth // World Bank/ Policy Research Working Paper. September 2000, N 2448.

³ Heydər Əliyev. Müdrik fikirlər. I cild, Bakı, 2008, səh. 28.

Qlobal səviyyədə isə problemin qoyuluşu ifrat mürəkkəbliyi və çoxşaxəliliyi ilə nəzər-diqqəti cəlb edir. Ümumplanetar səviyyədə dayanıqlı inkişafın daxili məntiqindən çıxış etməklə, sözün həqiqi mənasında konkret dilemma qarşıya çıxır:

Birləşmək → parçalanmaq dilemması! Başqa sözlə, söhbət qloballaşma → lokallaşma dixatomiyasının "davranış tərzinə" verilən interpretasiyalardan gedir.

Bir sıra müəlliflər qloballaşma → lokallaşma reallığını qloballaşmanın paradoksu kimi səciyyələndirirlər. M.Turen¹ yazır ki, iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələrin qloballaşması və individualizmin yüksəlişi qloballaşma və fraqmentarlaşma arasında mübarizəyə təkan vermişdir. Ç.Xendi² isə sözün tam mənasında, ziddiyyətlər kompleksindən söhbət açır. Onun fikrincə, qloballaşma kütləvi təşkilatların, o cümlədən, dövlət, həmkarlar ittifaqları, siyasi partiyalar, korporasiyalar, bir sözlə, şaquli idarəetmə prinsipləri əsasında yaranmış hər şeyin böhranına səbəb olmuşdur. "Kiçik sosium"lar (kooperasiya, qarşılıqlı etimad əsasında formalaşmış qurumlar) istisnadır.

Bu tipli yanaşmalarda bizim üçün maraqlı ola biləcək cəhət problemə metodoloji baxışın məntiqi, yaxud məntiqsizliyi ilə bağlıdır. Belə ki, heç cür anlamaq mümkün deyildir ki, "lokal icma", yaxud "lokal sosium", yaxud "lokal ümumilik" deyəndə nəyi nəzərdə tuturlar? Əgər söhbət ayrıca götürülmüş bir ölkənin, yaxud regional inteqrasiya blokunun əhalisindən gedirsə, onda problemin anlaşılmazlıq dərəcəsi daha da şiddətlənir. Yəni, bir ölkənin əhalisi "xalq",

¹ M.Tourain. Le bouleversement du monde.Paris., 1995.

² Handy H. The Age of Paradox. Boston, 1994.

“millət” məhfumları ilə ifadə edilərkən, ona “lokal icma” demək olarmı? Digər tərəfdən, diqqət mərkəzində vətəndaş cəmiyyəti, yaxud onun ayrı-ayrı struktur elementləridirsə, onda problemi bu sayaq da ifadə etmək lazımdır. Və nəhayət hər iki halda (millət, sosium, yaxud vətəndaş cəmiyyəti) əsas təsir rıçaqları dövlətin əlində olduğu üçün qloballaşmanın “lokala ” təsiri, yaxud təhdidi heç vaxt birbaşa yönümlü olmayacaqdır və ola da bilməz. Ortada dövlət var və onu bütün bu proseslərdən sərf-nəzər etməyə yönəldilmiş “elmi” baxışların iflası uğrayacağı gün heç də uzaqda deyildir.

Beləliklə, qloballaşma → lokallaşma dixotomiyasının əksliklərin mübarizəsi kimi, yəni iki müstəqil prosesin ziddiyyətli əksliyi kimi qələmə vermək yalnışlıqdır. Belə ki,

1. Lokallaşma – özünü qoruma instinktinin hərəkətə keçməsi və sistemli xarakter almasıdır. Lokallaşma → əslində müstəqil, öz-özünə meydana gələn (yəni, özbaşına) proses deyildir. O, qloballaşmanın doğurduğu bir prosesdir.
2. Lokallaşma → terminin etimologiyasına zidd olsa da, ümummilliyədə “qapanma” deməkdir (təbii ki, mütləq “qapanmadan” söhbət getmir).

Milli səviyyənin daxilində baş verən lokallaşmanın qloballaşma ilə bağlılığı yoxdur, yaxud bu bağlılıq yalnız o halda yarana bilər ki, “ümummilliyə” dediyimiz şey olmasın, dövlət siyasi səhnədən silinsin və s.

Fikrimizcə, dövlətin “öləcəyini” deyənlər keçən əsrdə marksistlərin yol verdikləri yanlışlığı təkrarlamaqdan başqa bir şey ifadə etmirlər.

Dövlət müstəqilliyinin məhdudlaşdırılması (qloballaşmanın “məntiqi” nəticəsi kimi) fonunda baş verə biləcək

hadisələrə münasibətdə ulu öndər əsas mahiyyəti önə çıxarmış və kifayət qədər aydın şəkildə - “... Azərbaycan xalqının mənlisi – milli mənlilik, milli qüruru hər şeydən üstündür”¹ – deyimini başlıca yanaşma təzi kimi ortalığa qoymuşdur.

Problemə “birölçülü” yanaşmanın yararsızlığı hər şeydən əvvəl, mövcud baxışlar sisteminin natamamlığından qaynaqlanır. Heydər Əliyev dövlət müstəqilliyini milli azadlığın əsas qoruyucu mexanizmi hesab edirdi. Müstəqilliyin hər hansı bir dərəcədə məhdudlaşdırılması elə həmin proporsiyada milli azadlığın müəyyən çərçivəyə alınması deməkdir.

Problemə sistemli yanaşma sərgiləyən ulu öndər dövlət müstəqilliyinin hər hansı bir dərəcədə məhdudlaşdırılmasının iqtisadi sferada da fəsadlar doğuracağını dahi uzaqgörənliklə ifadə etmişdir.

Hal-hazırda dünya çapında baş verən proses və hadisələr Heydər Əliyevin gəldiyi qənaətlərin tam doğru olduğunu üzə çıxarmaqdadır. Belə ki, neoliberal inkişaf paradigmasının mahiyyətinə adekvat olaraq proseslərin zamanın axarına buraxılması, iqtisadi məkanda virtuallaşmanın birmənalı qəbulu arzu edilməz nəticələrlə yekunlaşa bilər. Hazırda həm qlobal, həm də regional və milli səviyyələrdə reallığın virtuallaşması prosesinin intensivlik dərəcəsi yüksələn xətlə getməkdədir. Proses artıq bütün təsəvvür edilən və edilməyən sərhədləri keçməkdə, konkretləşməkdə, konkret varlığın virtuallaşmasını reallığa çevirməkdədir. Yəni, virtual reallıq → virtual varlıq

¹ Heydər Əliyev. Müdrik fikirlər. I cild, Bakı, 2008, səh. 28.

(mahıyyət fərqlılıyını nəzərə almadan) eyniyyəti aktual reallığın təbii “görünüşlü”, immanent xassəli törəməsi kimi meydana çıxmaqdadır. Düzdür, o, aktual reallığa xas olan məkan, zaman, hərəkət və inkişaf konseptlərini özündə ehtiva edir, həmçinin, ideal-artefakt və virtual spesifik xassələrə malikdir. Lakin qeyd edilən atributika aktual reallıqla eyni “davranış” tərzinə malik deyildir. Belə ki, virtual reallıqda məkan-zaman prosesləri fundamental səciyyəli sabit keyfiyyətlərlə birmənalı olaraq bağlı deyildir. Zaman axıcılığı subyektiv istəkdən asılı olaraq pozula, dayandırılı, gücləndirilə, yaxud ləngidilə bilər. Başqa sözlə, keçmişdən indiyə və gələcəyə yönəllik zaman hərəkəti mütləq dəyişmə statusu daşımır. Yəni prosesin istənilən nöqtəsində geriyyə dönüş mümkündür. Qeyd edilən aspekt virtual reallığın anlaşılmaz, qərribə xassələr kəsb etməsini, gerçəklikdə mövcud olan səbəbiyyətlə izahı mümkünsüz olan “hoqqalar” doğurmasını şərtləndirən əsas cəhətdir. Virtual reallıq, əslində yabancı təbiətli reallıqdır. Bu reallıq həqiqi mövcud olan reallıqdan daha çox azadlığa (məhdudiyyətsiz) malikdir və bəzi hallarda (əsasən iqtisadi sferada) insan motivasiyasının “bespredeli” kimi xarakteristikaya da yiyələnmə bilər.

Belə varlığın paradoksalılığı ondadır ki, “mövcud” olan həqiqətdə yoxdur.

Dahi uzaqgörənliklə məhz qeyd edilən yönümlü prosesləri nəzərdə tutaraq Heydər Əliyev deyirdi ki: “... Hadisələr gerçəkləşdikdən sonra tədbirlər haqqında fikirləşməyə başlayan daim uduzur.”¹ Deyimin mahiyyətində son

¹ Azərbaycan XXI əsrin və III minilliyin ayrıcında, Bakı, 2001, səh. 35.

dərəcə sadə məntiq durur: Əgər Azərbaycan neoliberal inkişaf paradıqmasının çərçivəsində hərəkət etsə idi, onda maliyyə sferasının “əlahiddələşməsi” qaçılmaz olacaqdı. Qeyd edilən əlahiddələşmə öz-özlüyündə böhrana aparan, makrosabitliyi birbaşa təhdid edən böyük bir problemdir. Hələ bu azmış kimi, bir tərəfdən də maliyyə vəsaitlərinin virtuallaşması sürət götürəcəkdı. Başqa çıxış yolu sadəcə olaraq, yoxdur. Belə ki, iqtisadi inkişafın daxili məntiqindən çıxış etsək, “əlahiddələşən”, sistemdən ayrılaraq müstəqil mahiyyət yaradan istənilən şey ya geriyyə - çıxdığı yerə qayıtmalı, ya da virtuallaşmalıdır.

Eyni zamanda, onu da qeyd etmək lazımdır ki, müasir qlobal iqtisadi gerçəkliyin az qala əsas xarakteristikası kimi çıxış edən qeyri-müəyyənliyin fonunda virtuallaşmaya olan meylin nədən qaynaqlandığını anlamaq mümkündür. Belə ki, müəyyən sərhədlərə qədər (bu sərhədlərin maksimumu gerçək varlıqdan uzaqlaşma məsafəsi ilə müəyyənləşir; təəssüf ki, böhranlar şəklində) virtual reallığın subyektiv iradəyə tabeçiliyi, yaxud belə bir görüntünün yaradılması idarə edən subyektə - insanda qələbə eyforiyası doğurur. Lakin bu hal keçici xarakter daşıyır. Qeyd edilən yönümlü inkişaf trayektoriyası istisnasız olaraq böhranla yekunlaşır.

Beləliklə, ümummillı liderimiz dövlət müstəqilliyinin məhdudlaşdırılmasını yalnızlıq hesab edir və təklif olunan variantların gerçəklikdən qaynaqlanmadığını, sosiomədəni bütövlük çərçivəsində rəasional yozumunun mümkün-süzlüyünü ön plana çıxarırdı.

Tarixin sınağından çıxmış və gerçək məzmunlu həqiqət kimi səciyyələnmən Heydər Əliyev yanaşmasının struktur prinsipləri bu gün də cənab Prezident İlham Əliyev tərəfin-

dən böyük ustalıqla tətbiq edilməkdədir. Ümummilli mənafeələrin təminatı yolunda “.. istənilən mübarizəyə hazırəm” deyən cənab İlham Əliyevin Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini daha da möhkəmləndirəcəyinə, onu əbədi edəcəyinə heç bir şübhə yoxdur.

RASİM HƏSƏNOV

*Az.DİU-nin nəzdində İqtisadi
Araşdırmalar Elmi-Tədqiqat
İnstitutunun direktoru, iqtisad
elmləri doktoru, professor*

Azərbaycan iqtisadiyyatında Heydər Əliyev mərhələsi

Müasir Azərbaycan tarixində çağdaş inkişafımızın istənilən prizmadan qiymətləndirilməsində, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin struktur yaradıcı əhəmiyyət daşıyan fəaliyyətini xatırlamamaq mümkün deyildir. Ulu öndərin iqtisadi inkişafımızın təmin edilməsindəki rolunun hərtərəfli qiymətləndirilməsi, fikrimizcə, iqtisadi tarix sahəsində, xüsusi tədqiqat mövzusu olmalıdır. Ona görə də, bir və ya bir neçə, ayrıca yazılmış məqalə çərçivəsində bu böyük irsi, yetərinə dəyərləndirməyi mümkünsüz hesab edirik. Bununla belə, iqtisadi sistemimizin formalaşmasında mahiyyət etibarını ilə, bütöv bir mərhələ xarakteri daşıyan dövr ərzində, Ulu öndərin, təşəbbüsü və həlledici iştirakı ilə, həllini tapmış, bəzi məsələlər haqqında mülahizələrimizi bildirməyi zəruri hesab edirik.

Heydər Əliyevin çağdaş iqtisadi tariximizdə fəal iştirakı keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlayır. Sovet idarəçilik və təsərrüfatçılıq sistemi çərçivəsində, SSRİ-nin geridə qalmış əyalətlərindən biri olan Azərbaycan Respublikasının faktiki rəhbəri seçildikdən sonra Heydər Əliyevin çoxcəhətli fəaliyyətinin mühüm istiqamətini, respublika iqtisadiyyatının dirçəldilməsi problemləri təşkil etmişdir. Bu

fəaliyyətin çoxşaxəli, çoxsaylı və strateji xarakterli, bilavasitə iqtisadi nəticələrinə toxunmayaraq, idarəetmə məharəti və sosial-siyasi nəticələrinin əsas istiqamətlərini qısaca olaraq aşağıdakılar kimi ifadə edə bilərik:

- İqtisadiyyatın faktiki fəaliyyət sahələrinin, o cümlədən kənd təsərrüfatının və sənayenin mövcud sahələrinin məhsuldarlığının artırılması və coğrafi yerləşdirilməsinin tədrici təkmilləşdirilməsi. Bu addımın nəticəsində, məsələn, respublika ərazisinin mövcud istehsal sahələri daxilində ixtisaslaşması və məhsuldarlığın, səmərəliliyin nisbi artımına nail olunmuşdur.
- Sənaye sahələrinin coğrafiyasını genişləndirməklə, yeni sənaye rayonlarının formalaşdırılması və daha vacibi, emal dərinliyi yüksək olan sənaye sahələrinin, o cümlədən elektrotexnika, elektronika, məişət texnikası, hərbi sənaye və s. sahələrin yaradılması və inkişafı təmin edilmiş, bütövlükdə iqtisadiyyatın yeni dəyər yaratması potensialı əsaslı şəkildə genişləndirilmişdir.
- İqtisadi inkişafın nəticəliliyi və səmərəliliyinin artırılmasında ənənəvi olaraq və bütün dünyada, həlledici amillərdən birinin işçi qüvvəsinin maddi və mənəvi stimullaşdırılması olduğunu dərk edərək, ilk dəfə olaraq Azərbaycan fəhləsi və kəndlisinin maddi güzəranın yaxşılaşdırılması, onların qazanclarının artırılması, dövlətin ən ali mükafatlarına təqdim olunması, seçkili dövlət idarəetmə orqanlarında fəal iştirakının təmin edilməsi və bütövlükdə sadə əməkçilərin cəmiyyətin elitar təbəqəsinə daxil olmasının mümkünlüyünün təcrübədə təsbit edilməsi, iqtisadi fəaliyyətin cəmiyyətin və dövlətçiliyin bazisi olması ideyasını təsdiq-

lənmiş oldu.

- Ulu öndər Heydər Əliyevin həmin dövrdəki mühüm xidmətlərindən biri iqtisadi idarəetmədə yeni yanaşmanın yaradılması hesab edilməlidir. Buraya, respublika rəhbərliyinin mütəmadi olaraq, hətta ən ucqar ərazilərdə yerləşən əkin sahələri və sənaye müəssisələri ilə yerində tanış olması və problemlərin yerində, aşkarlıq şəraitində həllinin axtarılması, elm, mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin bilavasitə sadə əməkçilərlə, onların iş yerində təmaslarının qurulması və s. kimi addımlarla, əməyin yeni mənəvi stimullaşdırma sisteminin formalaşdırılması aid edilə bilər.

SSRİ tərkibindəki dövrdə, Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyinin iqtisadiyyatda yaratdığı nəticələrin sayını çoxaltmaq və genişləndirmək mümkündür. Eyni zamanda, təəssüflə qeyd etməyi vacib hesab edirik ki, 1969-1982-ci illərdə iqtisadiyyatımızın artıq formalaşdırılmış, fəaliyyətdə olan işlək mexanizmlə sistem, qısa bir müddət ərzində, 1987-1993 illərdə, yumşaq desək, diletant idarəçiliyin nəticəsində əsaslı şəkildə deqradasiyaya məruz qaldı. Elmi məqalənin çərçivə məhdudluğunu nəzərə almaqla, həmin məsələlərə epizodik toxunmaqla, sonrakı şərhlərimizdə əsasən, müstəqillik dövründə, ölkəmizin iqtisadi inkişafında, Ulu öndərin rəhbərliyi ilə əldə olunmuş nailiyyətləri şərh etməyi daha məqsəduyğun hesab edirik.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasından ötən dövrdə ölkə iqtisadiyyatının ümumi inkişafının qiymətləndirilməsi üçün iqtisadi sistemin formalaşması və transformasiya faktorunun rolu istinad nöqtəsi hesab oluna bilər. Çünki dövlətçiliyin möhkəm-

ləndirilməsi və müstəqilliyin uzunömürlüyünü təmin edə biləcək iqtisadi fundamentin yaradılması və gücləndirilməsi, meyarı baxımından, transformasiya proseslərinin səmərəliliyi və nəticəliliyi çox mühumdür.

Son on beş ildə ölkədə aparılan iqtisadi siyasətə və o cümlədən, onun tərkib hissəsi olan radikal islahatlara arqumentli qiymət verilməsi, ən aşağısı, iqtisadi inkişafımızın perspektiv paradiqmasının formalaşdırılması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Belə ki, ötən dövrdə Azərbaycanda aparılan iqtisadi siyasətin ən mühüm xüsusiyyəti, inkişafın əsaslı islahatlar şəraitində təmin olunmasıdır. Məlum olduğu kimi, dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsi, Azərbaycanda yeni, bütöv iqtisadi sistemin qurulmasını, radikal islahatların vacib vəzifəsinə çevirmişdir. Eyni zamanda yeni sistemin, müstəqil fəaliyyət qabiliyyətinin təmin olunması, dünya təcrübəsinin müsbət dərslərinin nəzərə alınmasını tələb etdiyindən, islahatların ikinci əsas vəzifəsi kimi, təsərrüfat mexanizminin bazar prinsiplərinə uyğunlaşdırılması zərurəti yaranmışdır.

Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonrakı ilk illərdə (1991-1993) iqtisadi idarəetmədə bir sıra islahat xarakterli tədbirlər aparılsa da sistemli və ardıcıl siyasətdən əsər-ələmət yox idi. Əslində dövlətin məqsəd və strateji hədəflərini ifadə edən konseptual, ideoloji baxışlar mövcud deyildi.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin inkişaf və transformasiya hədəfləri ilk dəfə 1993-cü ilin iyun ayının 15-də, xalqın təkidi ilə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri seçilmiş Heydər Əliyevin parlamentin tribunasındakı ilk çıxışında bəyan olunmuşdur: **“Siyasətdə və iqtisadiyyatda**

sərbəstlik, hüriyyət, insan azadlığı, insan haqlarının qorunması və sərbəst iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri bərqərar olmalıdır”.

Ulu öndərin bu bəyanatı müasir Azərbaycanın çağdaş iqtisadi inkişaf strategiyasında sistemli transformasiyanın başlanğıcı hesab edilməlidir. Dövlət rəhbəri kimi özünün ilk çıxışında, **“İstədiyimiz məqsədlərə çatmaq üçün vəzifə, iqtisadiyyatın bütün sahələrində islahatlar aparmaqdan və bu islahatlar vasitəsi ilə Azərbaycanın mövcud iqtisadiyyatını, sərbəst iqtisadiyyat prinsipləri əsasında irəlilətməkdən ibarətdir”** deməklə, ulu öndər, faktiki olaraq, islahatların istiqamətini göstərirdi. Eyni zamanda o, xüsusi qeyd edirdi ki, **“Bazar iqtisadiyyatı prinsiplərini tətbiq edərək, sərbəst iqtisadiyyata geniş yol verərək və onu əsas yol hesab edərək, bunların hamısını əhalinin bütün təbəqələrinin rifah halının sosial vəziyyətinin yaxşılaşmasına yönəlməliyik”.**

Heydər Əliyevin inkişaf strategiyası, dərin elmi məntiq üzərində qurulsa da, o, dahiyənə tərzdə dünya təcrübəsinin dərslərindən müdrik nəticələr çıxararaq, eyni zamanda qeyd edirdi ki, **“Azərbaycanda iqtisadi islahatlar ideologiyaya əsasən deyil real həyat həqiqətlərinə uyğun aparılacaq”.**

Dahi Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu iqtisadi inkişaf strategiyasının evolyusiyasını və onun əməli nəticələrini daha düzgün qiymətləndirmək üçün dövlət müstəqilliyimizin start şəraitini nəzərə almaq vacibdir. Qeyd etmək lazımdır ki, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, məhz Heydər Əliyevin fəaliyyəti nəticəsində, bütün xüsusiyyətləri ilə bərabər, Azərbaycan iqtisadiyyatı, keçmiş SSRİ tərkibində, kifayət qədər yüksək, lakin birqiymətli müsbət qiymətləndirilməyən inkişaf

səviyyəsinə malik olmuşdur. Müstəqillik ərəfəsinin son iyirmi illik dövründə, Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı rəvan getməmişdir. Məsələn, 1970-80-cı illərdə respublikada iqtisadi artımın orta illik sürəti 1960-70-cı illərdəki 5,2%-dən 7,4% qalxdığı halda, 1980-90-cı illərdə kəskin azalmışdır. 1981-85-ci illərdə orta artım sürəti 4,9% olmuş, 1986-90-cı illərdə isə artım sürəti orta hesabla ildə 5-6% azalmağa başlamışdır. 1989-cu ildə isə istehsal həcmnin mütləq azalması baş vermiş və 1990-cı ildə ölkədə milli gəlir əvvəlki ilə nisbətən 7% azalmışdır.

Əsasən təbii xammalın, ucuz və bol işçi qüvvəsinin intensiv istifadəsinə əsaslanan material və enerji tutumlu sahələrin inkişaf etdirilməsi iqtisadiyyatın, struktur böhranları üçün "münbit" quruluşunun formalaşmasına şərait yaratmışdır.

Məhsuldar qüvvələrin inkişafının "Ümumittifaq" mənafeələrinə tabe etdirilməsi, direktiv idarəetmədən, "effektli tələb" idarəçiliyinə keçiddə multiplikativ reqressiya doğurmuşdur.

İqtisadi inkişafda yol verilmiş nöqsanlar, ümumi iqtisadi yüksəlişə mane olduğu kimi, əhalinin sosial vəziyyətinə də öz mənfi təsirini göstərmişdir. Belə ki, 90-cı illərin əvvəlində Azərbaycan həyat səviyyəsini səciyyələndirən əksər göstəricilər üzrə keçmiş İttifaqda ən axırıncı yerləri tuturdu.

Keçmiş SSRİ-nin dağılması ərəfəsində Azərbaycan iqtisadiyyatının düşdüyü şəraitin qısa xarakteristikası sübut edir ki, Dövlət müstəqilliyinin bərpası, iqtisadi böhranın dərinləşməsi kimi arzuolunmaz faktla eyni vaxta təsadüf etmişdir.

Təbii ki, belə şəraitdə iqtisadi transformasiya müəyyən faktorların ciddi təsirinə məruz qalmalı olmuşdur. Bunların ən

vacibləri və obyektiv hesab olunanları, müstəqil ölkənin, bütöv iqtisadi sistemin, yaradılmasının təsərrüfat münasibətləri və mexanizminin əsaslı dəyişdirilməsi və hərbi-siyasi çaxnaşmalar şəraitində aparılmasının məcburiliyi olmuşdur.

Ötən dövrdə aparılmış iqtisadi islahatların xarakterini qiymətləndirmək üçün, onun çərçivə şərtlərini və iqtisadi sistemin ümumi dinamikasına və inkişaf mərhələlərinə adekvat aktual vəzifələrini müəyyənləşdirmək zəruridir. Qeyd olunduğu kimi, Azərbaycanda iqtisadi sisteminin transformasiyası ötən dövrdə aşağıdakı iki ən mühüm məqsədə istiqamətləndirilmişdir:

- müstəqil ölkəyə məxsus bütöv iqtisadi sistemin yaradılması;
- təsərrüfat mexanizminin bazar prinsipləri üzrə transformasiya olunması.

Bütün digər vəzifə və məqsədləri özündə birləşdirən, bu iki qlobal hədəfin reallaşdırılması iki sistemdən kənar istiqamətləndiricisi olmuşdur. Bunların birincisi, mahiyyət etibarilə, heç də obyektiv xarakterli olmayan cəlb olduğumuz müharibə, ikincisi isə əsasən obyektiv mahiyyətli dünya təsərrüfat sisteminin inkişaf tendensiyasıdır.

İslahatların bütöv iqtisadi sistem yaratmaq məqsədi, mahiyyət və ardıcılıq baxımından ilkin hesab olunur. Həm də bu, daha çox institusional struktur xarakterli məsələdir. Onun əsas vəzifələri sırasına, milli valyutanın və milli bank-kredit sisteminin, vergi-gömrük sisteminin yaradılması; ölkədə fəaliyyət göstərən bütöv iqtisadi agentlər üçün, hüquqi və idarəetmə baxımından vahid məkanın formalaşdırılması; özünü inkişaf və dayanıqlığın təminedicisi potensialının bərpası

üçün, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi; zəruri proporsiyaların yaradılması və s. aiddir.

Heydər Əliyev strategiyasına əsaslanan, iqtisadi sistemin transformasiyası yönündə görülmüş işlər, Azərbaycanın iqtisadi islahatlar modelini və onun analitik xüsusiyyətlərini, formalaşdırmağa imkan verir.

Dinamik inkişaf məntiqinə malik olan, iqtisadi transformasiya modelinin, ötən dövrdəki realizasiyasının ən mühüm xüsusiyyəti kimi, onun inkişafının aşağıdakı üç istiqamətdə cəmlənməsi hesab oluna bilər.

1. Ölkənin əsas təbii-iqtisadi ehtiyatlarının aktiv təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunması: - belə ehtiyatlara Xəzərin karbohidrogen yataqları; geosiyasi mövqeyin yaratdığı tranzit potensialı; şəxsi mülkiyyətə verilmiş torpaq və nəhayət yüksək əməksevərliyə malik əhali potensialı aid olunur.

2. Liberal-demokratik yönümlü, bazar prinsiplərinə əsaslanan təsərrüfat mexanizminin yaradılması. Bu istiqamətdə ən vacib vəzifələrə, xüsusi mülkiyyətə əsaslanan, sahibkarlıq mühitinin yaradılması; ölkənin maliyyə-bank sisteminin liberallaşdırma yönündə islahatı; dövlət iqtisadi idarəetmə sisteminin, istehsalın idarəedicisindən, əsas ictimai xidmətlərin təminatçısına çevrilməsi; iqtisadiyyatın dövlətsizləşdirilməsi, o cümlədən torpaq islahatı və özələşdirmənin həyata keçirilməsi aiddir.

3. Ölkə iqtisadiyyatının ardıcıl tədbirlər vasitəsi ilə açılması, onun dünya təsərrüfat sistemində rəqabət qabiliyyətinin təmin olunması. Bu istiqamətdə fəaliyyət, qlobal və regional, funksional və sahə iqtisadi birliklərində fəal siyasətin təmin olunmasını nəzərdə tutur.

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyevin, iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə baxışlarını səciyyələndirən, ən mühüm cəhətlərdən biri – islahatların həyata keçirilməsinin, öncül istiqamətlərinin, düzgün və məntiqli ardıcılıqla seçilməsindən ibarət olmuşdur.

Heydər Əliyev təcrübəli dövlət xadimi kimi, 1993-cü ilin yayında, çox ağır sosial-siyasi və hərbi şəraitdə belə, iqtisadiyyatda ciddi addımlar atılmasının zərurətini aydın görürdü. Məhz bu yanaşmadan, çağdaş Azərbaycanın iqtisadi sisteminin yenidən qurulması baxımından, islahatların ilk vacib addımı, milli valyutanın, ölkə ərazisində yeganə ödəniş vasitəsi elan olunması hesab edilir. Heydər Əliyevin bu qərarı ilə, əslində ilk dəfə, ölkənin bütöv iqtisadi fəzasının yaradılması başlandı.

1993-cü ilin payızından başlayaraq, Heydər Əliyev, Azərbaycan Prezidenti kimi, iqtisadi tənəzzülün qarşısının alınması və dirçəlişin təmin olunması üçün ciddi səylər göstərirdi. Ona görə də, dünyanın iqtisadi inkişaf tarixinin dərslərini və ölkəmizin həmin dövrlərdəki ağır vəziyyəti nəzərə alınaraq, iqtisadi dirçəlişin təmin edilməsi üçün xarici investisiyaların cəlbi prioritet vəzifə kimi, qarşıya qoyuldu. Xəzərin dərin qatlarında yerləşən yataqlardakı, neft ehtiyatlarının çıxarılması üçün, dünyanın qabaqcıl transmilli korporasiyalarının, bu layihəyə cəlb edilməsi üçün uzunmüddətli, gərgin danışıqlar aparıldı.

Əslində dünya təcrübəsi göstərir ki, qeyri-stabil sosial-siyasi şəraitə malik, faktiki müharibə şəraitində olan ölkə kimi, Azərbaycana investisiya yatırımının təmin edilməsi, olduqca qeyri-realdır. Lakin ulu öndərin ardıcıl səyləri və qətiyyəti sayəsində, fəvqəladə hadisə baş verdi. Azərbaycana

böyük həcmdə investisiya qoyulması barədə, çoxtərəfli saziş imzalandı. Beləliklə həm də, Azərbaycanda daxili siyasi sabitliyin təsdiqi kimi, 1994-cü ildə "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə, ölkənin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası istiqamətində sıçrayış baş verdi. Fərəhlə qeyd etmək vacibdir ki, ötən 15 ilin nəticələri, bu qərarın dahiyənə düşüncənin nəticəsi olmasını və fəvqəladə əhəmiyyətliliyini göstərdi.

Həmin dövrün **üçüncü ən mühüm hadisəsi**, ictimai-siyasi həyatımızda, o cümlədən iqtisadi sistemdə, yeni eranın başlanğığını qoyan, müstəqil Azərbaycanın ilk Konstitusiyasının qəbulu oldu. Məhz yeni Konstitusiya, demokratik dəyərlərə əsaslanan liberal, bazar iqtisadiyyatının qurulmasının legitimliyini təsdiq etdi.

Xüsusi mülkiyyətin, azad sahibkarlığın, yeni torpaq münasibətlərinin, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyanın hüquqi əsasları təsbit edildi və dövlətin idarə olunmasında müstəsna əhəmiyyəti olan hakimiyyətin bölgüsü baş verdi.

Bu səbəblərdən, Azərbaycanda, geniş miqyaslı iqtisadi islahatların 1995-ci ildən başlandığını söyləmək olar.

Məhz bu dövrdən, bütövlükdə iqtisadi islahatlarda hüquqi bazanın yaradılması; prioritetlərin seçilməsi; taktiki forma və üsulların müəyyənləşdirilməsi sahəsində sistemlilik və məntiqi ardıcılıq; icra məsuliyyəti və tələbkarlıq; yaranmış vəziyyətin operativ qiymətləndirilməsi və perspektivin proqnozlaşdırılması imkanları, özünü göstərmişdir.

Bütün bunlar bərabər qeyd edilməlidir ki, bazar iqtisadiyyatına, liberal və demokratik dəyərlərə əsaslanan iqtisadiyata keçid dövrünü yaşayan ölkəmizin, ötən dövrdəki sosial-iqtisadi inkişaf yolu da kifayət qədər hamar olmamışdır.

Yəni, ölkənin iqtisadi uğurları, dövlətin və xalqın gərgin əməyi sayəsində mümkün olmuşdur. Akademik R.Mehdiyevin doğru olaraq qeyd etdiyi kimi "Son illərdə həyata keçirilən "yenilikçi" qərarlar, Azərbaycanı zəif və tənəzzülə uğramış iqtisadi sistem, geridə qalmış siyasi institusional quruluş və marginal ictimai şüurla xarakterizə olunan cəmiyyətdən, dayanıqlı siyasi sistem, bazar xarakterli iqtisadi struktur və mərhələlərlə formalaşan demokratik institutlarla səciyyələnən ölkəyə çevrilmişdir".

İqtisadi islahatların, son illərdəki fərqləndirici cəhətləri, onların eyni zamanda müxtəlif istiqamətlər üzrə aparılması, strateji əhəmiyyətli, real və bir sıra cəhətlərdən qeyri-populyar, lakin iqtisadi effektiv qərarların qəbulu, onun sosial yönümlüyü və qabaqcıl dünya təcrübəsinə və köməyinə arxalanmasından ibarətdir.

İstehsal və təsərrüfat mexanizminin mahiyyəti baxımından isə, Azərbaycanda islahatların özünəməxsus cəhəti, iqtisadi sistemin yenidən qurulmasında, yanacaq-enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadənin strateji meyar olmasıdır.

Bu iqtisadi siyasətin doğruluğunun ən yaxşı sübutu əldə olunmuş nəticələndir.

Əsas makroiqtisadi parametrlərin son dövrlərdəki dinamikası, Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf yolunu adekvat əks etdirir. Statistik rəqəmlər sübut edir ki, 1996-cı ildən başlayan yüksəliş son 5 ildə daha böyük sürət almışdır. Ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsalı 1995-ci ildəki 2133,8 mln. manatdan 2000-ci ildə 4718,2 mln. manata qədər yüksəlmişsə, 2005-ci ildə bu göstərici 12522,5 mln. manata, 2008-ci ildə isə 38006,2 mln. manata çatmışdır.

Fərəhləndirici cəhət kimi qeyd etməyi vacib sayırıq ki, son dövrlərdə ÜDM istehsalında qeyri-neft sektorunun payı da durmadan artır. Məsələn, 2000-ci ildə bu sektorda istehsal olunmuş ÜDM-in həcmi 3055,8 mln. manat olmuşdursa, 2007-ci ildə bu 9290,5 mln. manata çatmışdır.

Əsas kapitala yönəldilmiş investisiyanın həcmi 1995-ci ildəki 228 mln. manatdan, 2000-ci ildə 967,8 mln. manata, 2008-ci ildə isə 9944,2 mln. manat yüksəlmişdir. Əhalinin nominal pul gəliri və orta aylıq əmək haqqı isə daha yüksək sürətlə artmışdır. 1995-ci ildə bu göstəricilər müvafiq olaraq 1314,0 mln. manat və 13,4 manat olmuşsa, 2000-ci ildə 3511,4 mln. manat və 44,3 manat, 2008-ci ildə isə 20058,2 mln. manat və 274,4 manata çatmışdır.

Son 3-4 ildə Azərbaycan iqtisadiyyatı özünün inkişaf xüsusiyyətlərinə görə dünyanın lider ölkəsinə çevrilməklə bərabər, tamamilə yeni istiqamət almışdır.

Bu özünü ilk növbədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin bəyan etdiyi ölkəmizin “stabilitədən inkişafa doğru” tərəqqi strategiyasının məntiqi nəticəsi hesab olunmalıdır.

Bu baxımdan hökumətin 2003-2008 illərdəki iqtisadi siyasəti çox önəmlidir. Böyük neft gəliri erasının başlaması ilə iqtisadi siyasətdə ciddi dəyişiklər baş vermişdir. Bu dəyişikliklər, iqtisadi inkişafın meyarları kimi, ənənəvi kəmiyyət göstəricilərindən yaxın gələcəkdə imtina olunacağını əks etdirir. Məsələn, əhalinin yoxsulluq səviyyəsinin aşağı salınması və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədləri və onların Proqramlı realizasiyası; yeni iş yerlərinin açılması üzrə 2003-cü ildə elan olunan beşillik hədəflər; ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafında tarazlığın təmin olunması

məqsədləri; iqtisadi konyunkturanın stabilliyinə istiqamətlənən antiinflasiya siyasəti; dövlət büdcəsinin inkişafın tənzimləyicisi və sterilizatoru funksiyalarının genişləndirilməsi və s. dayanıqlı və stabil dinamikəli inkişaf siyasətini şərtləndirən mühüm faktorlar hesab olunmalıdır.

Məhz belə düşünülmüş və əsaslandırılmış siyasətin, ardıcıl realizasiyası, Azərbaycanda həmin beş ilin, əvvəlki 8-10 ildə qazanılmış uğurların möhkəmləndirilməsi və dərinləşdirilməsi dövrünə çevrilməsini təmin etmişdir. Məsələn, dünyada dərinləşən maliyyə böhranının təsiri nəticəsində hətta bir çox aparıcı ölkələrin iqtisadiyyatında yaranan durğunluğa baxmayaraq, Azərbaycan iqtisadiyyatı, rəsmi və beynəlxalq təşkilatların məlumatlarına əsasən, inkişaf etməkdədir. Dünya iqtisadiyyatı 2003-cü illə müqayisədə, ümumilikdə 25,4 faiz, o cümlədən ABŞ-da 13,3 faiz, Avropa İttifaqında 13,7 faiz, MDB ölkələrində 45,4 faiz, Çində 66,5 faiz artdığı halda, Azərbaycan iqtisadiyyatı 2,6 dəfə artmışdır. 2008-ci ildə ÜDM - in real həcmi 2003-cü illə müqayisədə, 2,6 dəfə artaraq 38 milyard manat olmuş, o cümlədən qeyri-neft sektoru 1,8 dəfə, neft sektoru isə 4,1 dəfə artmışdır.

ÜDM-də özəl sektorun payı 2008-ci ildə 84,5 faiz təşkil etmişdir. İl ərzində ÜDM-in real artımı 10,8 faiz, o cümlədən neft sektoru üzrə 7 faiz, qeyri-neft sektoru üzrə isə 15,7 faiz olmuşdur. ÜDM-ün adambaşına düşən nominal həcmi 2003-cü ilə nisbətən 5 dəfə artaraq 4.440 manat təşkil etmişdir.

İqtisadi yüksəlişin əsas bazası olan sənaye sahəsində 2008-ci ildə istehsal olunmuş məhsulun həcmi 28 milyard manat təşkil etməklə, il ərzində 7 faiz, son beş ildə isə 2,5 dəfə artmışdır. Neft strategiyasının uğurla davam etdirilməsi nəticəsində Azərbaycanın tarixində rekord səviyyədə -

kondensat da daxil olmaqla, 44,5 milyon ton neft hasil edilmiş və 16,3 milyard kubmetr qaz təhvil verilmişdir. Bu, ötən ildəkinə nisbətən müvafiq olaraq 4,6 faiz və 50,4 faiz çoxdur.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafına qoyulmuş investisiyaların həcmi son beş ildə 38 milyard manat təşkil etmişdir. Bunun 16 mlrd manatı daxili, 22 mlrd manatı isə xarici investisiyalar olmuşdur. Diqqətəlayiq məqam ondadır ki, 2003-cü ildə daxili investisiyaların payı 25 faiz olduğu halda, 2008-ci ildə bu göstərici 75 faiz təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektoruna qoyulan investisiyalar, son beş ildə 6,2 dəfə artmış və onun xüsusi çəkisi 2003-cü ildəki 26,8 faizdən, 2008-ci ildə 69 faizdən artıq olmuşdur. 2008-ci ildə dövlət əsaslı vəsait qoyuluşunun ümumi məbləği 4,2 mlrd manat təşkil etmişdir. Bu vəsaitlərin 60 faizə qədəri infrastruktur layihələrinə, 20 faizə qədəri isə sosialyönümlü layihələrə yatırılmışdır. Beynəlxalq maliyyə qurumları ilə nəqliyyat, energetika, su təchizatı, kənd təsərrüfatı, ekologiya, sosial təminat sahələri üzrə ümumi məbləği 1,3 mlrd ABŞ dolları olan 8 layihə imzalanmışdır. Ölkəmizin strateji valyuta ehtiyatları 2003-cü ilə nisbətən 11 dəfə artmış və 18 mlrd dollar təşkil etmişdir. Bu isə 2008-ci ilin sonuna olan 2,9 mlrd dollar məbləğində dövlət borcundan 6,2 dəfə çoxdur. Ölkə başçısının müəyyən etdiyi davamlı inkişaf strategiyasının başlıca istiqamətlərindən olan qeyri-neft sektorunun inkişafı ilə bağlı həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində, bu sektorda ÜDM-in il ərzində real artımı, proqnozlaşdırılan 12 faizə qarşı 15,7 faiz olmuşdur. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarında subsidiyaların və vergi güzəştlərinin verilməsi nəticəsində, son 5 il ərzində, kənd təsərrüfatında məhsul istehsalının nominal dəyəri 2,4 dəfə artmış, bu dövr ərzində, aqrar

sahədə yaradılan əlavə dəyərin və real artım səviyyəsi 25,1 faiz təşkil etmişdir. Qeyri-neft sektorunun, o cümlədən aqrar bölmənin inkişafında həyata keçirilmiş regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının misilsiz rolu olmuşdur. Bu dövr ərzində proqramın icrasına yönəldilən investisiyaların həcmi 6 mlrd manat, o cümlədən 2008-ci ildə 2 mlrd manat təşkil etmişdir. Dövlət proqramlarının həyata keçirilməsi nəticəsində əhalinin, xüsusən də regionlarda yaşayan əhalinin məşğulluq səviyyəsi xeyli artmışdır. Belə ki, son beş ildə 26 min 641 yeni müəssisə yaradılmış, 766 min 300 yeni iş yeri açılmışdır ki, bunun da 547 min 600-ü daimidir. 2008-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən rabitə sahəsi 28,2 faiz, nəqliyyat sektoru 13,5 faiz, tikinti 36 faiz, ticarət 17,5 faiz, pərakəndə əmtəə dövriyyəsi 16,1 faiz, əhaliyə göstərilən pullu xidmət 29,7 faiz artmışdır.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya Bankının hesabatlarında, Azərbaycanda həyata keçirilən sistemli iqtisadi islahatlar, mütəmadi olaraq öz yüksək qiymətini almışdır. 2008-ci ilin yekunlarına əsasən isə, ölkəmiz dünyada "Lider – reformator" ölkə elan edilmiş və 2009-cu il üçün ölkəmizin iqtisadi inkişaf perspektivləri, dünya maliyyə böhranının ölkə iqtisadiyyatına təsirinin qarşısının alınması ilə bağlı görülən tədbirlər müsbət qiymətləndirilmişdir.

Böyük "neft gəliri dövrünün" astanasında iqtisadi siyasətdə baş verən bu progressiv dəyişikliklər sevindirici olmaqla yanaşı iqtisadi transformasiyanın müasir vəzifələrinə də yenidən baxmağı tələb edir.

Hesab edirik ki, yaxın beş ildə, iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas məqsədi, aparılan iqtisadi islahatları dərinləşdirmək yolu ilə, müasir bazar münasibətləri və dünya

təsərrüfat sisteminin inkişaf meylləri əsasında, ölkənin iqtisadi sisteminin yeni inkişaf səviyyəsinə keçməsinin təmin olunması kimi qəbul oluna bilər.

Strateji baxımdan, ölkədə aparılan iqtisadi islahatların və bütövlükdə iqtisadi siyasətin paradiqmasını şərtləndirən, son dərəcə mühüm digər bir amil, iqtisadi sistemimizin, dünya təsərrüfat sisteminə qovuşmasının zəruriliyi və məqsədəuyğunluğudur. Ona görə də yuxarıda deyildiyi kimi, islahatların çərçivə şərtləri sırasında, dünya iqtisadiyyatında baş verən qlobal proseslər və yaranmış meyllər mühüm yer tutur.

Fikrimizcə, yuxarıda sadalanan hədəflərə nail olunması Azərbaycanda əsaslı iqtisadi transformasiya dövrünün başa çatması ilə nəticələnəcəkdir. Başqa sözlə, ölkənin iqtisadi siyasətində mühüm istiqamətləndirici, əslində isə həm də artıq daha çox, məhdudlaşdırıcı rol oynayan transformasiya faktorunun əhəmiyyəti azalacaqdır.

Beləliklə, ölkəmizdə ulu öndərin əsasını qoyduğu və hazırda Prezident İlham Əliyevin uğurla davam etdiyi inkişaf strategiyasının qlobal hədəflərinə --- Azərbaycanda yüksək demokratik dəyərlərə əsaslanan cəmiyyətin formalaşması, ölkəmizin dünya miqyasında özünəməxsus söz sahibi olan, dinamik və dayanıqlı yüksək inkişaf səviyyəsinə malik ölkəyə çevrilməsinə nail olunacaqdır.

Heydər Əliyev və ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf modelində iri sahibkarlıq qurumları vektoru

Çağdaş dövrdə Azərbaycanda baş verən iqtisadi möcüzənin bünövrəsi xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Müstəqilliyimizin ilk illərində ulu öndər tərəfindən başlanmış iqtisadi islahatlar xalqımıza xas olan təşəbbüskarlığın, işgüzarlığın, qətiyyətliliyin, məsuliyyətliliyin və riskəgetmə qabiliyyətinin işgüzar aləmdə maddiləşməsində şəxsiz rol oynamışdır. Bunun sayəsində artıq ölkədə yeni iqtisadi sistemə xas olan komponentlər və infrastruktur elementləri yaranmışdır. Makro-səviyyədə maliyyə sabitliyi; bazar infrastrukturunun əsas elementləri: - ikikanallı bank sistemi, valyuta və qiymətli kağızlar bazarı, birjalar, yeni əsaslara malik vergi və büdcə sistemi və b. yaranmış, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi uğurla davam edir və dünyada analoqu olmayan iqtisadi artıma nail olunmuşdur. Ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar məntiqi nəticəyə – bazar münasibətlərinin qərarlaşması əsasında ictimai istehsalın səmərəliliyinin və rəqabətqabiliyyətliliyinin yüksəldilməsinə gətirib çıxarmalıdır.

İnsanların bazar münasibətlərinə xas olan müstəqil və sərbəst iqtisadi fəallığı sahibkarlıqla üzə çıxır. Sahibkarlıq sektoru ona dövlət tərəfindən lazımi qayğı göstərilməsi şərti ilə bir işgüzarlıq atmosferini formalaşdırır ki, bunsuz şəxsi

marağa və istehsalçıların təşəbbüsünə əsaslanan bazar iqtisadiyyatı mümkün deyildir. Ulu öndərimiz sahibkarlıq azadlığına demokratiyanın əsas əlaməti kimi baxırdı. Cəmiyyətin demokratikləşmə səviyyəsi sahibkara verilən fəaliyyət azadlıqları ilə səciyyələnir. Bazar iqtisadiyyatlı demokratik cəmiyyət sahibkarlıq fəaliyyətinin azad inkişafına təminat verir. Sahibkarlığın azadlığı – sahibkarın mənfəətə can atmasına cəmiyyət tərəfindən minimum məhdudiyət qoyulması ilə bağlıdır. Nə qədər az məhdudiyət qoyularsa, bir o qədər də çox sahibkarlıq cəmiyyətə xidmət göstərər.

Sahibkarlığa xas olan xarakterik cəhətlərdən biri də praktiki olaraq daim mövcud olan sahibkar riski və məsuliyyətdir. Bu anlayışlar eyni olmasa da bir-biri ilə sıx əlaqədardır. Risk qeyri-müəyyənlik, hər şeyi qabaqcadan görməklə əlaqədardır. Ən dəqiq hesablamalar və proqnozlar vasitəsilə də qabaqcadan hər şeyi görə bilməmək amilini aradan qaldırmaq mümkün deyildir. Heç də başlanılan bütün işlər sahibkar üçün müvəffəqiyyətli olmur. Məsələn, ABŞ-da yeni yaradılan firmaların, demək olar ki, yarısı öz fəaliyyətlərinin birinci ilində işgüzar əməliyyatların azgəlirliliyi üzündən bağlanır və ya iflasa uğrayır. Lakin bu da faktır ki, Amerika milyonerlərinin 90%-i öz şəxsi biznesləri hesabına bu səviyyəyə çıxmışlar.

Məsuliyyətə gəldikdə isə, o, konkret olaraq məlumdur və onu uyğun göstəricilər vasitəsilə, kifayət qədər dəqiq ifadə etmək olar. Fikrimizcə, cəmiyyətə münasibətdə sahibkarlıq hüquqi və sosial məsuliyyət daşıyır.

Hüquqi məsuliyyət özündə iki vəzifəni birləşdirir.

1. Qanunlara riayət olunması vəzifəsi. Sahibkarlıq

fəaliyyəti konstitusiyaya və digər qanunverici aktlara zidd olmamalıdır.

2. Bağlanmış müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsi vəzifəsi. Alqı-satqı müqaviləsində olan şərtlər sahibkarla muzzdu işçi arasında bağlanmış müqavilə şərtlərindən, podrat, vasitəçi və digər müqavilələrdə olan şərtlərdən fərqlənmir, lakin bu şərtlərin hamısının yerinə yetirilməsinə başlanılır.

Sosial məsuliyyət isə özündə:

- etikanın qızıl qaydasının, ədalətliyin, utilitarizmin və insan haqlarının gözlənilməsi;

- ətraf mühitin qorunmasını, yəni qeyri-ekoloji məhsulların istehsalının dayandırılmasını;

- qadınlara, qocalara, uşaqlara və milli azlıqlara qarşı hüquq bərabərliyinin pozulmasının (ayrı-seçkiliyin) olmamasını;

- istehlakçılar, investorlar və firma əməkdaşları haqlarının gözlənilməsi birləşdirir.

Bəzi hallarda sahibkarlığın xarakterik cəhətlərinə istehsal vasitələri üzərində mülkiyyət hüququnun mövcudluğunu da aid edirlər. Lakin sahibkar həmişə mülkiyyətçidirmi? Hələ XIX əsrdə kapital mülkiyyətçisi ilə kapital idarəedicisi funksiyasının ayrılması baş vermişdir. Qərarların qəbulu prosesi daha tez-tez kapital mülkiyyətçisindən kapital idarəedicisinə keçirdi. Bu ənənə səhmdar cəmiyyətlərin yaranması ilə daha da gücləndi. Fərdi müəssisələrdə, həmişə olduğu kimi, bu gün də mülkiyyətçi həm də sahibkardır. Lakin müasir cəmiyyətdə korporasiyalar üstünlük təşkil edir. Korporativ sahibkarlıq onunla xarakterizə olunur ki, təşkilati-texniki rəhbərlik mülkiyyətçidən onun səlahiyyətli

nümayəndəsinə – menecerə keçir. Nəticə etibarilə sahibkar və mülkiyyətçi arasında ciddi əlaqə, bağlılıq yoxdur. Buna görə də mülkiyyət obyektlərinin mövcudluğu sahibkarlığın bir o qədər də əsas cəhəti deyildir.

Sahibkarın müasir portretinin yaradılmasında «Manber and kompani» firması, beynəlxalq inkişaf üzrə Amerika agentliyinin və ABŞ Milli Elmi Fondu tərəfindən işlənib hazırlanmış «sahibkar profilinin» müəyyən edilməsi üzrə beşillik layihə maraqlıdır. Bu tədqiqatın metodikası Amerika İdarəetmə Assosiasiyası tərəfindən müxtəlif ölkələrdə sahibkarlıq potensialının aşkar edilməsi üçün istifadə edilir.

Tədqiqatlar müvəffəqiyyət qazanan sahibkarın daim nümayiş etdirdikləri şəxsi xarakteristikalarını (keyfiyyətlərini) müəyyən etməyə imkan verməlidir. Bunlardan 10 ən vacibini sayaq:

- imkanların axtarılması və təşəbbüskarlıq (sahibkar yeni və həyata keçirilməmiş işgüzar imkanlardan istifadə edir; şəraiti qabaqlamaqla hərəkət edir);

- inadkarlıq və təkidlilik (məneələri aşmaq üçün dəfələrlə səy göstərməyə hazırdır; məqsədə çatmaq üçün daima strategiyada və taktikada düzəlişlər edir);

- risk etməyə hazırlılıq (orta risk ilə əlaqədar situasiyaları üstün tutur: riski azaltmağın və nəticələrə nəzarət etməyin qayğısına qalır);

- səmərəliliyə və keyfiyyətə istiqamətlənmə (məhsul və xidmətləri yaxşı, tez və ucuz hazırlamaq yollarını axtarması; səmərəlilik standartlarının yaxşılaşdırılması və təkmilləşməsinə çalışır);

- məqsədyönlülük (məqsədləri aydın müəyyən edir,

uzaqgörəndir, qısa dövr üçün olan vəzifələrdə daim düzəlişlər edir);

- işgüzar münasibətlərə cəlb olunma (bütün məsuliyyəti öz üzərinə götürür və işin yerinə yetirilməsi üçün şəxsi qurbanlara yol verir);

- daim məlumatlı olmağa, məsələlərdən hali olmağa canatma (müxtəlif tərəfdaşlar haqqında informasiya toplayır, bunun üçün şəxsi və işgüzar əlaqələrdən istifadə edir);

- sistemik planlaşdırma və nəzarət (əsas və alt vəzifələri ayırmağı planlaşdırır; maliyyə göstəricilərini izləyir və qərarların qəbulu zamanı onlara əsaslanır);

- inandırmaq və əlaqələr yaratmaq bacarığı (inandırma metodlarına insanlara təsir vasitəsi kimi baxır; işgüzar və şəxsi əlaqələrdən məqsədəçatma vasitələri kimi istifadə edir);

- sərbəstlik və özünə inam (digər şəxslər tərəfindən idarə edilməkdən və nəzarətdən azad olmağa çalışır; müvəffəqiyyətsizliklə və ya qarşıdurma ilə qarşılaşdıqda yalnız özünə arxalanır; özünün çətin vəzifələri yerinə yetirmək qabiliyyətinə malik olmasına inanır).

Sahibkarlıq cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatının mərkəzi funksiyalarından biridir və onun fəaliyyətinin hərəkətverici motivi son nəticədə gəlir əldə etmək imkanındır. Lakin bununla bərabər, əsil sahibkar birdən-birə (ani olaraq) öz tələbatlarının artırılmasını birinci növbəli vəzifə hesab etmir. Sahibkar əldə etdiyi gəlirin böyük bir hissəsini daha perspektiv, yüksək inkişaf sürətinə malik və gəlirliliyinə görə ümumilikdə iqtisadiyyatın orta göstəricilərindən yüksək olan təsərrüfat fəaliyyətlərinə istiqamətləndirir. Təşəbbüskar sahibkar, beləliklə, gələcək təsərrüfat strukturunu qabaq-

cadan öyrənməyə çalışan kəşfiyyatçı rolunda çıxış edir.

Sahibkarlığın baxdığımız bütün tərəfləri bir-biri ilə sıx əlaqədardır və eyni zamanda fəaliyyət göstərilər. Bu fəaliyyətin sosial özünəməxsusluğu onun xarakteri və mütəşəkillik dərəcəsi ilə müəyyən olunur.

Heydər Əliyev sahibkarlıq fəaliyyətinin müvəffəqiyyətlə inkişaf etməsini hər şeydən əvvəl müvafiq sosial-iqtisadi mühitin formalaşmasında görürdü. Ayrı-ayrı ölkələrin spesifikasına baxmayaraq bu mühitin yaradılmasına aşağıdakılar aiddir:

1. Dövlətin sahibkarlığın müdafiəsinə yönəldilmiş stabil iqtisadi və sosial siyasəti;

2. Yeni müəssisələrin yaradılması və ya onların genişləndirilməsinə hərəkətverici stimullar yaradan güzəştli vergi sistemi;

3. Sahibkarlığı müdafiə edən mükəmməl infrastrukturun mövcudluğu (dövlət və xüsusi biznes hesabına maliyyələşdirilən innovasiya və tətbiqi mərkəzlərin, yeni fəaliyyətə başlayan sahibkarlara maliyyə köməyi edən ixtisaslaşmış firmaların – yəni biznes «institutlarının»; idarəetmə, marketinq və reklam məsələləri üzrə məsləhətçi mərkəzlərin; sahibkarlığın hazırlığı kurslarının və məktəblərinin mövcudluğu);

4. İntellektual səviyyəni müdafiə edən effektiv sistemin mövcudluğu;

5. Dövlət orqanları tərəfindən təsərrüfat fəaliyyətinin tənzimlənməsi prosedurasının kifayət qədər bürokratiyadan azad edilməsi.

Sahibkarlığın inkişafına psixoloji amillər də təsir göstərir. Təhlil göstərir ki, insanların çox az hissəsi öz xoşu

ilə sahibkar olur. Sahibkarların əsas kütləsi marjinal təbəqədən çıxır. Marjinallar – cəmiyyətdə formalaşmış ümumi həyat tərzi və standartları, əxlaq və davranış prinsiplərindən, qayda və normalarından kənar qalmış, həyatın dibinə düşmüş təbəqə kimi tanınır.

Sahibkarlığın inkişaf tarixi göstərir ki, anadangəlmə öz daxili səsinin çağırışı ilə sahibkarlıqla məşğul olanlar, bütünlüklə sahibkarların cüzi hissəsini təşkil edir. Sahibkarların əksəriyyəti isə ehtiyacda yaşayan, daimi yaşamaq uğrunda mübarizə aparan marjinal təbəqənin içərisindən təbii seçim nəticəsində üzə çıxır. Təsadüfi deyildir ki, centlmen adlandırılan ingilis zədaganlarının kiçik oğullarına valideyn var-dövlətindən heç nə çatmadığına görə ya sahibkarlıqla, ya dəniz quldurluğu, ya da Amerika torpaqlarının mənimsənilməsi ilə məşğul olurdular. ABŞ cəmiyyətində sahibkarlıq ruhunun güclü olmasının əsasını elə bu ölkənin bütünlüklə gəlmələrdən, passionarlığı güclü olan marjinallardan əmələ gəlməsi təşkil edir. Yəhudilərin əksər ölkələrin, türklərin AFR-in, çinli və kubalıların ABŞ-ın, Şimali Afrika ölkələrindən çıxanların Fransanın, pakistanlıların İngiltərənin, azərbaycanlıların Rusiya və digər MDB ölkələrinin biznes sferasında əhəmiyyətli rol oynaması da onların bu ölkələrdə marjinal təbəqəyə aid psixologiya daşıyıcıları olmalarıdır. Adətən gəlmələr yerli adət-ənənələri, davranış normalarını bilmədiklərinə görə onları asanlıqla pozmağı bacarırlar. Onlar hökumət, ordu, mədəniyyət və təhsil sisteminə yer tapa bilmədiklərinə görə kiçik biznesə qurşanma ehtiyacında qalır və etnik sahibkarlığı inkişaf etdirirlər.

Hər bir cəmiyyət az və ya çox normalar və ənənələr sistemi üzərində qurulur. Sahibkarlar da bu normaları, adət

və ənənələri pozmağı, tapdayıb keçməyə cəsarəti olan adamlardan çıxır. Yəni adətən hakim adət və ənənələrdən xəbəri olmayan və ya onlarla əlaqəsi olmayan «özgələr» və ya «dikbaşlar» sahibkarlar kimi çıxış edirlər. Bu sahibkarlar tipinə aid olanlar egoistlərdir. Onlar öz ideyalarına qulluq edirlər və bunu öz daxili borcları hesab edirlər.

Sahibkar yerli cəmiyyətlə az əlaqə saxlayır, normal və kübar həyat tərzinə uyğunlaşmır. Ziyalının savada ehtiyacı olan kimi, sahibkarın da xırda alverçi keyfiyyətlərinə ehtiyacı var. Uğurlu sahibkar əvvəlkilər üçün yeni rəqibdir. İnnovatorlar marjinal hesab edilirlər və cəmiyyətdəki normalara riayət etmirlər. Nəticədə sosial mühitdə dərin kök salmamış insanlara sahibkarlıqla məşğul olmaq daha asan olur. Marjinalıq sahibkarın şəxsi xarakteristikası kimi deyil, sosial strukturun xarakteri kimi çıxış edir.

Marjinalıq sahibkarları müxtəlif informasiya mənbələrinə və potensial alıcılara yiyələndirən əlaqələrin xarakteridir. Sahibkarlıq, öz növbəsində marjinal statusuna yiyələnənlər üçün sosial inkişafa şərait yaradır.

Uğurlar yeni məyusluqlar da gətirir. Digər harmonik subyektlərdən fərqli olaraq yüksək maddi imkanlara nail olmuş sahibkar sosial münasibətlərdən təcrid olunaraq marjinala çevrilir və sosial strukturlar tərəfindən «didilmələrə» məruz qalır.

Ənənəvi cəmiyyətlərdə sahibkarlıq heç vaxt sanballı məşğuliyyətə aid edilmirdi, əksinə, sosial təbəqənin aşağı pillələrinə aid edilirdi. Məşğuliyyət sahəsi olaraq insanlar biznesi nüfuzdan fərqli olaraq, digər səbəblər üzündən və əsasən də ehtiyac üzündən seçirlər.

Çağdaş dövrdə Azərbaycan gerçəkliyi göstərir ki, kiçik

sahibkarlıqla əsasən marjinal təbəqəyə aid olan işsizlər, qaçqınlar və məcburi köçkünlər məşğuldurlar. Əlbəttə, ölkədə marjinal təbəqənin çox olması mənfi haldır. Lakin bu təbəqədə sahibkarlıq ruhunun yüksəkliyi, dəyanətliyin və yenilikçiliyin güclü olması sahibkarlığın inkişaf etdirilməsində, iqtisadi böhranın qarşısının alınmasına zəmindir.

Kiçik sahibkarlığın artması iqtisadi böhranın təzahürü, nəticəsi kimi çıxış edir. Sabit iqtisadi artım şəraitində iqtisadiyyatda əsas sözü iri kapitalla arxalanan korporasiyalar, maliyyə-sənaye qrupları, holdinqlər, TMK-lar deyir. Heydər Əliyevin diqqəti nəticəsində artıq kiçik biznesdə formalaşmış kapitalın təmərküzləşməsi əsasında iri sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi və marjinallığa söykənmiş sahibkarlıq ruhunun, aktivliyinin və təcavüzkarlığının iri biznesə keçməsi baş vermişdir.

Azərbaycanlıların qazanc dalınca digər ölkələrə getməsində də müsbət rüşeymləri görmək lazımdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, miqrasiyaya meyllilik daha qətiyyətli və riskdən çəkinməyən insanlarda olur. Azla qane olanlar heç miqrasiya haqqında düşünməzlər də. Onlar digər ölkələrdə marjinal təbəqəyə aid olaraq öz kəskin potensiallarının reallaşmasını sahibkarlıqda görürlər: yeni istehsalat mədəniyyəti, ixtisas texnologiyası və sahibkarlıq səriştəsi qazanıb Azərbaycana gətirirlər və gətirəcəklər. Digər tərəfdən, elə bu ölkələrdə gələcək Azərbaycan transmilli kapitalının əsasını qoyurlar (artıq çoxlu sayda azərbaycanlılar Rusiyada, Türkiyədə, Slovakiyada, Ukraynada uğurla iri sahibkarlıqla məşğul olurlar). Özü də fərqi yoxdur Azərbaycanın gələcək transmilli kapitalı harada yaranır: öz vətənimizdə, ya da başqa ölkədə. Önəmlisi odur ki, transmilli

kapitalın içərisində azərbaycanlıların və Azərbaycanın payı olsun. Bu ölkəmizin geostrateji maraqlarının qorunması, vətənimizin ümdə problemlərinin (Qarabağ və s.) həll olunması baxımından da sərfəlidir.

Ulu öndər tərəfindən irəli sürülmüş **“UĞUR” modeli** nəinki iqtisadi təşəbbüsün dövlət tərəfindən məhdudlaşdırılması hallarını aradan qaldırır, həm də sahibkarlığın təşkilinə dövlət köməyi mühitini formalaşdırır. Uğur modelində sahibkarlığı inkişaf etdirməyin strategiyası respublikanın tarixi, milli xüsusiyyətlərinə, sosial-iqtisadi və intellektual inkişaf meyillərinə arxalanır. Çevik sahibkarlıq quruluşunun formalaşması özündə kiçik, orta və iri sahibkarlığı əlaqələndirən iqtisadiyyatı respublika əhalisinin tələbatlarına və dünya təsərrüfatının rəqabətli şəraitinə uyğunlaşdırılmasına güclü təsir göstərir. Özü də bu sistemdə əsas sözü özəl və özəl-dövlət tipli iri sahibkarlıq strukturları oynayır.

İri korporasiyalar və onların birlikləri, hər şeydən əvvəl texnoloji tərəqqini, iqtisadi artımı və əhalinin sosial müdafiəsini təmin edir. İqtisadiyyatın elmi-tutumlu, infrastruktur və hasilat sahələrində onların mövqeləri daha yüksəkdir.

Əlbəttə, fərdi sahibkarlıq sektoru, muzzdlu işçilər və həmkarlar ittifaqı, istehlakçılar və onların birlikləri, dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləyən institutları bazar təsərrüfatının səmərəli fəaliyyət göstərməsinin vacib elementləridir. Lakin bazar təsərrüfatının əsas dayağını səhmdar cəmiyyətlər, banklar, birjalar, maliyyə-sənaye qrupları və buna oxşar digər inteqrasiyalaşmış biznes-qruplar təşkil edir. Məhz buna görə, Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulmuş iqtisadi islahatlar, birinci növbədə dünya bazarında rəqabətqa-

biliyyətli olan iri korporativ sektorun genişlənməsinə yönəlmişdir. İri sahibkarlıq strukturlarının iqtisadiyyatda hegemon mövqe tutmasını tamamilə təbii hal kimi qəbul etmək lazımdır, çünki, sahibkarlığın xırdadan kiçik formaya, kiçikdən isə iri formaya keçməsi qanunauyğunluq kimi ortaya çıxır.

İri işgüzar təşkilatın formalaşması, bank və sənaye kapitalının birləşməsi nəticəsində sahibkar aşağıdakı məqsədlərə nail olur:

- 1) kapital və istehsal miqyasının artması nəticəsində qənaət;
- 2) rəqabət üstünlüyünün əldə olunması;
- 3) yeni satış bazarlarına çıxış, ticarət və investisiya sədlərinin aradan götürülməsi;
- 4) yeni material, maliyyə, əmək, texnoloji, informasiya və təşkilati resurs mənbələrinə çıxış;
- 5) riskin aşağı salınması.

İşgüzar təşkilat genişləndikcə, istehsal texnologiyalarını və təşkilatdaxili metodları dəyişdirməklə iri istehsalın üstünlüklərini reallaşdırır. Texnologiyada, əməyin təşkilində və menecment sistemində dəyişikliklərin aparılması, yeniliklərin tətbiqi və modernləşdirmə miqyasa görə qənaət effektivini maddiləşdirir.

Miqyas effekti onunla şərtlənir ki, istehsal genişləndikcə istehsal xərclərinin əksər növləri: xüsusən əmək məsrəfləri; sabit xərclər – əsas kapitalın yaradılması və istifadə edilməsi ilə əlaqədar olan məsrəflər istehsalın ölçüsündən az artır, buna görə də məhsul vahidinə həmin məsrəflərin xüsusi kəmiyyəti azalır. Bu hal ümumi xarakter daşıyır və ev təsərrüfatında, sənayenin və xidmət sahələrinin bütün

sahələrində mövcuddur.

İxtisaslaşma və istehsal kooperasiyası miqyas effektinin əsas mənbələrindəndir. Əgər kiçik müəssisədə mühasibat funksiyasına sahibkar yalnız bir saat vaxt ayıra bilirsə, nisbətən orta müəssisə müəyyən sayda mühasib cəlb edir, iri müəssisə isə ayrıca mühasibat funksiyasını yerinə yetirmək üçün şöbə yaradır. Deməli, ixtisaslaşma və istehsal funksiyasının yerinə yetirilməsinə çəkilən vaxta qənaət edir və işin keyfiyyətini yüksəldir.

Bir qayda olaraq, maşın və avadanlığın fərdi gücünün artırılması onun texniki xarakteristikasını da yaxşılaşdırır və bununla əlaqədar olaraq xammal və materiallar daha qənaətlə sərf olunur. Bundan başqa, iri müəssisələrdə istehsal tullantılarından səmərəli istifadə etmək üçün imkanlar daha çoxdur.

İstehsal miqyasının dəyişməsinin zərərli mənbələri də vardır. Müəssisə irilədikcə onun menecmenti daha çox iyerarxik metodlardan asılı olur. İdarəetmədə əlavə pillələrin əmələ gəlməsi işgüzar qərarların qəbulu üçün lazım olan informasiyanın alınmasını çətinləşdirir və onun dəyərini artırır. Şəxsi təşəbbüs göstərmə stimulları zəifləyir. Rəhbərə qarşı qoyulan tələblər çoxalır və ayrı-ayrı şöbə və bölmələrin lokal qrup maraqlarına söykənərək fəaliyyət göstərmə riskini artırır. Lakin müasir menecmentin nəzəriyyə və praktikası bu cür zərərli effektlərin qarşısının alınmasını və zəiflədilməsini üzə çıxarmışdır.

Buna müəssisələrin optimal ölçüsünün və idarəçilik diapazonunun müəyyənləşdirilməsi, idarəetmənin divizional və çoxnövlü təşkilati quruluşlardan və «mənfəət mərkəzlərindən» istifadə aiddir.

İstehsal və menecment sahəsində yeni bilikləri qavrama bacarığından firmanın rəqabət qabiliyyətliliyi və səriştəsinin yüksəlməsi asılıdır. İnformasiyanı tez təhlil edib, düzgün nəticə çıxaran təsərrüfat subyektinin rəqabət üstünlüyü yüksək olur. Yeni biliklər təkcə firmanın daxili potensialı hesabına deyil, həm də xarici mühitindən əldə etmək mümkündür.

Müasir dövrdə rəqabət üstünlüyünü artırmaq üçün iri müəssisələr inteqrasiya olunmuş biznes strukturlar təsis edir, yerli və xarici firmalarla kooperasiya əlaqələri qurur, geniş şəkildə filial və nümayəndəliklər yaradırlar.

İnteqrasiyalaşmış sahibkar strukturlarının yaradılması zərərlə işləmə riskini də aşağı salır. Bu fəaliyyətin diversifikasiyası və sinergiya effekti nəticəsində baş verir.

Məlumdur ki, risk və müflisləşmə elementinin olması normal iqtisadi sistemin fəaliyyət göstərməsinə dəlalət edir. İşgüzar adam yadda saxlamalıdır ki, müflisləşmə onu daima «kölgə» kimi izləyir. İflas qorxusu onların «aktyor» və «idmançı» kimi formada qalmalarını şərtləndirir. Obrazlı ifadə ilə desək: «canavar sürünün zəif və xəstə qoyununu apardığı kimi» müflisləşmə də biznes fəaliyyətində ən zəif və xəstə təsərrüfat subyektlərini oyundan kənar vəziyyətə salır. Dövryyəsi az olan kiçik müəssisələr iri müəssisələrə nisbətən müflisləşməyə daha çox meyilli olurlar.

Diversifikasiya olunmuş iri şirkət, eyni zamanda çoxlu sayda işlərlə və bazar segmentlərində məşğul olduğuna görə onun zərərlə işləmə ehtimalı az olur. Fəaliyyətinin nəticəsi bir məhsuldan və bazar segmentində iştirak edən kiçik müəssisə bazar konyunkturundan tamamilə asılıdır və tələb azalarsa, o tamamilə müflisləşə bilər. Əksinə, çeşidli məhsul

istehsal edən iri müəssisəyə bir məhsula tələbin azalması cüzi zərər vurur. İri müəssisəyə bir məhsul istehsalından və bazardan başqa məhsul istehsalına və bazara keçmə imkanı genişdir. Onun üçün əlavə investisiya cəlb etmək üçün bazara yeni səhm zərfləri buraxmaq və ya təminatlı uzunmüddətli kredit almaq problem yaratmır. Kredit institutlarının özləri nəhəng və nüfuzlu şirkətlərə borc verməkdən qürur duyurlar. Kiçik və xırda müəssisənin hətta qısa müddətli təminatlı kredit almaq üçün girova qoymağa əmlakı olmur.

İri işgüzar təşkilatlar makrostrukturlar kimi çıxış edərək aparılan iqtisadi islahatlara qulluq etməlidir. İslahatların uğurla aparılması külli miqdarda maliyyə, əmək, texnoloji və informasiya resursları tələb edir. İlk növbədə potensial investorlar olan ölkə vətəndaşlarının əmanətləri, hüquqi şəxslərin və diasporanın sərbəst pul vəsaitləri istehsala cəlb edilməlidir.

İqtisadiyyatın hər sahəsində fərdi-ailə sahibkarlığına rəvac verərək azad rəqabət modelinə üstünlük vermə ultraliberal utopiyadan başqa bir şey deyildir və XXI əsrin əvvəllərinin aşağıdakı reallıqları ilə ziddiyyət təşkil edir.

1. Dünya iqtisadiyyatının əsas təsərrüfat subyektləri kimi transmilli korporasiyalar, integrasiyalaşmış makrostrukturlar, maliyyə-sənaye qrupları, iri banklar və institusional investorlar çıxış edir.

2. İşgüzar təşkilatın mülkiyyətçiləri, menecerləri və əməkdaşları arasında münasibətləri bazar deyil, əmək və mülki qanunvericilik tənzimləyir.

3. İnkişaf etmiş ölkələrdə əmtəə, kapital, işçi qüvvəsi və təbii resurslar bazarın anonimlik deyil, aşkarlıq və

nizamlılığını xarakterizə edir.

4. Dövlətin nisbətən müstəqil səviyyələri yaranmış və beynəlxalq, regional təşkilatların və integrasiyalaşmış korporasiyaların rolu ciddi şəkildə artmışdır. İndi vahid valyuta-maliyyə sistemi olan dünya təsərrüfatı yaranmışdır və dövlət özünün təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətini tam şəkildə nəzarətdə saxlaya bilmir.

5. Dünyada xaotik şəkildə əmək bölgüsü baş vermiş və ölkələr üç qrupa bölünmüşdür: yüksək texnologiyalara malik dövlətlər; xammal istehsal edən dövlətlər və hazır məhsulları istehlak edən dövlətlər.

6. İctimai istehsalın səmərəliliyi və dinamikliyi sosial təminat sistemi, ictimai məhsulların istehsalı, vətəndaşlar və iqtisadi subyektlərin hüquqlarının qorunması ilə təmin olunur.

7. Elmi-texniki biliklər və informasiya qeyri-məhdud resursa çevrilərək iqtisadi inkişafın əsas amili olmuşdur.

Göstərilən institusional investorlar arasında maliyyə-sənaye qrupları mühüm yer tutur. «Maliyyə-sənaye qrupları» haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə qəbul olunmuşdur. Bu qanuna görə maliyyə-sənaye qrupu istehsalın rəqabət qabiliyyətini və səmərəliliyini yüksəltmək, əlverişli texnoloji və kooperasiya əlaqələri yaratmaq, ixracat potensialını artırmaq, elmi-texniki tərəqqini sürətləndirmək, investisiya layihələri və proqramlarını birgə həyata keçirmək məqsədilə qrup iştirakçılarının maddi və maliyyə ehtiyatlarını müqavilə əsasında birləşdirmək və investisiyalar cəlb etmək üçün yaradılır.

MSQ hüquqi və fiziki şəxslərdən əldə etdiyi vəsaiti ayrı-ayrı xalq təsərrüfatı sahələrində fəaliyyət göstərən

(əksər vaxt özündə bir neçə müəssisəni birləşdirən) istehsalat şirkətlərinin səhm paketlərinə sahib olmağa xərcləyən iri investor kimi çıxış edir.

Tədqiqatlar göstərir ki, beynəlxalq təcrübədə iri sahibkarlıq qurumlarının müəyyənləşdirilməsində əsas meyar kimi “bazar kapitalı” göstəricisi götürülür. Lakin Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarı formalaşma dövrünü keçdiyindən “bazar kapitalı” göstəricisi əsasında işgüzar təşkilatların ölçüsünü müəyyənləşdirmək mümkün deyildir. TMK-rın beynəlmilləşmə səviyyəsini müəyyənləşdirərkən “transmilliləşmə əmsalından” istifadə olunur. Digər tərəfdən əsasən işçilərin sayı, ümumi dövriyyə, bazar kapitalı və xalis mənfəət göstəriciləri əsasında biznesi kiçik, orta və iriyə bölürlər. Beynəlxalq təcrübədə çox vaxt işçilərin sayı 500-dən yuxarıdırsa - iri müəssisə, 100 nəfərdən 500 nəfərə qədərdirsə - ortaya və 100 nəfərə qədərdirsə - kiçiyə aid edirlər.

2004-cü ildən etibarən Azərbaycanda kiçik sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarları kimi işçilərin sayı və illik dövriyyə götürülür (məsələn, sənaye və tikinti üçün işçilərin sayı 40 və illik dövriyyə 20 min manat).

Fikrimizcə, iri sahibkarlıq qurumlarını müyyən edən xarakterik cəhətlər kimi diversifikasiyanı, inteqrasiyanı, törəmə şirkətlərin (övlad şirkətlərin, filialların, nümayəndəliklərin) olmasını və şirkətin təşkilati quruluşunun divizional və çoxnövlü olmasını götürmək məqsədəuyğundur.

Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən iri biznes strukturları haqqında dürüst fikir yürütməyin bir yolu da iri vergi tədiyyəçilərinin tərkibinin, illik dövriyyələrinin və vergi ödəmələrinin təhlilidir.

Azərbaycan Respublikası iri tədiyyəçilərinin tərkibi və illik dövriyyələri

№	İri tədiyyəçilərin siyahısı	İllər üzrə dövriyyə (mln AZN)				
		2003	2004	2005	2006	2007
1	Dövlət Neft Şirkəti	2175.1	3539.2	5005.3	4005.7	4779.9
2	Rabitə və İnformasiya Tex. Nazirliyi	75.1	144.8	158.2	150.7	166.6
3	Azərenerji Səhmdar Cəmiyyəti	334.1	611.4	744.9	1110.0	1854.3
4	Azərbaycan Dövlət Dəmir Yolu	116.8	196.9	307.9	190.7	196.5
5	Azərbaycan Hava Yolları DK	203.4	259.1	375.4	387.4	423.7
6	Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi	90.9	124.9	218.6	104.1	91.1
7	Azərkimya Dövlət Şirkəti	69.3	131.8	169.8	179.7	120.8
8	Azəriqaz Səhmdar Cəmiyyəti	105.6	127.3	304.9	276.0	408.8
9	Azərsu SC	40.6	53.3	82.0	67.4	101.7
1	AZƏRSELL-TELEKOM MMM BM	117.5	198.8	348.3	297.7	282.1
2	BARMEK AZƏRBAYCAN EŞ MMC	106.0	158.4	210.6	156.6	190.3
3	QARADAG SEMENT ASC	41.3	87.5	112.5	90.1	132.3
4	BAKU STİL KOMPANİ	38.7	89.8	126.9	115.1	95.7
5	Beynəlxalq Bank SKB	53.3	106.3	128.8	172.7	264.2
6	BAKSELL LTD MMC	10.1	17.9	39.2	75.2	122.8

7	Şirvan OYL Birgə MMM	13.9	20.7	30.2	39.9	33.8
8	ERIKSON Telekommunikasiya A,S,	3.8	10.6	16.0	18.7	16.8
9	BAKU HOTEL COMPANY NÜMAYƏNDƏLİYİ	23.8	36.0	36.6	33.6	35.2
10	EUROPEAN TOBAKKO-BAKU ASC	24.8	29.2	37.4	37.2	36.4
11	BAKI-KASTEL Tam Xarici İnvestisiya	7.8	11.0	17.1	20.8	26.7
12	AZPETROL LTD Məhdud Məsuliyyətli	0.0	0.0	189.5	266.6	392.3
13	AZPETROL neft şirkəti mmc	108.4	164.5	42.5	6.5	0.0

Cədvəl 1.1-dən görünür ki, Azərbaycanda iri tədiyyəçilərinin tərkibinə doqquz dövlət və on iki özəl müəssisə daxil edilmişdir. İllik dövriyyəsinə görə şəxsiz lider Dövlət neft şirkətidir. 2007-ci ildə onun dövriyyəsi 4779,9 olmuşdur ki, bu da 2003-cü ilə nisbətən 219,7% təşkil etmişdir. Özəl iri tədiyyəçilər arasında Azərsell-Telekom MMM BM öncül yer tutur. Onun dövriyyəsi 2003-cü ilə nisbətən 2007-ci ildə 2,4 dəfə artaraq 282,1 mln. manat təşkil etmişdir. Əlavə 1-də nümayiş etdirilən cədvəl 1.3-də bu tədiyyəçilərin vergi ödəmələri göstərilmişdir. Vergi ödəmələrində də öndə Dövlət neft şirkəti gedir. O, dövlət mülkiyyətli iri vergi tədiyyəçilərin ödədiyi ümumi vergilərin 2001-ci ildə 80,1 % (267.69x100:330.66) -ni ödəyirdisə, 2006-cı ilin yekununa 85,0 % (734.45x100:864.04)-ni ödəmişdir. Dövlət neft şirkəti bütün iri vergi tədiyyəçilərin ödədiyi ümumi

vergilərin 2001-ci ildə 73,9 % (267.69x100/362.14)-ni, 2005-ci ildə 67,3% (544.44x100/808.35)-ni və 2006-cı ildə isə 80.1% (734.45x100/910.11)-ni ödəmişdir. Dövlət mülkiyyətli iri vergi tədiyyəçilərin sırasında ikinci yeri 2001-ci ildə Azərbaycan Dövlət Dəmir Yolu (17.89 mln. manat) tuturdusa, 2004-ci ildə bu yeri Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi (20.14 mln. manat) və 2006-cı ildə Azəriqaz Səhmdar Cəmiyyəti (29.50 mln. manat) tutmuşdur (səbəbi qaz alıcılarından qaza görə ödənişlərin artmasıdır). Bundan başqa iri vergi tədiyyəçilərin təhlili göstərir ki, ölkədə bu dövr ərzində özəl sektorun və onun flaqmanları olan özəl iri sahibkarlıq strukturlarının payı artmaqdadır. Əgər 12 iri özəl vergi tədiyyəçiləri 2001-ci ildə 31.48 mln. manat ümumi vergi ödəmişdilsə, bu rəqəm 2002-ci ildə 8.4% (34.13x100/31.48), 2003-cü ildə 52.6% (52.07x100/34.13), 2004-cü ildə 64.6% (85.72x100/52.07), 2005-ci ildə 75.4% (150.36x100/85.72) və 2006-cı ildə 175.66 mln. manat təşkil edərək 16.8 %, 2001-ci ilə nisbətən isə 5.6 (175.66/31.48) dəfə artmışdır. Bu vergi tədiyyəçilərin bütünlüklə iri vergi tədiyyəçilərinin sırasındakı vergi ödəmələrində payı 2001-ci ildə 8.7 % (31.48x100/362.14) təşkil edirdisə bu pay 2005, 2006 cı illərdə müvafiq olaraq 18.1% (150.36x100/80.835)-ə və 19.3% (175.66x100/91011)-ə yüksəlmişdir. Özəl iri vergi tədiyyəçiləri arasında vergi ödəmələrində liderliyi Azərsell-Telekom MMM BM saxlayır . O, 2001 -ci ildə 8.89 miln manat və ya özəl iri vergi tədiyyəçilərinin ödədikləri ümumi vergilərin 28.2 % (8.89x100/31.48)-ni ödəmişdilsə, 2006-cı ildə 52.61 miln manat vergi ödəyərək öz payını 29.95 % (52.61x100/175.66)-ə çatdırmışdır.

Cəmiyyətdə iri sahibkarlıq institutlarının rolu artdıqca ölkədə mərkəzləşdirilmiş dövlət maliyyə sistemindən qeyri-mərkəzləşdirilmiş özəl dövlət maliyyə sisteminə keçmək olar. Bu sistemdə MSQ-a bərabər özəl sığorta, təqaüd və s. maliyyə institutları əsas yer tutmalıdırlar. Tədricən müstəqil inteqrasiyalaşmış maliyyə-sənaye strukturlarının iqtisadiyyatın maliyyələşməsində rolu artdıqca, dövlət tərəfindən yalnız ictimai məhsul kateqoriyası olan işlər maliyyələşdirilməlidir. Dövlət büdcəsi tərəfindən maliyyələşən sahələr nə qədər az və müstəqil sahibkarlıq tərəfindən maliyyələşən sahələr nə qədər çox olarsa, onda hər investisiya manatına düşən səmərə artmış olar. Artıq Azərbaycanda «İmproteks», «Ataholding», «Azərsun», NAB, «Nurgün», «Günay», «Azpetrol», «Akkord» və s. iri sahibkarlıq makrostrukturları fəaliyyət göstərir. İndi əsas məsələ bu cür strukturlara dövlət köməyi etmək və onların fəaliyyətlərini ölkə sərhədlərindən kənara çıxardaraq transmilli şirkətlərə çevirməkdir. Bununla ölkənin rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq və gedən qloballaşma prosesində autsayder statusundan çıxmaq olar.

Ulu öndərimizin himayəsi və uzaqgörənliyi ilə təşəkkül tapmış iri sahibkarlıq strukturları, həmçinin dünya iqtisadi məkanına aktiv sığrayışın nüvəsi və lokomotivi kimi çıxış edir. Aktiv iqtisadi sığrayışın nüvəsi artıq yaranmışdır. Bunların bir qismi mülkiyyət formasının dəyişmələri (dövlət müəssisəsi kimi), digər qismi özəlləşdirmənin nəticəsində və üçüncü qismi isə ayrı-ayrı milli sahibkarın təşəbbüsçüluğu və dəyanətliliyi nəticəsində xırda və kiçik biznesin miqyasının artması nəticəsində yaranmış və inkişaf edir. Lakin bu səpkili təşkilati-hüquqi və maliyyə-iqtisadi fərqlərə baxma-

yaraq, artıq iri sahibkarlıq strukturları milli iqtisadiyyatın institusional sabitliyi təmin edəcək səviyyədə inkişaf etmişlər.

Bu «nüvə» yekcins deyildir və şərti olaraq üç səviyyədə ibarətdir: birinci səviyyədə dövlət mülkiyyətində olan və təbii inhisarçı sahələrdə çalışan ARDNŞ, AZAL, AzəriQaz, Azərenerji, «Azərsu» və digər işgüzar təşkilatları aid etmək olar; ikinci səviyyədə müxtəlif istehsal sahələrində çalışan, lakin bank strukturları ilə əlaqədə olan müəssisələri daxil etmək olar (məsələn, İSR, İmproteks, Nurgün, Ataholding, Günay və s.), üçüncü səviyyəyə isə bazarda fəallıq göstərən mezobirlik qruplarını aid etmək olar (Taymeks, Azərsun, Akkord, Azfen və başqa şirkətlər).

İri şirkətlər kütləvi istehsal sferasında rəqabət apararaq zəif rəqiblərini digər sferalar və ələlxüsus istehlak bazarının dar segmentlərinə sıxışdırırlar. Rəqabət nəticəsində bir çox kiçik müəssisələr iri korporasiyalar tərəfindən udulmalıdırlar.

İri işgüzar təşkilatların idarəetmə sistemi və onun strukturuna və iş metodlarına amorfluluq xasdır. Buna görə də burada yaranan vəziyyəti nəzərə almaqla daha perspektivli təşkilati formaların seçilməsi məqsədilə iri təşkilatın səmərəliliyi qiymətləndirilməlidir.

Bu baxımdan daha geniş yayılan və perspektivli təşkilati forma kimi müxtəlif planlı korporativ-kooperasiya sistemlərini dəyərləndirmək lazımdır.

Son illər baş verən dəyişikliklər iqtisadiyyatın qloballaşması prosesləri ilə əlaqədardır. Qlobal iqtisadiyyatın yaradılması tendensiyası sübut edir ki, yalnız xammal resurslarının olması mənfəət qazanmağa (qısa perspektivdə)

və işgüzar təşkilatların dəyərinin artmasına (uzun müddətə) təminat vermir. Onlar yalnız son istehlakçıya çıxış üçün ilkin şərtlər ola bilərlər. Son istehlak bazarına çıxış işgüzar təşkilatı qloballaşmaya istiqamətlənən inteqrasiya konsepsiyasını mənimsəməyə sürükləyir.

İqtisadiyyatın qloballaşması dünya əmtəələr, xidmətlər, kapital və texnologiyalar bazarlarının formalaşması prosesini nəzərdə tutur. Burada isə qabaqcıl rolunu transmilli korporasiyalar oynayır. Qloballaşma iri korporasiyalara tələbin dövrü dəyişikliklərindən asılı olmayaraq, ənənəvi resurslar hesabına müsbət nəticələr almaq üçün əlavə imkanlar yaradır. Bazarda rəqabət münasibətlərinin əsaslı şəkildə dəyişməsinə iki əhəmiyyətli tendensiyanın olmasını görmək mümkündür. Birinci, bazarda iri korporasiyaların olması rəqabət prosesindən asılı olmadan qiymət parametrlərini tənzimləməyə potensial imkan yaradır; ikinci, bu şəraitdə resurs məhdudlılıqlarının səviyyəsi aşağı enir və kommunikasiya imkanlarının genişlənməsi bazara çıxış şərtlərini sadələşdirir.

Təsərrüfat sistemlərində ehtiyatların axtarışına vadar etmək üçün stimullaşdırma, idarəetmə sistemlərinin inkişafı naminə yaradıcılıq imkanlarının reallaşdırılması, inkişaf tənzimləyicilərinin və onlara müvafiq strukturların daha fəal istifadəsi effektiv ola bilər.

Müxtəlif təşkilatlar, öz statuslarına uyğun, idarəetmə sistemində artıq, ya əskik dərəcədə dayanıqlıdırlar. Belə vəziyyət təşkilatın iqtisadiyyatda işləyən təsərrüfat-istehsalat və sosial şəraitlərə uyğunlaşması problemi ilə bağlıdır (bu xüsusən iri strukturlara aiddir) iri təşkilatların idarə olunmasında onların müəyyən amorf struktur quruluşunun və iş metodlarının effektivliyinin qiymətləndirilməsinə

ehtiyac var. Bu ona görə lazımdır ki, bazarda olan vəziyyəti nəzərə alaraq, daha perspektivli üsullar seçilsin.

Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyulan Azərbaycanın inkişaf modeli cəmiyyətin ciddi dəyişikliklər astanasında durduğunu göstərir və bu təkcə təhlil qiyməti deyil, bu cəmiyyətin əksər hissəsinin hissiyyatıdır, çünki iqtisadiyyatın inkişafı zamanı onların maraqları təqdim olunan və reallaşan inkişaf tədbirləri ilə uyğunlaşır. Doğrudur, bu prosesin labüdlüyü göz önündədir və bunu «sağlam düşüncə» adlandırmaq olar. Bu vəziyyət, geniş planda, iqtisadiyyatın, xüsusən, institusional dəyişikliklər proseslərinə və tətbiqi planda, struktur transformasiyalara aiddir.

QABİL MANAFOV

iqtisad elmləri doktoru, professor

Heydər Əliyevin sahibkarlıq strategiyası və ilkin kapital yığılı

Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri, müdrik və uzaqgörən dövlət xadimi Heydər Əliyevin ölkəmizdə bazar iqtisadi sisteminin prinsipləri və tələbləri əsasında fəaliyyət göstərən milli iqtisadiyyatın təşəkkülünə yönəlmiş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsi sahibkarlığın formalaşması və inkişafı ilə əlaqədardır. Heydər Əliyevin sahibkarlıqla bağlı iqtisadi konsepsiyasında transformasiya şəraitində Azərbaycanda yeni iqtisadi sistemin təşəkkülü üçün sahibkarlığın əhəmiyyəti yüksək səviyyədə dəyərləndirilmiş, işgüzar fəaliyyətin formalaşması və inkişafının zəruri şərtləri, onlardan istifadənin səmərəli forma və üsulları, milli sahibkarlığın dövlət tərəfindən qorunması, stimullaşdırılması və yönəldilməsi üzrə iqtisadi siyasətin reallaşdırma mexanizmləri və xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır.

Məlum olduğu kimi, sahibkarlıq fəaliyyətinin ən zəruri və mühüm şərti kimi ilkin kapital resursları, ilk növbədə maliyyə vəsaitləri çıxış edirlər. Hələ 1996-ci ilin avqust ayında ümummilli lider ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərlə görüşündə söylədiyi yekun nitqində sahibkarlığı bazar iqtisadiyyatına gedən yolda əsas vasitə kimi dəyərləndirərək onun inkişafı üçün ilkin kapital mənbələri sırasında aparılan uğurlu neft

strategiyası çərçivəsində ölkəyə geniş həcmdə xarici investisiyaların cəlb edilməsinin, dövlət tərəfindən Sahibkarlığın İnkişafı Fondu vasitəsilə verilən güzəştli kreditlərin, sahibkarlıq strukturlarına özəl banklar, habelə xarici maliyyə təşkilatları (o cümlədən xarici banklar) tərəfindən verilən kreditlərin, ölkə vətəndaşlarının maliyyə resurslarının, o cümlədən onların xarici banklarda saxlanılan vəsaitlərinin tam toxunmazlıq şərti ilə ölkəyə qayıdaraq işgüzar fəaliyyətə yönəldilməsinin, özəlləşdirmənin sürətləndirilməsi əsasında keçmiş ictimai mülkiyyətin, sahibkarlıq fəaliyyətinə yönəldilməsinin və s. əhəmiyyətini xüsusi olaraq göstərmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, keçid iqtisadiyyatının ilk dövrlərindən başlayaraq H.Əliyev tərəfindən dəyərləndirilmiş bu kapital resurslarının sahibkarlığa cəlb edilməsi, habelə işgüzar fəaliyyət üçün əlverişli qanunvericilik, təşkilatı və iqtisadi mühitin yaradılması nəticəsində ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyəti formalaşmağa başlamış və tədricən geniş vüsət almışdır.

Ümummilli liderin iqtisadi strategiyasının layiqli davamçısı İ.Əliyev sahibkarlıq fəaliyyəti üçün kapital resurslarının əhəmiyyətin ön plana çəkərək regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrasının dördillik yekunlarına həsr olunmuş konfransda demişdir ki, sahibkarlıqla məşğul olmaq üçün ilkin kapital olmalıdır və bunsuz sahibkarlıqla məşğul olmaq mümkün deyildir, Azərbaycanda ilkin kapitalın toplanması prosesi başa çatmaq üzrədir və bu, bütün MDB ölkələrinə xas olan bir prosesdir. Ümummilli lider və onun sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı iqtisadi siyasətinin varisliyini

inamla təmin edən İ.Əliyev tərəfindən ilkin kapital yığımının əhəmiyyətinin yüksək dəyərləndirilməsi təsadüfi deyildir, çünki bu proses, əvvəla, iqtisadi sistemin hazırkı transformasiyası dövrünün reallıqları və tələbləri ilə əlaqədar olub keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə fərqli xüsusiyyətlər kəsb edir. Ülu öndərin və respublikanın hazırkı prezidentinin ilkin kapital yığımı ilə əlaqədar yuxarıda qeyd edilmiş fikirləri göstərir ki, bu proses bilavasitə hazırda sahibkarlığın formalaşması və inkişafı ilə əlaqədardır. Bu baxımdan əlbəttə ki, bir neçə əsr bundan əvvəl baş vermiş və hazırda həyata keçirilən ilkin kapital yığımı prosesləri arasında tam mənada, bütün cəhətlər üzrə eynilik axtarmaq düzgün deyildir və bu, elmi-nəzəri və praktiki yanlışlıqlara gətirib çıxara bilər. Buna görə də bu gün ilkin kapital yığımı dedikdə, daha çox işgüzar fəaliyyətlə məşğul olmaq istəyənlər üçün start kapitalının formalaşması başa düşülməlidir. Bununla yanaşı hazırkı dövrdə start kapitalının toplanması ilə tarixən baş vermiş ilkin kapital yığımı arasında bəzi eyniliklərin, oxşarlıqların olduğunu da inkar etmək mümkün deyildir. Ona görə də ilkin (start) kapitala qeyd edilmiş mövqedən yanaşılması bu prosesin əvvəlki ilə oxşar və fərqli cəhətləri, yeni şəraitdə məzmunu, xüsusiyyətləri, həyata keçirilməsi üsulları və mexanizmləri, sosial-iqtisadi nəticələri və milli iqtisadiyyatın formalaşması üçün əhəmiyyəti ilə bağlı məsələlərin tədqiqini xeyli aktuallaşdırmışdır.

Araşdırmalar göstərir ki, hazırda bir sıra keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə hələ ki davam edən, digərlərində isə, o cümlədən Azərbaycanda artıq başa çatmaqda olan

ilkin kapital yığımı prosesi özünün məzmunu ilə bağlı bir sıra cəhətlərə malikdir.

İlkin kapital yığımı prosesi daimi olmayıb zamanca məhdud xarakter daşıyır, öz vəzifəsini yerinə yetirdikdən sonra prosesin də sonu çatır. Bu mənada tarixən və indi həyata keçirilən həmin proseslər arasında müəyyən oxşarlıq vardır. Konkret olaraq, əvvəllərdə olduğu kimi, indi də ilkin kapital yığımı prosesi bir iqtisadi sistemdən kapitalizm cəmiyyətinə keçid üçün zəruri, ilkin kapitalın toplanılmasının başa çatması ilə məhdudlaşır. Sadəcə olaraq, əgər əvvəllər bu proses feodalizmdən kapitalizmə keçidlə əlaqədar idisə, hazırda o, sosializmdən kapitalizmə keçidlə şərtlənir.

Hazırda ilkin kapital yığımının mərkəzində mülkiyyətin transformasiyası dayanır. Bu baxımdan hazırda baş verən ilkin kapital yığımının məzmunu yaşamış olduğumuz keçmiş iqtisadi sistemdə hakim mövqedə dayanan dövlət mülkiyyətinin keçid iqtisadiyyatında xüsusi mülkiyyətə transformasiyası və bu əsasda azad sahibkarlığın inkişafı istiqamətində aparılan institusional xarakterli iqtisadi islahatlarla müəyyən edilir və kəndərdən toplanmış və ölkə daxilində mövcud kapital resurslarının daha səmərəli reallaşdırılmasını təmin edən özəl bölmədə bazar iqtisadiyyatının prinsipləri əsasında təsərrüfat dövryyəsinə cəlb edilərək ölkənin makroiqtisadi göstəricilərində bu bölmənin üstün mövqeyinin təmin edilməsinə imkan verir.

İlkin kapital yığımı prosesi müəyyən siyasi hakimiyyət şəraitində, dövlətin nəzarəti və himayədarlığı, bu prosesə onun siyasi və iqtisadi dəstəyi şəraitində həyata

keçirilir. Bu proses ümumilikdə xüsusi sahibkarlıq üçün start kapitalının toplanması ilə əlaqədar olsa da, bununla yanaşı ölkədə xüsusən xarici amillər hesabına toplanmış kapital resurslarının müəyyən bir hissəsi dövlətin sərəncamına daxil olur və ictimai əhəmiyyətli tədbirlərə, özəl bölmənin imkanları və maraqları xaricində olan investisiya layihələrinin hazırlanmasına və icrasına, istehsal və sosial infrastrukturunun inkişafına yönəldilir. Başqa sözlə, ölkədə toplanmış kapitaldan nəinki özəl bölmə, həm də dövlətin vasitəsilə bütün cəmiyyət faydalanır. Öz növbəsində özəl bölmənin sərəncamında toplanmış kapital resurslarının bir hissəsi hər iki tərəf üçün iqtisadi marağın təmin olunması şərti ilə dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin reallaşdırılmasına da cəlb edilə bilər. Bundan əlavə, özəl və dövlət bölmələrin kapitallarının birləşərək hər iki tərəfin birgə layihələrinin icrasına yönəldilməsi də mümkündür. Bu baxımdan ilkin kapital yığımının tarixinə nəzər salsaq görürük ki, ölkədə toplanmış kapitaldan tək-cə sahibkarların deyil, bilavasitə bütün cəmiyyətin faydalanması bu prosesin müasir dövrdə əvvəlkindən ciddi fərqlərindən biri kimi qiymətləndirilməlidir.

İlkin kapital yığımı prosesi ölkədə tək-cə pul resurslarının toplanması demək deyildir. Bu proses tarixən, bir neçə əsr əvvəl sərvətin forması kimi əsasən pul vəsaitlərinin, o cümlədən qiymətli metalların toplanmasından başlasa da, hazırda ilkin kapital yığımı prosesi özünə işgüzar fəaliyyət və azad sahibkarlıq üçün zəruri olan start kapitalının bütün formalarını: pul vəsaitlərini (o cümlədən xarici valyutanın), xammal və materialları, istehsal fondlarını, insan kapitalını daxil edir. Cəmiyyətin

işgüzar subyektlərinin – fiziki və hüquqi şəxslərinin sərəncamına daxil olan bu kapital resursları təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilərək özəl bölmədə iqtisadi fəaliyyətin mühüm şərtinə çevrilir və öz mülkiyyətçiləri, ilk növbədə azad xüsusi sahibkarlar tərəfindən iqtisadi mənfəət əldə etmək məqsədilə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə, iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif növlərinə yönəldilir. Deməli, ilkin kapital yığımı üçün hazırda səciyyəvi cəhətlərdən biri mövcud və toplanmış iqtisadi resursların (o cümlədən pul vəsaitlərinin) bazar prinsiplərinə uyğun olaraq, onlardan mənfəət və fayda əldə edilməsi məqsədilə start kapitalına çevrilməsidir.

İlkin kapital yığımı prosesi həm ölkə hüdudlarından kənar, həm də ölkə daxilində həyata keçirilən prosesləri özünə daxil edir və buna görə də xarici və daxili amillərin təsiri şəraitində müxtəlif üsullarla baş verir. Tarixən bu proses həm xaricdə, həm də daxildə müxtəlif qeyri-iqtisadi və iqtisadi üsullarla aparılmasıdır. Kapitalizmin dünyada meydana gəlməsinin ilk dövrlərində ilkin kapital yığımının ölkədən kənar, tətbiq edildən qeyri-iqtisadi metodlarına (marksizm təliminə görə) müstəmləkələrin amansızcasına qarət edilməsi, kəşf olunmuş yeni torpaqların əhalisinə divan tutmaqla onların sərvətinin, ilk növbədə qiymətli metallarının Avropa ölkələrinə daşınması, qul ticarəti və qul əməyinin ucuz işçi qüvvəsinə çevrilməsi və s., ölkə daxilində tətbiq edilən qeyri-iqtisadi üsullara isə insanların öz mülkiyyətlərindən məhrum edilməsi, onların torpaq sahələrinin əllərindən zorla alınması, «çəpərləmə» siyasəti, icma torpaqlarının qarət edilməsi, yüksək vergi dərəcələri və s. bununla da ictimai

istehsal və həyat vasitələrinin kapitala, bilavasitə istehsalçıların (insanların böyük bir qisminin) maddəyə əvəzlənməsi və s. aid edilə bilər. Təbii ki, dünyanın hələ vahid iqtisadi məkanə çevrilmədiyi, ölkələrin, xalqların, millətlərin hüquq və azadlıqlarının ölkələr, regionlar və beynəlxalq səviyyədə müdafiəsi sisteminin olmadığı həmin dövrlərdə ilkin kapital yığılı prosesinin qeyri-iqtisadi, qeyri-insani üsullarla aparılmasına görə heç hansı bir dövlət demək olar ki, heç bir siyasi, hüquqi və iqtisadi məsuliyyət daşımırdı. Əksinə, ilkin kapital yığılı prosesinin əvvəlki dövrlərində yeni torpaqlar, ərazilər, yeni sərvət və kapital mənbələri uğrunda ölkələr arasında mübarizələr və müharibələr açıq-aşkar aparılırdı.

İndi isə artıq XXI əsrdə, ölkələrin, millətlərin və xalqların müxtəlif regional və beynəlmillət təşkilatlarında siyasi, hərbi və iqtisadi cəhətdən birləşdiyi, habelə inzibati-amirlik sisteminin dağılması ilə xeyli sayda ölkələrin bazar iqtisadi sistemə transformasiya etdiyi hazırkı dövrdə ilkin kapital yığılı prosesinin orta əsrlər və kapitalizmin meydana gəlməyə başladığı ilk dövrlərinə xas olan qeyri-iqtisadi metodların heç biri səciyyəvi ola bilməz və açıq-aşkar həyata keçirilə bilməz.

Düzdür, hələ də bir sıra, xüsusən keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə ilkin kapital yığılı prosesi üçün korrupsiya, rüşvətçilik, haqsız rəqabət, inhisarçılıq, bir qrup insanların mənafeyi naminə ictimai kapitalın yolverilməz üsullarla yenidən bölüşdürülməsi və ayrı-ayrı əllərdə cəmlənməsi və s. kimi hallar qalmaqda davam edir. Lakin bütün bunlar bütövlükdə cəmiyyət üçün qeyri-səciyyəvi, qanunsuz, qeyri-legal xarakter daşıyır və dövlət

tərəfindən qanunla təqib edilir.

Müasir dövrdə keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə bazar iqtisadi sisteminin prinsipləri əsasında fəaliyyət göstərən milli iqtisadiyyatın formalaşması məqsədilə aparılan iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri olan sahibkarlıq fəaliyyəti üçün ilkin (start) kapital yığılı prosesinin metodları kimi əsasən sivil, dünyəvi, beynəlxalq hüquq və insani dəyərlər baxımından yol verilən və məqbul sayılan ilk növbədə iqtisadi metodları çıxış edirlər.

Tarixən ilkin kapital yığılına təsiri baxımından daha səciyyəvi olan iqtisadi üsullar ilk növbədə o dövrdə bir sıra Avropa dövlətləri tərəfindən aparılan merkantilizm siyasəti, yəni fəal xarici ticarət vasitəsi ilə ölkəyə daha çox sərvət cəlb etməklə əlaqədar olmuşdur.

Sivil, ekvivalent, qarşılıqlı faydalı mübadilə əsasında həyata keçirilən xarici ticarət siyasəti bu gün Azərbaycanda ilkin kapital yığılı prosesi üçün yüksək əhəmiyyətə malikdir və milli sahibkarlığın inkişafı, iqtisadiyyatın texniki-texnoloji bazasının modernləşdirilməsi, insan kapitalının inkişafı üçün zəruri olan valyuta resurslarını ölkəyə cəlb etmək və onların kapital (investisiya) formasında istifadəsi baxımından müstəsna rol oynayır.

Həm tarixən, həm də hazırkı dövrdə kapitalizmə keçidlə şərtlənən ilkin kapital yığılı prosesi hər bir ölkədə özünə məxsus, yerli və milli xarakter daşıyır.

Zəngin iqtisadi resurslara, ilk növbədə enerji ehtiyatlarına malik olan Azərbaycan Respublikası siyasi müstəqillik əldə etdikdən sonra bazar iqtisadiyyatı yönümlü iqtisadi islahatlar üçün maliyyə (valyuta)

resurslarını əldə etmək məqsədi ilə özünün ilk növbədə neft ehtiyatlarını dünya bazarına çıxarmaq istiqamətində məqsədyönlü iqtisadi siyasət həyata keçirməyə başladı. Həmin dövrdə ümummilli lider H.Əliyev tərəfindən dahiyənə uzaqgörənliklə işlənib hazırlanmış və ölkənin neft sərvətlərinin xalqın mənafeyi baxımından istifadəsinə yönəlmiş uğurlu neft strategiyası nəticəsində iqtisadiyyatımıza qoyulmuş xarici investisiyalar ölkənin zəruri valyuta ehtiyatları ilə təmin edilməsi (hazırda respublikanın valyuta ehtiyatlarının həcmi Dövlət Neft Fondunda toplanan vəsaitlərlə birgə 18 milyard dollar həcmindədir) və bu əsasda iqtisadiyyatın, o cümlədən sahibkarlığın kapital resurslarına ehtiyaclarının ödənilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Faktiki materialların təhlili göstərir ki, dövlət başçısı İ.Əliyevin 2003-cü ildən başlanan prezidentliyi dövründən 2006-cı illin sonunadək ölkə iqtisadiyyatına 25,6 milyard dollar həcmində investisiyalar yönəldilmişdir ki, bunların da 69,7 %-i (17,9 milyard dollar) xarici investisiyaların payına düşmüşdür. Bununla yanaşı təkcə 2007-ci ildə iqtisadiyyatımıza əlavə olaraq 6 milyard dollardan çox investisiya yönəldilmişdir. Xarici sərmayənin Azərbaycan iqtisadiyyatına tətbiqindən əldə edilən mənfəətin bir hissəsi ilkin kapital yığımı funksiyasını yerinə yetirdi. Qeyd edək ki, 2007-ci ilə qədər ölkə iqtisadiyyatına sərmayə qoyuluşunda xarici investisiya qoyuluşu üstünlük təşkil etmişdir. Lakin 2007-ci ildən başlayaraq ilkin kapital yığımının mənbələrinin genişlənməsi, xüsusi mülkiyyətin reallaşmasına daha da əlverişli şəraitin yaradılması ölkə iqtisadiyyatına kapital qoyuluşunda daxli

mənbələrin xarici mənbələri üstünləməsinə gətirib çıxarmışdır. Həmin ildə bu baxımdan həyata keçirilmiş investisiyaların əvvəlkilərdən əsas keyfiyyət fərqi diqqət çəkən ölkə başçısı Nazirlər Kabinetinin 2007-ci ilin sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və 2008-ci ildə qarşıda duran vəzifələrə həsr olunmuş iclasda demişdir ki, sevindirici haldır ki, həmin vəsaitlərin böyük əksəriyyəti daxili investisiyalardır. Bu isə onu göstərir ki, Azərbaycanın daxili imkanları artır, ölkəmizin iqtisadi potensialına xarici və daxili investorlar tərəfindən böyük inam var.

Sahibkarlığın formalaşması və inkişafı üçün start kapitalı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edən proseslərdən biri də dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsidir. Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə öz mülkiyyətinin böyüməsində və zənginləşməsində, mülkiyyətində olan kapitaldan daha səmərəli istifadə etməklə öz mənfəətinin artırılmasında maraqlı olan sahibkarlar təbəqəsinin yaranmasını təmin edən özəlləşdirmə prosesi ölkədə təminatlı əmtəə və xidmətlər və kapital bazarının yaranmasına, kapitalın sahələrarası və sahədaxili axını imkanlarının yaranması ilə bazar konyunkturasına uyğun gələn və real tələbin ödənilməsinə yönəlmiş istehsal strukturlarının formalaşmasına imkan verir.

Özəlləşdirmənin start kapitalının toplanmasına təsirinin bir sıra xüsusiyyətləri vardır. Əvvəla, özəlləşdirmə əvvəllər ictimai (dövlət) mülkiyyət formasında olub, çox vaxt istifadəsiz qalan və ya qeyri-səmərəli şəkildə istifadə olunan əmlakın yenidən bölüşdürülərək ayrı-ayrı fiziki və hüquqi şəxslərin xüsusi mülkiyyətinə verilməsi nəticəsində bu əmlakın kapital formasında

həmin subyektlər (sahibkarlar) tərəfindən səmərəli şəkildə reallaşmasına gətirib çıxarır. Digər tərəfdən, özəlləşdirmə prosesi həm xarici kapitalın ölkəyə cəlb edilməsinə və ölkə daxilində mövcud kapitala birləşməsinə, həm də əhalinin və müəssisələrin toplanmış pul vəsaitlərinin sahibkarlıq vasitəsi ilə təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb olunmasına və kapitala çevrilməsinə şərait yaradır. Hər iki halda xüsusi mülkiyyətin sərəncamına daxil olan kapitalın istifadəsi ilə bağlı yeni mülkiyyət münasibətləri formalaşır. Bununla yanaşı özəlləşdirmə prosesi dövlətin sərəncamında qalan və özəlləşdirməyə cəlb edilməmiş əmlakla da əlaqədar münasibətləri dəyişir. Bu əmlak artıq cəmiyyətdə şəriksiz hökmranlığı olan dövlətin inzibati-amirlik sistemə əsaslanan vahid kapitalı kimi çıxış etmir. Bu əmlak bazar münasibətləri şəraitinə uyğunlaşmış şəkildə fəaliyyət göstərən dövlətin kapitalına çevrilir.

Təcrübə göstərir ki, keçid iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanda həyata keçirilən dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi nəticəsində özəlləşdirilmiş müəssisələrin kapitallarının start kapitalı formasında bazar iqtisadiyyatının prinsiplərinə uyğun olaraq bazar mexanizmi vasitəsilə hərəkətə gətirilməsi özəl bölmənin, xüsusi sahibkarlığın cəmiyyətdəki rolunu da xeyli artırmışdır.

Özəl bölmə və xüsusi sahibkarlıq fəaliyyəti üçün ilkin (start) kapitalının toplanması ilə bağlı problemin həlli məqsədilə son dövrdə hər il dövlət büdcəsindən 100 milyon dollara yaxın vəsait ayrılır və sahibkarlara güzəştli kreditlər şəklində əsasən İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu tərəfindən paylanılır. Təkcə 2006-2007-ci illərdə həmin fond

tərəfindən sahibkarlara 190 milyon manatdan çox belə kreditlər paylanılmışdır. Bu məqsədlə 2008-ci il üçün həmin mərkəzləşdirilmiş dövlət maliyyə vəsaitinin həcmi 95 milyon manat səviyyəsində olmuşdur. Bu dövrdə maliyyələşdirilən layihələrin 85%-dən çoxu ölkə regionlarında həyata keçirilmişdir. Dövlət tərəfindən milli sahibkarlığın ilkin kapital və investisiya problemlərinin həlli üzrə maliyyə köməkliyinin 2009-cu ildə davam etmiş və onun gələcəkdə də davam edəcəyi şübhəsizdir.

Beləliklə, ilkin kapital yığımının əsas mənbələri yeni iqtisadi sistemə transformasiya şəraitində formalaşmağa başlamışdır. Araşdırmalar göstərir ki, bu dövrdə ilkin kapital yığımının mənbələrinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- kiçik özəlləşdirmə nəticəsində ticarət və xidmət obyektlərinin real sahibinin mülkiyyətinə çevrilməsi;
 - bank fəaliyyəti nəticəsində toplanan pul vəsaiti;
 - dövlətsizləşdirilən, özəlləşdirilən müəssisələrin əmlakı;
 - aqrar bölmədə torpaq payları, kənd təsərrüfatı texnikası və xüsusi mülkiyyətə verilən heyvanlar;
 - Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaiti;
 - beynəlxalq neft müqavilələrindən əldə olunan vəsaitlər, bonuslar;
 - əhali gəlirlərinin artması ilə istehlak xarakterli vəsaitin bir hissəsini ilkin kapitala çevrilməsi;
 - sahibkarlığın inkişafı üçün nəzərdə tutulan digər büdcə vəsaitləri;
 - beynəlxalq maliyyə qurumlarının vəsaitləri və s..
- İlkin kapital yığımının reallaşdırılması əsasən

xüsusi mülkiyyətin şəraitində mümkündür. Bu isə xüsusi mülkiyyətin formalaşmasının, ümumiyyətlə yeni iqtisadi sistemin hüquqi bazasını yaratmadan həyata keçirilə bilməz. Keçid dövrünün ilkin mərhələsində bir sıra zəruri hüquqi aktların qəbul edilməsi, («Mülkiyyət haqqında», «İnvestisiya fəaliyyəti haqqında», «Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında», «Xarici investisiyanın qorunması haqqında», «Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında» və digər hüquqi aktlar) institusional dəyişikliklər məqsədilə ilkin kapital yığımının həyata keçirilməsinin hüquqi bazasını formalaşdırmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə ilkin kapital yığımı prosesinin başa çatmaqda olması heç də keçid iqtisadiyyatının sona yetməsi kimi qiymətləndirilməməlidir. İlkin kapital yığımı prosesinin başa çatması göstərir ki, ölkəmiz gələcəkdə də sürətli, dinamik və tarazlı inkişafı təmin etmək üçün özünü möhkəm kapital resursları ilə təmin etmək imkanındadır, sahibkarlar isə xüsusən keçid dövrünün əvvəllərindən fərqli olaraq bu gün öz iqtisadi fəaliyyətləri ilə bağlı start kapitalı problemi ilə ciddi şəkildə üzləşməyəcəklər. Bu həm də o deməkdir ki, bu gün sahibkarlıq strukturlarını dövlət tərəfindən möhkəm kapital dayaqları, o cümlədən kifayət səviyyədə maliyyə resursları ilə təmin etmək üçün ölkədə əlverişli imkanlar mövcuddur.

Araşdırmalar göstərir ki, ölkəmizdə hazırda ilkin kapital yığımının başa çatması son dövrlərdə ölkə başçısının rəhbərliyi ilə aparılan və bazar prinsipləri əsasında inkişaf edən milli iqtisadiyyatın təşəkkülünə, o cümlədən özəl bölmənin inkişafına və xüsusi sahib-

karlığın inkişafına yönəlmiş, sistemli və tarazlı islahatların, habelə həmin islahatlar səpkisində həyata keçirilən Dövlət Proqramlarının, ilk növbədə 2003-2008-ci illər üçün nəzərdə tutulmuş Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının məntiqi nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir. Məhz həmin islahatların uğurla aparılması sayəsində xüsusən son 5 ildə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında ciddi irəliləyişlərə nail olunmuş, respublikanın, onun regionlarının, habelə sahibkarlığın gələcəkdə də sürətli, dinamik, tarazlı inkişafı üçün güclü iqtisadi potensial, möhkəm zəmin yaranmışdır. Belə ki, son 5 il ərzində yaradılmış iqtisadi imkanlar nəticəsində 2009-cu ildə dövlət büdcəsinin həcmi 2003 illə müqayisədə 1,2 milyard dollardan 10 milyard manata yüksəlmiş, ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən investisiyalar 2,4 dəfə, strateji valyuta ehtiyatları 9,8 dəfə, ümumi daxili məhsulda əsasən xüsusi sahibkarlıq bazasında inkişaf edən qeyri-neft sektorunun payı 1,7 dəfə, qeyri-neft məhsullarının ixracı 2,2 dəfə artmışdır.

Bu gün keçid iqtisadiyyatlı ölkələr üçün xas olan ilkin kapital yığımı prosesinin xarakteri xeyli dərəcədə ölkənin tarixi şəraiti, adət və ənənəsi, habelə ölkənin inkişaf səviyyəsi və iqtisadi resurslarla (o cümlədən təbii resurslarla) təmin olunmasının kəmiyyəti və keyfiyyəti, sahibkarlığın inkişafına yönəldilmiş iqtisadi islahatların məntiqi, sistemliliyi, ardıcılığı, sürəti, mexanizmləri, ölkənin milli maraqlarına uyğunluğu, habelə bu islahatları həyata keçirən ölkənin siyasi rəhbərliyinin iradəsi, qətiyyəti, bacarığı, uzaqgörənliyi, islahatçılığı və təş-

kilatçılığı ilə müəyyən edilir.

Hazırda respublika iqtisadiyyatında umumi daxili məhsulun 84 faizinin özəl sektorun payına düşməsi əyani şəkildə göstərir ki, bazar münasibətlərinin formalaşmasının əsasını təşkil edən ilkin kapital yığımları ilkin mərhələ üçün öz vəzifəsini yerinə yetirmiş hesab oluna bilər. O, ölkənin investisiya imkanlarını genişləndirmiş, yeni iş yerlərinin açılmasına, işsizliyin minimuma endirilməsinə əlverişli şərait yaratmış, əmək haqqının daimi artırılmasına imkan vermişdir. Formalaşmış ilkin kapital yığımları istehsal vasitələrinin və canlı iş qüvvəsinin də istehsal və xidmət sferası arasında bölgüsü qaydalarını müəyyənləşdirmişdir. Hazırda sahibkarların maraqlarına uyğun olaraq kapitalın iqtisadi fəaliyyətin bir sahəsindən digərinə axmasına heç bir maneə yoxdur.

Son 5 ildə qazanılmış bu uğurlarla yanaşı gələcəkdə həyata keçirilməsi zəruri olan və nəzərdə tutulan vəzifələrin, investisiya layihələrinin və dövlət proqramlarının icrasında, konkret olaraq bütövlükdə iqtisadiyyatın, o cümlədən qeyri-neft sektorunun inşafının sürətləndirilməsində, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, regionların inkişafının növbəti Dövlət Proqramının həyata keçirilməsində, orta və iri müəssisələrin özəlləşdirilməsinin başa çatdırılmasında, iqtisadiyyatımızın investisiya və sosial yönümlüyünün daha da gücləndirilməsində xüsusi sahibkarlığın toplanmış kapital resurslarının daha səmərəli və daha geniş şəkildə istifadəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlar əsası Ümummilli lider H.Əliyev tərəfindən qoyulmuş və ölkənin ictimai tərəqqisi üçün daim öz əhəmiyyətini saxlayacaq

sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasına uyğun olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin daha yüksək keyfiyyət mərhələsinə qalxmasına, ölkənin sosial-iqtisadi həyatında onun rolunun daha da güclənməsinə imkan verəcəkdir.

Mündəricat

<i>Hacıyev Ş.</i> Heydər Əliyev və milli iqtisadi sistem: konseptual yanaşmanın əsasları.....	
<i>Abbasov Ə.</i> Heydər Əliyevin texnoloji inkişaf strategiyası.....	
<i>Əhmədov Ə.</i> Heydər Əliyev irsi və Azərbaycanın davamlı inkişafı	
<i>Qurbanlı M.</i> Ümummilli Lider Heydər Əliyevin uğurlu xarici siyasəti: Azərbaycan BMT məkanında.....	
<i>İbrahimov E.</i> Resurslardan istifadə səmərəliliyi və aqrar sahibkarlıq fəaliyyətinin ekoloji aspektləri.	
<i>Sadiqov M.</i> Heydər Əliyev və aqrar siyasətin Azərbaycan modeli.....	
<i>Kazımlı X.</i> Ulu öndər: xalqın böyük xilaskarı.....	
<i>Bayramov Ə.</i> Dövlət müstəqilliyi qlobal inkişaf prosesində: Heydər Əliyevin baxışlar sistemi.....	
<i>Həsənov R.</i> Azərbaycan iqtisadiyyatında Heydər Əliyev mərhələsi.....	
<i>Həsənov H.</i> Heydər Əliyev və ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf modelində iri sahibkarlıq qurumları vektoru.....	
<i>Manafov Q.</i> Heydər Əliyevin sahibkarlıq strategiyası və ilkin kapital yığımları.....	

Dayanıqlı inkişafın Heydər Əliyev m o d e l i

Heydər Əliyev idarəetmə məktəbinin növbəti III buraxılışı

<i>Nəşriyyatın müdiri:</i>	<i>Kamil Hüseynov</i>
<i>Baş redaktor:</i>	<i>İsmət Səfərov</i>
<i>Korrektor:</i>	<i>Səbiyyə Səmimi</i>
<i>Kompyuter dizaynı:</i>	<i>Təranə Baxşəliyeva</i>

*Çapa imzalanıb . 11. 2009. Kağız formatı 60x84 1/16.
Həcmi ç.v. Sifariş . Sayı .*

*" İqtisad Universiteti " Nəşriyyatı.
AZ 1001, Bakı, İstiqlaliyyət küçəsi, 6*

Ədəbiyyat

1. Salahov S.V. Aqrar sahənin dövlət tənzinlənməsi problemləri.- Bakı: Nurlar, 2004. - 504 s.

2. Nəbiyev N. İqtisadiyyat, cəmiyyət və ekoloji mühit.- Bakı: 2000, 695 s.

3. Balayev R.Ə. Urbanizasiya şəraitində ərzaq problemi və aqrar sənaye istehsalının inkişafının modelləşdirilməsi.- Bakı: 1996, 150 s.

Эффективность использования ресурсов и экологические аспекты деятельности аграрного предпринимательства

Резюме

Развитие аграрного сектора национальной экономики непосредственно связано с уровнем применения ресурсооберегающих технологий и эффективности ресурсов. Оценка эффективности использования ресурсов в сельском хозяйстве требует теоретико-методологических и эмпирических исследований. Одним из приоритетных направлений совершенствования современной системы ресурсопользования в аграрном секторе является рациональное экологическое регламентация сельскохозяйственной деятельности.

В статье рассматриваются вопросы данного порядка, обоснованы научно-практические выводы и предложения.